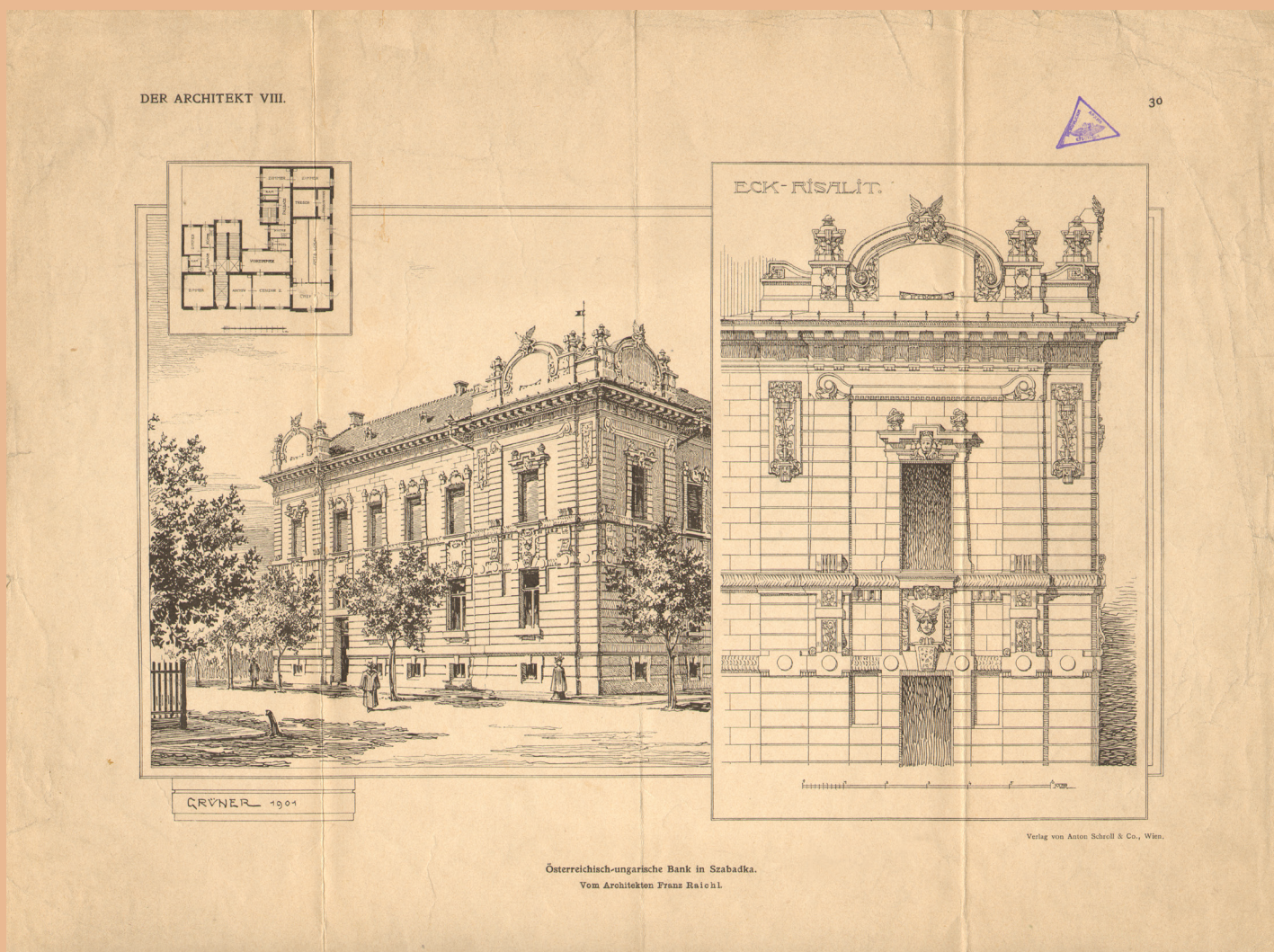

EX PANNONIA 27

СТУДИЈЕ KUTATÁSOK STUDIES
ИЗ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ LEVÉLTÁRI ANYAG FROM THE ARCHIVAL MATERIAL
АРХИВИСТИКА ARCHIVISZTIKA ARCHIVAL SCIENCE
ПРИКАЗИ ISMERTETÉSEK REVIEWS
ИЗ РАДА АРХИВА A LEVÉLTÁR TEVÉKENYSÉGBÖL ARCHIVAL ACTIVITIES

СУБОТИЦА / SZABADKA / SUBOTICA

2023

EX PANNONIA

27

Суботица / Subotica / Szabadka
2023

У финансирању овог броја часописа учествовао је Град Суботица

EX PANNONIA

Број 27
Суботица 2023.

Издавач:
Историјски архив Суботица

Publisher:
The Historical Archives of Subotica

Главни и одговорни уредник:
Стеван Мачковић

Editor-in-chief:
Stevan Mačković

Уредник:
Дијана Бореновић

Editor:
Dijana Borenović

Редакција:
Стеван Мачковић, Татјана Сегединчев,
др Золтан Месарош, др Золтан Девавари,
доц. др Борис Стојковски,
проф. др Светозар Бошков, Дејан Мркић

Editorial Board:
Stevan Mačković, Tatjana Segedinčev,
Zoltan Mesaroš Phd, Zoltan Devavari PhD,
Asst. Prof. Boris Stojkovski PhD,
Assoc. Prof. Svetozar Boškov PhD, Dejan Mrkić

Лектор за српски језик:
Дијана Бореновић

Copy Editor for Serbian:
Dijana Borenović

Лектор за мађарски:
Марта Мачковић

Copy Editor for Hungarian:
Marta Mačković

Превод сажетака на мађарски језик:
Золтан Месарош

Translation of Resumes in Hungarian:
Zoltan Mesaroš

Адреса редакције/Address: Trg slobode 1/III,
Телефон/Telephone: +381 (0)24 524-033

expannonia.suarhiv.co.rs
redakcija@suarhiv.co.rs
suarhiv.co.rs
info@suarhiv.co.rs

Часопис *Ex Pannonia* излази једном годишње

САДРЖАЈ

СТУДИЈЕ

ЗАВИЧАЈНА ИСТОРИЈА

Stevan Mačković,	O grobljima i spomenicima vezanim za Prvi svetski rat u Subotici (1914–2021)	5
Емил Либман,	Епидемија трахома у Суботици (1868-1959)	16
Карло Славић,	Подрум-Палић у служби виноградарства Суботичко-хоргошке пешчаре	29
Марко Сенте,	Амбуланта Палић	40

АРХИВИСТИКА

Тибор Халас,	План Суботице да изгради палату културе (Szabadka egykor kultúrpalotát akart építtetni)	49
--------------	---	----

ИЗ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

Дејан Мркић,	Неостварени грађевински планови у Суботици за време Другог светског рата	56
--------------	--	----

БИБЛИОГРАФИЈЕ

Дијана Бореновић,	Библиографија Ex Pannonia 22–26, 2018–2022. године	63
-------------------	--	----

ИНТЕРВЈУ

Смиљан Њагул,	Одлазак ренесансног човека	71
---------------	----------------------------	----

ИЗ РАДА АРХИВА

Татјана Сегединчев,	15 година <i>Суботичких архивских дана</i>	86
Тамара Петковић,	Летопис Историјског архива Суботица у 2022. години	97

ПРИКАЗИ

Золтан Месарош,	Приказ књиге Гезе Чата, <i>О лепотама Суботице</i> (Hicsik Dóra és Szajbély Mihály szerk. Csáth Géza: Szabadka szépségeiről)	100
-----------------	--	-----

АУТОРИ У ОВОМ БРОЈУ

102

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА

103

TARTALOM

KUTATÁSOK

HELYTÖRTÉNET

Mačković Stevan,	Szabadka (1914-2021) temetőiről és az első világháborúhoz kapcsolódó emlékművekről	5
Libman Emil,	A trachoma járvány Szabadkán (1868-1959)	16
Szlávics Károly,	Palicsi Pincegazdaság a Szabadka-horgosi homokvidék szőlőtermesztésének szolgálatában	29
Sente Marko,	A palicsi ambulancia	40

ARCHIVISZTIKA

Halász Tibor,	Szabadka egykor kultúrpalotát akart építtetni	49
---------------	---	----

LEVÉLTÁRI ANYAG

Mrkić Dejan,	Meg nem valósult építkezési tervek Szabadkán a második világháború idején	56
--------------	---	----

BIBLIOGRÁFIÁK

Borenović Dijana, Az Ex Pannonia bibliográfiája 22–26 számok, 2018–2022 63

INTERJÚ

Njagul Smiljan, A reneszánsz ember távozása 71

A LEVÉLTÁR TEVÉKENYSÉGÉBŐL

Segedinčev Tatjana, *A Szabadkai Levéltári Napok 15 éve* 86

Petković Tamara, Szabadkai Történelmi Levéltár eseményei 2022-ban 97

ISMERTETÉSEK

Mészáros Zoltán, Csáth Géza *Szabadka szépségeiről* című könyvének bemutatója 100

E SZÁM SZERZŐI

102

UTASÍTÁSOK MUNKATÁRSAINKNAK

103

CONTENTS

STUDIES

LOCAL HISTORY

Stevan Mačković, About World War I cemeteries and monuments in Subotica (1914–2021) 5

Emil Libman, Trachoma epidemic in Subotica (1868–1959) 16

Karlo Slavić, Podrum Palić in service of viticulture of Subotica-Horgoš sands 29

Marko Sente, The Palić clinic 40

ARCHIVAL SCIENCE

Tibor Halász, The plan of the City of Subotica to build a Palace of Culture 49

FROM THE ARCHIVAL MATERIAL

Dejan Mrkić, Unrealized construction plans in Subotica during The Second World War 56

BIBLIOGRAPHIES

Dijana Borenović, Bibliography of Ex Pannonia 22–26, 2018–2022 63

INTERVIEW

Smiljan Njagul The leaving of the renaissance man 71

ARCHIVES' ACTIVITIES

Tatjana Segedinčev, 15th anniversary of the *Arhivski dan* conference 86

Tamara Petković, Chronical of The Historical Archives of Subotica for the year 2022 97

REVIEWS

Zoltan Mesaroš, Review of the book *O lepotama Subotice* by Géza Csáth 100

AUTHORS IN THIS ISSUE

102

INSTRUCTION TO PARTICIPIANTS

103

O grobljima i spomenicima vezanim za Prvi svetski rat u Subotici (1914–2021)

Sažetak: Na primeru Subotice prati se materijalizacija sećanja na Prvi svetski rat. Sagledava se pitanje kako pojedinci a pogotovo društvo organizuje sahranjivanje žrtava, u prvom redu palih boraca, kao i podizanje memorijala njima u čast. Od samoga početka rata do današnjih dana, taj odnos se bitno menjao. Započet u jednoj državi, koja je ubrzo poražena i fragmentirana, nastaviće se i u državnim tvorevinama koje su sledile pobedničku stranu. To se vrlo jasno uočava i preslikava i na spomeničkom polju.

Ključne reči: Subotica, groblja, memorijali Prvog svetskog rata, pali vojnici, ideologizacija žrtava

Uvod

Prva javna skulptura postavljena je u centru grada 1815. godine. Reč je bila o predstavi Svetog Trojstva. Zadnja bitka vođena u okolini Subotice bila je ona kod Kaponje u ratu 1848/49. godine. Na tom mestu, petnaestak kilometara od Subotice, pobedu su odnele ugarske snage protiv pobunjenih Srba. U centru Subotice 1899. podignut je spomenik ovoj bici – obelisk od sivog mermera, visok 10 metara, sa simbolom iz mađarske mitologije stepskim sokolom (turul). Do 1918. godine spomenici žrtvama u novom sukobu prate naslanjanje na tu tradiciju.

Vlasti Kraljevine SHS uklonile su pticu turul sa njegovog vrha i na mesto mađarskih natpisa uklesale datum 13. novembar 1918. Pri kasnijim radovima na uređivanju trga 1927. godine,¹ obelisku se izgubio trag.

Nakon 100 godina postavljen je u blizini lokacije bitke novi spomenik obelisk na kojem piše: „Ovde, na Kaponji, 5. marta 1849. godine se vodila bitka za Suboticu. Spomenik podiže povodom 150. godišnjice revolucije 1848-49. g. grad Subotica“.

Sa okončanjem Prvog sv. rata i ishodom koji je on doneo u odnosu na grad Suboticu, da je granica nove južnoslavenske države bila na samo 7 kilometara, ostao je da tinja na strani pobednika osećaj stal-

ne potencijalne opasnosti od bliskog suseda. On će nalaziti svoje manifestacije i na polju odnosa prema poništavanju i uklanjanju simbola pa i spomenika stare države, baš kao i u spomeničkoj kulturi koja se podiže da svedoči o osvajanju, afirmaciji i potvrđivanju novih vlasti.

Na talasu vladajuće nacionalne ideologije, javni memorijali vezani za Prvi sv. rat kulminaciju kao da dobijaju tek u 2021. godini, kada je podignut naglašeno dimenzioniran² spomenik Kralju Petru I, oslobodiocu.

Rat 1914–1918.

U svakom ratu ima pobednika sa jedne i gubitnika sa druge strane. To bitno određuje i način na koji se obeležavaju sećanja na njega. Pobednicima ona mogu da služe da javno demonstriraju i glorifikuju svoj trijumf, junaštvo i pravednost i opravdanost svojih i tuđih žrtvi, gubitnicima ostaje samo da žale i možda da se kaju, ograničeni nemogućnošću ili selektivnim određivanjem upotrebe javnog prostora.³

Rat uvek donosi užasna razaranja i mnogobrojne žrtve, na strani pobeđenih ali i pobednika. Pored onih materijalnih nenadoknadive su one ljudske u velikom broju poginulih, osakaćenih, obolelih.

U vreme velike vojne operacije, Subotica se nalazila daleko od glavnih frontova ali je ljudstvo sa ovih prostora ratovalo i ginulo širom zaraćene Evrope. To je još uvek manje istražena i historiografski nedovoljno obrađena tema. Teško je suditi o ukupnim ljudskim gubicima koje su podneli subotičani. Jedan od najboljih izvora za proučavanje broja poginulih svakako su matice umrlih, koje su vodili područni državni matični uredi. Subotički matični ured, kao državni organ, upisivao je poginule vojnike i beležio podatke u tačno određenim rubrikama. Zahvaljujući dobroj volji kolege Tibora Molnara iz senčanskog Arhiva, koji je načinio i ustupio na korišćenje popis upravo te dokumentacije, od koje je nastala i njegova

¹ Istorijski arhiv Subotica (IASu), F. 47, Gradsko poglavarstvo – Subotica (1918–1941); 1919–1942, IV 6933/1938. Sačuvana je ponuda firme *Industrija mramora d.d.* sa licitacije koja je obuhvatala i poslove za njegovo pomeranje.

² Samo je postament visine 5.6 m a spomenik – stojeća figura 4.2 metara.

³ Od 1994. godine se lokacija – parcela 44, pored Senčanskog groblja, gde su krajem rata vršena streljanja uhapšenih lica bez suđenja, komemorira. Tada je u vrlo teško pristupačnom i ograđenom mestu postavljena spomen tabla sa imenima stradalih lica u periodu 1941–1946. Pored table postavljena je i ptica turul. Na tom mestu se od tada redovno održavaju komemoracije.

knjiga, saznajemo da je u periodu 1914–1919. ovde popisano ukupno 1460 palih vojnika.⁴

„Većina vojnika iz Subotice koji su poginuli u borbama za vreme Prvog svetskog rata, počiva na dalekim grobljima. A ranjeni/bolesni vojnici iz raznih krajeva Austrougarske koji su preminuli u subotičkoj bolnici sahranjeni su na parcelama ovdašnjih grobalja, koja danas više ne postoje.”⁵

Najveći broj (462) pao je na frontovima u Galiciji, zatim u Italiji i na drugim mestima. Vrlo su retki slučajevi da su oni naknadno pokopani u Subotici, sahranjivani su na licu mesta, što je bila uobičajena praksa u ratnim uslovima. Vojnici koji su poslani na lečenje u subotičku bolnicu, uz neprijateljske zarobljenike i internirane, u slučaju da su preminuli, sahranjivani u Subotici. Koristeći taj popis pronašli smo 7 vojnika, zavičajnih u Hrvatskoj (prema današnjim granicama) čiji su zemni ostaci i danas u Subotici, kao i 14 palih Subotičana koji su završili na grobljima u Hrvatskoj. Sačuvan je spisak vojnika sa teritorije Hrvatske, koji su za vreme Prvog svetskog rata (1914–1918) preminuli u subotičkoj Vojnoj bolnici, i koji su – po svoj prilici – sahranjeni na subotičkom Vojnom groblju, koji je formirano kao deo groblja na Senćanskom putu (oko Paganinijevog spomenika). To su: Leopold Kruškin (34 godine star), Josip Kušler (23), Mihajlo Lovrić (36), Josip Sambolok (37), Jožef Nester (23), Josip Zaplalić (39), Josip Žitomjerec (31).⁶

Lica su se proglašavala umrlim u Prvom sv. ratu i dugo nakon njegovog završetka, takvi postupci su često vođeni pred nadležnim sudovima, sve do šezdesetih godina XX veka.

Žrtve su padale već u prvim danima rata.

U potonjim opisima, pored isticanja junaštva srpske vojske potencirano je i ovo: „A što im je najteže bilo, borili su se sa onom braćom, koju su baš osloboditi hteli. Naš krvoločni silnik prinudio nas je, da se borimo baš protiv rođene braće svoje, da idemo u sukob onima, koji idu da nas oslobode, smrću da plaćamo onima, koji nam život donose.”⁷

Odnos prema njima, ipak nakon rata nije bio baš u potpunosti u skladu sa tim iznetim idejama.

Nakon 1918. u srpskom imperiumu

Sticanje „slavenske” većine u Vojvodini, pa tako i u njenoj najsevernijoj tački – Subotici, bila je ideja vodilja državne politike „nacionalizacije”. Lokalni popis, obavljen 1919. godine za potrebe Pariske mirovne konferencije, daje podatke o ukupno 101.286 stanovnika: Bunjevaca – 65.135, Srba – 8.737, Mađara – 19.870, Nemaca – 4.251 i Jevreja – 3.293. Jedna od mera, pored mogućnosti optiranja, kojom su vlasti težile da prema svojim gledištima izmene takav sastav stanovništva bila je i mera iseljavanja svih onih koji su se naselili u Subotici nakon početka rata. Snažna poluga na tom polju demografskog inženjeringa bila je agrarna reforma, kolonizacija i naseljavanje dobrovoljaca, kojom se menja etnička slika ovih prostora.

Nakon 1918. godine vladala je ovde čudna mešavina zatečenih mađarskih i novih zakona. To često, ne samo na nivou prava, stvara komplikovane i zamršene situacije. Politički život i njegov uticaj je bio izuzetno značajan. Samo je manji deo subotičke populacije uživao pun građanski kapacitet i imao sva građanska prava. Neslavenskim manjinama, Mađarima i Nemcima, činjene su poteškoće i bivale su do 1923. onemogućivane da glasaju. One su u praksi bile i isključene iz mogućnosti dobijanja zemlje oduzete agrarnom reformom. Gradski i državni službenici morali su da polažu zakletvu Kralju da bi ostali na poslu, te da ispunjavaju kriterijume vladanja državnim jezikom. I nakon Trijanona, provejavala je manje ili više, atmosfera nesigurnosti i nepostojanosti granica, koja je podgrevala iredentizam i revanšizam s mađarske, a žestoke reakcije na njega, sa druge strane.

U oblikovanju memorijalnih celina ili pojedinačnih spomenika, javila se potreba da se na jedan specifičan način iskaže značajna ideja – ideja o veličanju žrtve, heroizacija pojedinca i nacije. Ipak, skromna materijalna sredstva koja su bila na raspolaganju državi, gradu i pojedincima uslovljavala su podizanje brojnih memorijalnih obeležja u jednostavnijim formama, te su u Subotici izostajali primeri monumentalnih arhitektonskih ili skulptoralnih formi, sve do XXI veka.

Paradigma pravca u kome se kretala spomenička kultura u Subotici vezana za Prvi sv. rat, u periodu od gotovo jednog veka, očituje se od prvog skromnog memorijala u urbanoj sredini 1925. godine gde je predstavljena figura bezimenog srpskog vojnika, dopunjena simbolima borbe i pobede, do 2021. godine i podizanja monumentalnog spomenika konkretnoj istorijskoj ličnosti, istaknutom simbolu vojskovođe koji je doneo pobedu i slobodu – Kralju Petru I.

Čitav taj niz promena je imao jasno profilisan cilj – snaženje i učvršćivanje nove države i njene ideologije a odstranjivanje, slabljenje i zatiranje stare.

Čitav taj niz promena je imao jasno profilisan cilj – snaženje i učvršćivanje nove države i njene ideologije a odstranjivanje, slabljenje i zatiranje stare.

Prvi planovi obeležavanja Prvog svetskog rata nakon Trijanona

Na sednici gradskog predstavničkog tela – Proširenog senata održanoj 20. VI 1920. godine, koja je imala svečani karakter, obeležavao se potpis Tri-

⁴ Tibor Molnár, *Szabadka a nagy háborúban: (1914–1918)*, Zenta 2018, 328.

⁵ Isto, 380.

⁶ Stevan Mačković, *Gdje su u Subotici pokopani vojnici iz Hrvatske, a gdje subotičani u Hrvatskoj za vrijeme velikog rata (1914.-1919.)*, <https://suistorija.wordpress.com/prvi-svetski-rat/gdje-su-u-subotici-pokopani-vojnici-iz-hrvatske-a-gdje-suboticani-u-hrvatskoj-za-vrijeme-velikog-rata-1914-1919/>, Pristup ostvaren 7.3.2022.

⁷ Marko Protić, *Zlatni dani Subotice 1928*, Subotica 1928, 44.

janonskog ugovora. Težište održanih govora su zahvale srpskoj vojsci i svima koji su se žrtvovali za cilj oslobođenja. Ali bilo je tu i poziva da se „našim neslovenskim“ sugrađanima oprost i zaboravi „sve ono što su nam za vreme njihovog gospodarenja počinili.“ Posebno je pozdravljen Kralj Petar I i čitava kraljevska porodica, te je u njegovu čast pao predlog da se park ispred železničke stanice nazove „parkom Njegovog Veličanstva Kralja Petra I“. Predlog je kao i čitav govor prihvaćen sa oduševljenjem, klicalo se dinastiji i vladajućem domu Karađorđevića. Poslali su telegrami na Dvor i u Vladu. Pored toga odlučeno je i da se glavna gradska ulica „Kossuth“⁸ nazove ulicom „Njegovog Visočanstva Regenta Aleksandra“. Usledio je poziv svim prisutnima da uzmu učešća u „svečanim blagodarenjima u crkvama i bogomoljama“.

Park Kralja Petra i centar grada na karti iz 1921.

Predlog za imenovanje parka je glasio:

„Prošireni senat, da ovekoveči istorijski značaj sadašnjosti, određuje, da se u znak uspomene našeg oslobođenja i pripojenja majci Jugoslaviji, nazove park pred željezničkim kolodvorom, parkom Njegovog Veličanstva Kralja Petra I. i da se u ovom parku podigne spomenik, kao budna opomena budućim pokoljenjima na bratsku slogu i ljubav i jedinstveni rad. Nadalje, da se ulica Kossuth prozove ulicom Njegovog Visočanstva Regenta Aleksandra. Za podignuće spomenika osnuje se javni fond koji će iz dobrovoljnih prinosa stvoriti nužnu glavnicu, da se uzmogne oživotvoriti ova ideja.

O čemu se sa postojećom odlukom radi daljeg naređenja izvešćuje gradsko veće.

U Subotici, dna 20. juna 1920. održ. priprem. sednica

Orčić
vel. bilježnik⁹

Istoga dana – 20. VI 1920. godine „bila je vanredno velika slava u Subotici prigodom potpisa mira sa Madžarskom“.¹⁰ Održane su posebne mise, popodne je župan govorio sa balkona Gradske kuće, bilo je

veliko slavlje i igranka kao i pozorišna predstava, na trgu se pekao vo.

Park je zaista i poneo ime Kralja Petra, ali od spomenika nije bilo ništa, „opomena na slogu i bratsku ljubav“ je brzo izbledela a uskoro se i pretvorila u njenu suprotnost.

Od tada je započet i proces uklanjanje simbola stare države. Jasno je da novoj vladajućoj ideologiji i praksi nisu odgovarali elementi iz mađarske nacionalne istorije i kulture. Već krajem 1918. godine iz parka kod železničke stanice nestala je bista kraljice Elizabete Bavarske – Sisi, kao i ona u kasarni. Svi oni nacionalni simboli, umetnička dela, reljefi, natpisi itd. koji su bili ugrađeni u Gradsku kuću trebali su biti sklonjeni ili zamenjeni. Tako su skinuti i sklonjeni vitraži iz velike većnice, dok su plastike sa grbom ornamentikom na spoljašnjim delovima kao i natpisi zamenjeni. Taj proces te tekao relativno sporo, nije u potpunosti okončan ni u drugoj polovini dvadesetih godina.

Pre postavljanja na centralnom mestu glavnog gradskog trga novog spomenika mističnom caru Jovanu Nenadu u 1927. godini, uklonjen je spomenik bici kod Kaponje – obelisk sa koga je već prethodno eliminisana ptica turul. Znatno brže tekao je postupak izmene naziva ulica i trgova.

Regulativa

S obzirom da je Kraljevina Srbija u Velikom ratu iznela veliki teret u značajnom broju ključnih bitaka, i što je ogroman broj vojnika i civila izgubio svoj život, logično je bilo da nova državna tvorevina nakon završetka rata pažnju usmeri na uređenje vojničkih grobalja, izgradnju kosturnica i spomen-obeležja. U tu svrhu je 1920. godine doneta *Uredba*, a kasnije *Zakon o uređenju i održavanju vojnih grobalja i grobova u domovini i na strani*,¹¹ dve godine kasnije. Vredno pomena je da taj zakon nije diskriminisao groblja neprijateljskih vojski u granicama Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Tako su i u Subotici postojala dva vojna groblja, jedno za srpske a drugo za austrougarske vojnike. Srpsko vojničko groblje je formirano uz postojeće pravoslavno groblje kod Dudove šume i u njemu su sahranjivani srpski vojnici doneseni sa ratišta, vojnici koji su umrli nakon ulaska srpske vojske u Suboticu i kasnije kolonisti i dobrovoljci koji su se nastanili u Subotici. Drugo vojničko groblje formirano je uz postojeće katoličko senčansko groblje i tu su se ukopavali austrougarski vojnici rimokatoličke i protestantske vere, a kasnije i pripadnici odreda pobedničke francuske vojske koji su umrli u Subotici.

Groblja

Mrtvi su se morali sahranjivati. Svaka od velikih

⁸ To je glavna gradska ulica koja vodi na gradski trg i Gradsku kuću.

⁹ IASu, F. 47, 1201, I 13/1920.

¹⁰ *Subotička Danica za 1921*, Kronika, 1927.

¹¹ *Службене Новине Краљевине СХС*, 1922, 87.

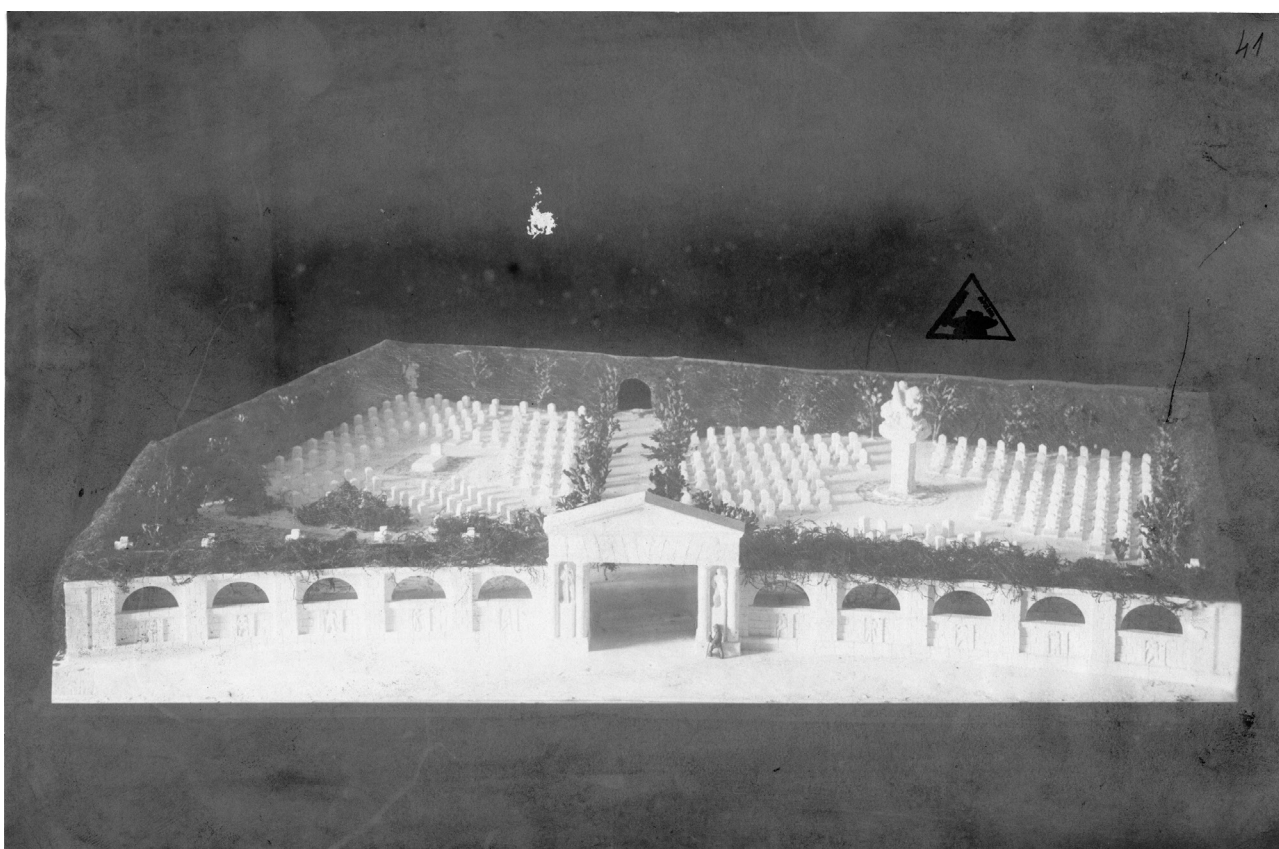
konfesija na ovim prostorima koristila je delove gradskih grobalja za svoje vernike. Rimokatolici kao najbrojniji (preko 80% u čitavom međuratnom periodu¹²) koristili su tri groblja, nazvana po delovima grada: Bajsko, Kersko, Senčansko. Na njima je pored konfesionalnog postojao i tzv. gradski deo. Pravoslavni su imali svoje groblje kod Dudove šume. Postojalo je i Jevrejsko, a od 1921. godine i „Muhamedansko groblje”.¹³

Na njima su postojala posebna mesta, označene parcele gde su na večni mir ispraćani vojnici. Pored toga oni su sahranjivani i na drugim grobljima, pretežno u porodične grobnice. Poginuli vojnici sahranjivani su na odvojenom vojničkom delu tzv. Senčanskog groblja. Od početka rata do septembra 1914. godine, na tom groblju su pokopana 72 vojnika,¹⁴ da bi broj ukopa rastao u narednim godinama.¹⁵

Taj deo se nalazio neposredno paralelno sa Senčanskim putem (tada Put oslobođenja), dijagonale 134 m i širine 34 m. Centralni deo te parcele zauzima spomenik na kripti,¹⁶ Jožefu Paganiniju kapetanu koji je stradao 1849. godine. Oko njega formira se „groblje junaka” (Hősök temető).¹⁷ Godine 1917. gradske vlasti organizuju licitaciju za nabavku građevinskog materijala (50 m³) u svrhu izgradnje i održavanja grobova. Plan je bio da se naruči 350 kamenih ploča za počivališta palih junaka.¹⁸

Broj „ratničkih grobova” u tom delu je 1931. godine iznosio 820, dok ih je na Pravoslavnom groblju bilo 296.¹⁹

Postojala je i inicijativa u 1916. godini, subotičkog jevrejskog svetog udruženja *Hevra Kadiša* (*Chewra-Kadischa*) da se za poginule vojnike Jevreje podigne poseban spomenik – spomen ploča na njih-

Maketa vojničkog groblja, IASu, F. 275.32.2.

¹² Po lokalnom popisu 1919. godine bilo je rimokatolika 87.655, pravoslavne vere 8.582, itd.

¹³ IASu, F. 47, 1493, 1355/921. To su podaci od 14.3.1921. Postoje podaci o dva poginula vojnika iz Bosne, muslimanske veroispovesti, koja su pokopana na Senčanskom groblju.

¹⁴ O tom svedoči Marija Kovačević supruga čuvara tog groblja koji je pozvan na vojnu dužnost, pa ona mora da organizuje pokope (II 184/924). IASu, F. 2. Gradsko veće slobodnog kraljevskog grada – Subotica (1861–1918); 1838–1918, Mern. 108/1917.

¹⁵ Poimenične popise pokopanih sastavljali su nadležni sveštenici iz župe Sv. Đurđa pošto je Senčansko groblje bilo na njihovoj teritoriji.

¹⁶ Spomenik postoji i danas, održava se i prigodno se na njega polažu venci.

¹⁷ Prvi nagoveštaj za to beleži se već 29.9.1914. godine u pismenom predlogu i obrazloženju gradskim vlastima (I 294/1914). Jedan od predlagača u dopisu od 4.10.1914. je bio i veleposednik Đula Terlei (Törlei Gyula). IASu, F. 2, Mern. 108/1917.

¹⁸ IASu, F. 2, Mern. 108/1917.

¹⁹ IASu, F. 47, V 3566/1934.

vom groblju, na kojoj bi bila uklesana njihova imena.²⁰

Do promene vlasti vojničko groblje je bilo redovno održavano.

Jedan od većih problema u održavanju tih vojničkih grobalja u čitavom međuratnom periodu (1918–1941) je bio hronični nedostatak sredstava u gradskoj kasi. Tako i pored deklarativnih primera zalaganja za potrebu da se oni primereno obeleže i održavaju, odgovarajućih akcija u tom pravcu nije bilo. Tako je i ideja iz 1920. godine, o kojoj izveštava list *Neven*,²¹ da se francuskim vojnicima koji su za vreme rata „kao zarobljenici ovde ostavili svoje kosti“, podigne spomenik na pravoslavnom groblju, ostala samo nerealizovana ideja.

Potvrdu o tome nalazimo i u jednom dopisu iz 1933. godine gde gradski Tehnički odsek izveštava Kulturno-socijalno odeljenje: „Vojničko groblje na Senčanskom groblju u vrlo je žalosnom stanju. Putevi se uopšte ne poznaju kao takvi jer je njihova površina zarasla travom. Osim nekih grobova koji su održavani svi su grobovi u napuštenom stanju, mnogi drveni krstovi su istruli.“

Doduše planova za njegovo uređenje je bilo još u ratnim vremenima. Sačuvana je fotografije makete uređenog vojničkog groblja, sa ukrasnom ogradom i kapijom, nadgrobni spomenicima.

Sa izbijanjem novog ratnog sukoba od proleća 1941. godine, pred gradskim vlastima ponovno se aktualizuje problem mesta za večni počinak poginulih vojnika, te one određuju upravo taj i ranije korišteni deo za nove „herojske“ žrtve.

Danas taj deo groblja ne odaje utisak da su baš tamo sahranjivane žrtve ratnih sukoba u Prvom sv. ratu, neuređen je i zapušten, ali još nije počelo izmeštanje posmrtnih ostataka radi novog sahranjivanja ili druge prenamene, što je praksa u nekim drugim delovima subotičkih grobalja. Tako na Pravoslavnom groblju deo sa žrtvama Prvog sv. rata više ne postoji, a uništeni su i nadgrobni spomenici.

Spomenici na grobljima

Porodice koje su izgubile svoje sinove u ratu, pozivale su spomen obeležja na grobljima, već prema svojim mogućnostima. Jedan od najistaknutijih i do danas očuvanih i održavanih je spomenik na porodičnoj grobnici na samom ulasku u tzv. Bajsko groblje. Podignut je u spomen na dr Gabora Regenjija (dr. Regényi Gábor, 1879–1914) koji je poginuo na samom početku rata u vojnim operacijama kod Kupinova. Tek u proleće 1916. godine, kada je došlo do pronalaska leša, dopremljen je i sahranjen u Subotici. On je bio mlad i uspešan pravnik, sin Lajoša

(Regényi Lajos) advokata, bankara i preduzetnika iz Subotice. Majka dr Regenjija je takođe bila vrlo društveno angažovana. Sin jedinac Gabor Regenji, otišao je 1914. godine u Veliki rat. Još je bio mlad kada je poginuo. Gaborovi roditelji su podigli spomenik sinu da ne bi pao u zaborav i bar simbolično bio sa njima, gde je on predstavljen u husarskoj uniformi sa sabljom i konjem pored. Otišao je u rat da se vrati ovenčan slavom, a pao kao jedna od prvih žrtava. Mladog husara volela je jedna devojka. Suđeni jedno drugom, čekali su taj čas da budu ponovo zajedno. Nakon njegove smrti za devojku nije bilo života. Ubrzo je, kako se smatra, umrla od tuge za njim. Devojka je bila iz bogate i ugledne porodice i njeni roditelji su za nju podigli raskošnu grobnicu. Gaborova večna kuća i spomenik, postavljeni su tačno naspram nje, da i u smrti budu jedno do drugog. Grobnica Regenji je danas kulturno dobro pod prethodnom zaštitom Zavoda za zaštitu spomenika Subotica.

U istoj bici kod Kupinova, stradao je i dr Beno Sudarević, pravnik. Kao datum stradanja, upisan je u matičnu knjigu umrlih 6.9.1914. godine. Po pronalaganju, njegovi zemni ostaci su pokopani 27.9.1914. godine na Kerskom groblju u porodičnoj grobnici. Odmah nakon 1918. godine po njemu se naziva i jedna ulica u centru grada.

Da se politička borba u to doba vodila i shvatala vrlo široko, govori i mali detalj iz 1920. godine. U toj vrlo važnoj godini – nakon potpisivanja tzv. Trianonskog ugovora, dr Vranje Sudarević lekar po struci, još tada u funkciji gradonačelnika, novembra 1920. podnosi tužbu protiv nepoznatih lica, omladinaca studenata u pripitom stanju, koja su u noći 30/31 aprila te godine, uništila tablu sa imenom ulice (ulica dr Bene Sudarevića 1) njegovog rođenog brata, pravnika dr Bene Sudarevića.²² Nakon što je postavljen od strane centralnih vlasti (Protićeve vlade) na dužnost gradonačelnika i Velikog župana, Sudarević se ne obraća samo Pravnom fakultetu već pokreće i tužbu, a preko njemu podređenih gradskih tela – inženjerskog ureda i gradske policije, ishoduje da se postavi nova tabla sa imenom dr Bene Sudarevića i da policija istraži ko su počinitelji.²³

Grobovi palih Nemaca

U Subotici su nemački preminuli vojnici počivali na vojničkom groblju. Po pitanju održavanje njihovih grobova i upisivanja podataka o njima na nemačkom jeziku na grobnim obeležjima, interesovala se nemačka vojna komanda iz Košica tokom rata 1917. godine.²⁴ Dostavljen je poimenični spisak 8 nemačkih vojnika. Određeno je da se o tom pobrine gradski inženjerski ured.

²⁰ IASu, F. 2, Mern. 108/1917. Pozivali su na skupljanje dobrovoljnih priloga koji bi omogućili izradu ploče.

²¹ *Neven*, 17.9.1920, Spomenik francuskim vojnicima, 3.

²² Stevan Mačković, *Dr Vranje Sudarević i napad na njegovu kuću u proleće 1920*, <https://subotickaistorija.wordpress.com/dr-vranje-sudarevic/> Pristup ostvaren 13.3.2020.

²³ Policija nije mogla da utvrdi počinitelje.

²⁴ IASu, F. 2, Mern. 108/1917.

U maju 1927. godine uputilo je „Nemačko društvo za potragu za grobovima palih vojnika” dopis „Magistratu Szabadke (Maria Theresiopol)” u kome se interesuje za grob palog (dana 14. VIII 1917) i u Subotici na Centralnom groblju br. 378 sahranjenog nemačkog vojnika Fridriha Hermana (Friedricha Herrmann), kao i njegovog ratnog druga Karla Berherla (Bücherl) (preminulog 16. X 1918), Centralno groblje br. 37.²⁵ Traže i dve fotografije groba. No, potraga gradskih ali i vojnih vlasti, koja je barem po datumu odgovora – 30. VI 1928. (!) trajala vrlo dugo, ipak nije urodila plodom. Ispostavilo se da domaće vlasti nisu održavale vojničke grobove palih neprijateljskih vojnika na Senčanskom groblju, niti su raspolagale sa informacijama ko je sve i gde, od palih vojnika, sahranjen.

IASu, F. 47. II 38/1927

Memorijali

Pored uredjenja vojnih grobalja, sećanje na Veliki rat u narednim godinama biće obeleženo i podizanjem brojnih memorijala. Među najčešćim tipovima memorijala bile su kapele ili spomen-crkve sa

kosturnicama. Pored njih podizane su i spomen ploče, spomen-česme, spomenici u formi stuba, obeliska ili piramide. Ali svakako jedan od najznačajnijih vidova podizanja memorijala bili su figuralni spomenici, koji su imali za cilj očuvanje sećanja na događaje i ličnosti iz Prvog svetskog rata. Tako se intenzivno podižu biste kraljevima Petru i Aleksandru, pojedinim istaknutim vojnim komandantima, kao i figure srpskog vojnika koje imaju univerzalno značenje i mogu se dovesti u vezu sa idejom jugoslovenstva. Ovakvi tipovi memorijala podižu se u urbanim prostorima, na trgovima ili u parkovskom okruženju, a značajno je da će skoro svi gradovi u Srbiji, pa i Subotica, od sredine dvadesetih godina 20. veka dobiti ovakav vid spomenika.

Isti spomenik – druga država

U drugoj godini Prvog sv. rata u Mađarskoj je osnovana *Državna komisija za negovanje uspomena na poginule junake (Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság)*. Po zakonu iz 1917. godine bilo je predviđeno da svi gradovi pristupe podizanju spomenika palim junacima. Tako je i Subotica (Szabadka) dobila obavezu da podigne spomenik žrtvama rata.

Za sahranjivanje vojnika rodom van Subotice, koji nisu imali rodbinu i porodične grobnice, tadašnje gradske vlasti su odredile posebno mesto na Senčanskom groblju za njihovo poslednje počivalište. Umetnik vajar Janoš Matuška (Matuska János)²⁶ zamislio je i u gipsanom modelu²⁷ izradio figurativnu kompoziciju, i opredelio se za već viđeni motiv Milosrdnog Isusa koji miluje po glavi ranjenog austrougarskog vojnika. Ovaj motiv milosrdnog Isusa, prikazanog u vidu Dobrog pastira sa štapom u desnoj ruci, dok levom dodiruje glavu ranjenog vojnika bio je poznat motiv od ranog srednjeg veka u zapadnoevropskoj umetnosti. Opis skulpture nalazimo u lokalnom listu iz februara 1917. godine.²⁸

Spomenik se sastoji od piramidalno komponovane grupe Isusa koji je nadvijen nad ranjenim vojnikom. Isklesan je u krečnjaku i postavljen na visoki granitni postament sa tri stepenika oko celog spomenika. Očigledno je vajar želeo da sećanje na strahote rata predstavi upravo takvom – univerzalnom temom, koja će predstavljati kontrast užasima ratnih borbi i stradanja.

Spomenik nije dočekaio da zauzme mestu na za to predviđenom mestu, rat se završio a on je odložen i čekao je dalju sudbinu. Očekivano je bilo da ova memorija palim junacima poražene austrougarske vojske

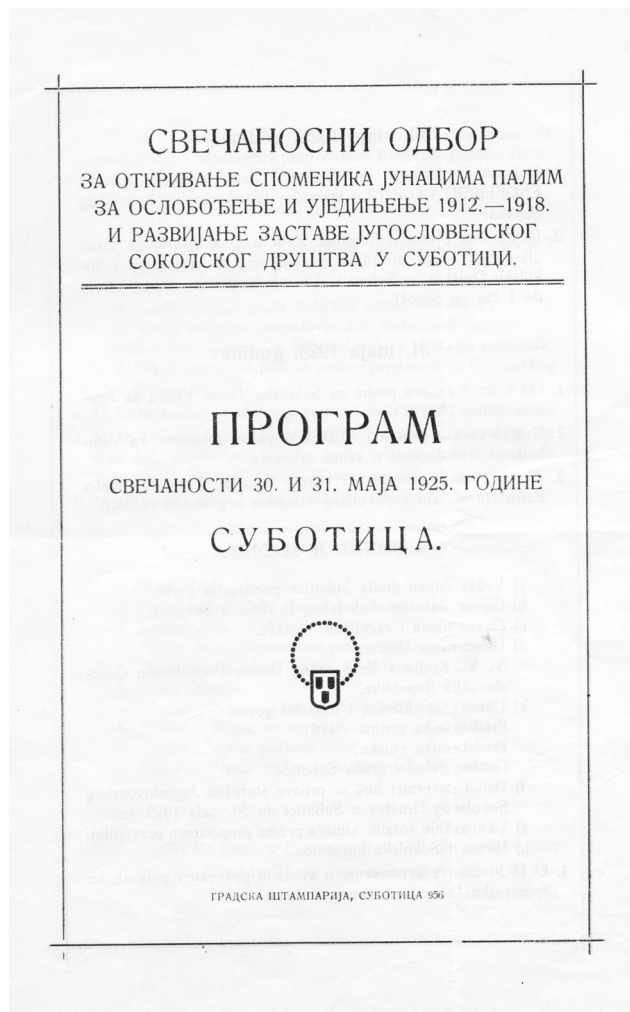
²⁵ Stevan Mačković, Potraga za grobovima palih nemačkih vojnika u Prvom sv. ratu. <https://subotickaistorija.wordpress.com/potruga-za-grobovima-palih-nemackih-vojnika/>, Pristup ostvaren 13.3.2020.

²⁶ Stevan Mačković, Braća Franjo Matuška i Janoš, vajari (Matuska Ferenc és János, szobrászművész). <https://subotickaistorija.wordpress.com/braca-franjo-matuska-i-janos-vajari-matuska-ferenc-es-janos-szobraszmuveszek/>, Pristup ostvaren 28.3.2022.

²⁷ U literaturi koja se bavila tim spomenikom pogrešno se navodilo da je autor klesar nepoznati italijanski zarobljenik. Grad je za izradu skulpture organizovao licitaciju na kojoj je pobedila domaća firma *Kőfaragó és márványipar r.t.* (Industrija mramora i kamenoreza d.d.). IASu, F. 2, mérn. 108/1917.

²⁸ A Hősök temetője, *Bácskai Hirlap*, 24.2.1917, 3.

u zemlji koja je iz rata izašla sa patosom pobjednika neće nikada ugledati svetlo dana i biti prezentovana javnosti, ali desilo se upravo suprotno. Kada se u novoj državi iskazala potreba da se i u Subotici postavi jedan memorijal koji bi svedočio o Prvom sv. ratu, neočekivano, upravo taj spomenik doživjeće malu metamorfozu, sa sitnim intervencijama vojnik pobedjenih sila, preobraziće se u srpskog vojnika – junaka. Tako je poslužio da postane *Spomenik Junacima palim za oslobođenje i ujedinjenje 1912–1918.*

Program svečanosti 1925. IASu, F:47. II 66/1925

Uz vrlo male klesarske intervencije, austrougarski vojnik je pretvoren u srpskog, dok je figura Isusa specifične zapadne ikonografije ostala netaknuta. Transformacija austrougarskog u srpskog vojnika izvedena je minimalnom intervencijom i to klesanjem dobro poznatih uvijača oko vojnikovih, ranjenikovih nogu.

Time je postao prvi veliki javni spomenik posvećen memoriji Prvog sv. rata u Subotici.

Za njegovo podizanje formiran je poseban „Sve-

čanosti Odbor za otkrivanje spomenika junacima palim za oslobođenje i ujedinjenje 1912–1918. i razvijanje zastave Jugoslovenskog sokolskog društva u Subotici”.

Koliko je bio važan sam spomenik palim junacima i ideja koju je nosio, toliko je bilo važno i njegovo prvo predstavljanje javnosti. Spomenik je svečano otkriven u nedelju 31. V 1925. godine na Trgu vojvode Putnika pred zgradom Potiske divizijske oblasti,²⁹ na mestu koje je izlazilo iz obuhvata užeg centra grada.

U programu je bilo i svečano osvećenje sokolske zastave. Aktivno se uključila vojska stacionirana u Subotici, sokolska udruženja iz grada i gosti, važne ličnosti i veliki broj građana Subotice. Njegovo otkrivanje predstavljalo je svojevrsni spektakl, javni događaj prvog reda u kome su učestvovali viđeniji ljudi iz Kraljevine kao i sva bitnija domaća javnost. Ideju o postavljanju spomenika, koja je postojala i ranije, usmerila je, vodila i realizovala mesna organizacija sokolskog društva.

Program svečanosti je planiran za dva dana, subotu 30. i nedelju 31. maja. U subotu je bio dolazak i smeštanje gostiju, kao i kuma sokolske zastave iz Ljubljane Engelberta Gangla, starešine Jugoslovenskog sokolskog saveza. Uveče tog dana organizovana je svečana zabava u hotelu *Beograd*, ulaz je bio slobodan.

U grad je pristigao veliki broj gostiju iz cele zemlje, u ime kralja Aleksandra Karađorđevića prisutan je bio admiral Dragutin Prica, zatim ministar saobraćaja Ante Radojević kao i zastupnik čehoslovačkog predsednika Tomaša Masarika Jan Šeba. Tog dana služena su blagodarenja u svim subotičkim crkvama. Povorka je iz parka prošla kroz špalir naroda subotičkim ulicama do Trga vojvode Putnika gde su pre otkrivanja usledili rodoljubivi govori prvo generala Miroslava Damjanovića, načelnika štaba šumadijske divizije, zatim admirala Price i gradonačelnika Subotice Albe Malagurskog koji je svoj govor započeo rečima: „Ko nije robovao ne zna šta je sloboda i ne zna je ceniti. Ali, mi Vojvodani, Srbi i Bunjevci, koji smo vekovima živeli u nacionalnom ropstvu pod jarmom Austro-ugarske monarhije, kao tamo Srbi pod turskim jarmom, znamo da je cenimo. Mi ćemo očuvati tekovine naših Velikih Pokojnika kao jaki i pouzdani graničari naše ujedinjene Otadžbine, i teško onom ko pokuša da Nju dirne.”³⁰ Poslednji govornik bio je ministar Radojević nakon čega je usledilo polaganje venaca³¹ i svečano otkrivanje spomenika. Nakon polaganja venaca vojska je izvršila svečani korak, čime je svečanost, zapravo svojevrsni spektakl otkrivanja spomenika, završen. Bilo je to za Suboticu nesvakidašnje iskustvo i javni događaj o kome se pisalo i pričalo još zadugo.

Komentari u delu lokalne štampe poput *Hrvat-*

²⁹ Štab je bio smešten u zgradi koja je bila po veličini-površini drugi javni objekat u gradu nakon Gradske kuće, a pre je služila kao mađarska direkcija železnica.

³⁰ Josip Šokčić, *Subotica pre i posle oslobođenja*, Subotica 1934, 293.

³¹ 16 venaca položenih na spomenik smešteno u gradski Muzej.

Spomenica, 1927.

*skih novina*³² sadržavali su pored faktičnog opisa i mrvicu kritike. Na početku stoji opis: „U Subotici je podignut krasan spomenik palim Junacima. Taj je spomenik otkriven i predat javnosti na Duhove, 31. svibnja 1925. godine. Predstavlja umirućeg vojnika, kojemu se je prignuo i glavu mu prihvatio, da ga preko smrti podigne u vječnu besmrtnost – Isus Krist, Bog i čovjek.” Zatim se objašnjava da: „Ako li je ideja prava, i muž za nju umre, Krist ga učini dionikom svoje slave, on je dionik apoteoze, dionik božanstva.” Ali se i iznosi zamerka: „Jedna je samo pogriješka pala, ali to je tako ogromna, da moramo, da skrenemo na nju pažnju sviju, kojih se tiče. Velika je netaktičnost bila sa otkrivanjem ovog veličanstvenog spomenika spojiti razvijanje zastave sokolskog društva. To je bio jedan gest, kojime se htilo da postigne ovo: Vi, koji hoćete da se poklonite sjenama palih heroja, morate ujedno da se poklonite i sokolstvu. Ovo je bila kapitalna pogriješka priređivača ove svečanosti. Ideja sokolstva se je kristalizovala i poprimila oblik mate-

rijalističkog shvatanja života, i time je postala pred 7 milijuna Jugoslavena i pred 300 milijuna ostalih katolika ne samo odvratna ta ideja, nego se smatra kao zagriženi neprijatelj katolicizma. Ovom netaktičnom gestu se ima zahvaliti, da je sa svečanosti odsustvovalo još najmanje 10 hiljada katolika, katoličkih udruženja, sa svojim vođama. Priporučujemo priređivačima narodnih svečanosti, da ovo izvole u buduće uvažiti.”

Već naredne godine prašina sa okupljanja se slegla, a manji problemi i pitanja oko spomenika iskrsavaju. Subotička organizacija Srpska Nacionalna Omladina *Dušan Silni* moli 26. IV 1926. godine dozvolu da u okviru osvećenja njihove zastave 28. VI 1926. postave dvoglavog belog orla na spomenik oslobođiocima kao i natpis zlatnim slovima: „Dvoglavog belog orla postavi Srpska Nacionalna Omladina u znak priznanja na pobjedonosni ulazak Srpske vojske.” Odluka Senata je glasila da mogu postaviti orla ali ne i natpis!³³

Subotičko Udruženje ratnika i oficira obraća se gradskim vlastima 31. V 1926. godine. Pišu da na spomeniku ispred Potiske divizijske oblasti „zlatni natpisi polako iščezavaju, delovi spomenika se odvajaju...” i postavljaju pitanje ko je zadužen ga održava?³⁴

Samo dve godine od otvaranja, provejava nezadovoljstvo lokacijom ali i skromnim utiskom koji spomenik odaje. Neki su krugovi želeli da grad znatnija finansijska sredstva ulože u njega. „Spomenik ujedinjenja treba dostojno da predstavi ovaj veliki istorijski čin u životu našeg naroda i da bude jedan od najlepših ukras naše varoši a ne da predstavlja krpež iz onoga što smo od stranaca nasledili.”³⁵

Planova vezanih za taj spomenik bilo je i u 1938. godini. Odbor za proslavu 20 oslobođenja Subotice predložio je a Gradsko veće usvojilo na sednici 1.12.1938. odluku da se podigne Spomen kosturnica na Obilićevom vencu na mestu kod spomenika Oslobođenja. U predlogu stoji:³⁶ „Svetski rat je u žrtvama života, najdragocenijim što ljudi imaju, upravo u neizrecivom brojnom odnosu s ostalim ratovima. Statističari radeći danju i noću ni nakon punih 20 godina nisu mogli utvrditi tačan broj u ratu izginulih. ... Svaki rat je dao dosada heroja, a kad se uzme opsežnost ovog svetskog rata u obzir razumećemo koliko ih je dao. Herojstvo je uvek bilo najuzvišenije, jer su njegovi rezultati večiti. A oni, pak, koji sa smeškom na ustima žrtvuju svoje živote pravi su heroji. Svaki izgubljeni život krije u sebi jedno junačko delo, jedan herojski pothvat. A kako je nebrojeno života pokošeno strahotama rata, tako je i nebrojeno junaka izginulo. Koliki je tek broj onih o kojima se ništa ne zna.”

Predvideli su za te svrhe 30 000 dinara. Plan je

³² Otkrivanje spomenika, *Hrvatske Novine*, 6. lipnja 1925, 2.

³³ Stevan Mačković, Dvoglavi beli orao na spomeniku 13. novembru 1918. <https://historysubotica.wordpress.com/dvoglavi-beli-orao-na-spomeniku-13-novembru-1918/>, Pristup ostvaren 28.3.2022.

³⁴ IASu, F. 47, IV 4130/1934.

³⁵ IASu, F. 47, II 23/1927. Prepiska u vezi sa postavljanjem spomenika Caru Jovanu Nenadu. Prevladala je potreba da se podigne taj novi spomenik, i za te svrhe iz gradske kase opredeljeno je preko 300 000 dinara.

³⁶ IASu, F. 47, IV 6933/1938.

bio da se prenesu „kosti izginulih ratnika sa Pravoslavnog i Senčanskog groblja i pohrane prema verskoj pripadnosti.”³⁷ Sve je i ostalo samo na planovima. To zajedništvo u žrtvama i herojstvu i „podizanju kosturnice i spomenika umrlim ratnicima”³⁸ čekaće neka bolja vremena.

Drugi spomenici i objekti

No zato, spomenik caru Jovanu Nenadu, nacionalnom simbolu srpstva (slavenstva) svečano je otkriven 27. XI 1927. godine. To je bio rad vajara Petra Palavičinića (1886–1958). Ovom pomno planiranom i organizovanom događaju, pored niza drugih funkcionera i značajnih ličnosti, prisustvovao je knez Pavle. Jasno je u čitavoj manifestaciji naglašeno i potencirano da je svrha i cilj postavljanja spomenika potvrđivanje činjenice da je ova teritorija nekad bila, ali i da će u budućnosti pripadati samo nama.

Spomen tabla u slavu dolaska srpske vojske, postavljena je 12. XI 1938. godine u okviru četvorodnevne proslave 20 godina od oslobođenja Subotice (10, 11, 12, 13. XI), na železničkoj stanici, na zidu stanične zgrade.

U 1931. godini započeta je izgradnja sokolskog doma u Subotici. On je svečano otvoren tek u 1936. godini pod imenom *Jugoslovenski Narodni Dom kralja Aleksandra I.*

IASu, F:60. XX 13464/1943

Ratni period 1941–1944

Spomenici postavljeni nakon 1918. godine nisu bili dugog veka. Istorijsko klatno je nakon 23 godine vratilo mađarske vlasti na ove prostore. Baš kao u promeni imperiuma 1918. godine, pozicije mađarskih vlastodržaca zahtevale su obračun i sa memorijalima koji su nakon toga bili postavljani. Srušen je i oštećen spomenik Oslobođiocima kao i spomen ploča na železničkoj stanici posvećena ulasku srpske vojske 13. XI 1918. Spomenik caru Jovanu Nenadu na trgu Slobode oštećen je tako što je caru otkinuta glava, pa je nesrećni Crni čovek, kao i u životu, posthumno obezglavljen.

Mađarske vlasti organizovale su u 1941. poseban odbor za podizanje spomenika u znak sećanja na vojnike iz 8. husarske pukovnije koji su pali „junačkom smrću” u Prvom sv. ratu. Novi monument je 8. IX 1942. godine i postavljen. To je bio spomenik husarskom vojniku, visine preko 3 metra. Predstavljen je u uniformi i sa puškom. Mesto je zauzeo ispred stare kasarne na tadašnjem putu Mikloša Hortija (danas Senčanski put).³⁹ Taj deo grada pretrpeo je krajem rata saveznička bombardovanja u kojima se teško oštećeni vojni objekti, pa tako i spomenik.

Period 1944–2021, obnavljanje starih i postavljanje novih spomenika

Od strane mađarskih vlasti (1941–1944) uklonjeni spomenici se obnavljaju, a dolazi i do postavljanja novih.

Spomenik Caru Nenadu je dodatno oštećen prilikom bombardovanja Subotice septembra 1944. godine. Uklonjen je sredinom pedesetih godina u dvorište muzeja, gde je „čekao” pune četiri decenije da bude restauriran i vraćen na svoje mesto, mada se ni to nije desilo brzo. Nakon završetka Drugog svetskog rata promenio se društveni sistem, a u promenjenim političkim okolnostima memorijali prethodnog rata bivaju gotovo u potpunosti zaboravljeni. Oni su se menjali novim i to bez nadovezivanja. Tek raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i povratkom srpske državnosti vraća se svest o značaju žrtava Velikog rata.

Na trgu ispred Gradske kuće gotovo na istom mestu gde je nekada prvi put postavljen, 9. XI 1991. godine, predsednik Izvršnog veća Vojvodine dr Radoman Božović i akademik Boško Petrović, predsednik Matice srpske, otkrili su spomenik caru Jovanu Nenadu Crnom. Svi natpisi su na ćirilici.

U 1992. godini obnovljena je i tabla na železničkoj stanici. Na njoj je tekst na ćirilici: „Dolazak srpske vojske 13 novembar 1918 Oslobođenje (Originalnu ploču su uništili mađarski okupatori 1941. Subotica 13. XI 1992. JŽTP Beograd).”

³⁷ IASu, F. 47, IV 6933/1938.

³⁸ Isto.

³⁹ IASu, F. 60, Gradsko načelstvo slobodnog kraljevskog grada – Subotica (1941–1944), XX 13464/1943.

Spomenik Oslobodiocima koji je oštećen tokom rata od mađarskih vlasti da bi 1944. prilikom savezničkog bombardovanja Subotice pretrpeo nova oštećenja, 1955. godine je bio uklonjen. Obnovljen je 38 godina kasnije, a skulpture restaurirane. Međutim, nije ga bilo moguće vratiti na izvorno mesto jer je nekadašnji Trg vojvode Putnika u međuvremenu ustupio mesto novoj stambenoj zgradi i saobraćajnici. Spomenik je svečano postavljen na obližnji Trg Lazara Nešića 13. XI 1993. godine, gde se i danas nalazi. Na taj datum na spomenik se polažu venci.

Povodom obeležavanja stogodišnjice od početka prvog svetskog rata, 2014. godine izvedeni su radovi na njegovoj sanaciji i rekonstrukciji. Izvršena je zamena nedostajuće ploče od sivog granita u sokli platoa, ispunjena razdvojenih fuga u postamentu, čišćenje spomenika, farbanje slova u natpisu kao i ugradnja dva rasvetna stuba sa uskosopnim reflektorima, a izrađena je i prilazna staza od granita za polaganje venaca. Tom prilikom organizovana je izložba na otvorenom, pored spomenika, pod nazivom Memorijali Prvog svetskog rata na teritoriji Severne Bačke i Banata, koja je imala za cilj da prikaže sva memorijalna obeležja na teritoriji grada Subotice i osam opština: Bačke Topole, Malog Idoša, Sente, Ade, Novog Kneževca, Čoke i Kikinde koje svojom delatnošću obuhvata Međuopštinski zavod za zaštitu spomenika kulture iz Subotice.

Privatnom inicijativom 2002. godine pored objekta Preparandije u Vodicama,⁴⁰ postavljena je bista glava u prirodnoj veličini Kralja Petra I oslobodioca.

Skupština grada Subotice je krajem maja 2020. godine donela odluku da kralj Petar I Karađorđević, nekadašnji gradonačelnik Subotice Karolj Biro i biskup Ivan Antunović dobiju svoje spomenike u Subotici. Monument koji dominira glavnom gradskom ulicom otvorila je 30. XI 2021. godine ministarka Darija Kisić Tepavčević sledećim rečima: „U vreme vladavine kralja Petra, Srbija je doživela svoje najsjajnije trenutke. Generacije pamte slavne pobede u Balkanskim i Prvom svetskom ratu, kao i oslobođenje stare Srbije od osmanske vladavine, a rezultat njegove vladavine bilo je i stvaranje Kraljevine SHS u kojoj su se Srbi našli ujedinjeni u jednoj državi.”

Zaključak

Nakon više od jednog veka završetka Prvog sv. rata, zvanična, odnosno institucionalizovana sećanja na njega u obliku memorijalnih monumenata ne izlaze iz javnog fokusa i ne slabe nego samo jačaju. Sa druge strane nezvanična, spontana, porodična sećanja i njihovo obeležavanje prirodno i razumljivo da blede i gube na intenzitetu. Žrtve pale u tom ratu i njihova mesta na kojima počivaju na grobljima češće su bila svedoci prakse novog sahranjivanja, nego trajnog očuvanja i sećanja.

Kakav je situacija danas? Na Senčanskom groblju, deo gde su sahranjivani domaći ali i strani vojnici pali u Prvom sv. ratu, zapušten je i neobebežen. Stanje nije nimalo bolje na pravoslavnom groblju u Dudovoj šumi.

Od monumenta sa predstavom univerzalnog karaktera – milosrdnog Isusa i apoteoze umirućeg vojnika, došlo se do glorifikacije konkretne istorijske ličnosti Kralja Petra I u jasnom cilju iskazivanja simbolične dominacije snažne nacionalno ideološke konotacije, koja samo treba da odslikava, obeležava, oblikuje i usmerava realno stanje u Subotici, u sadašnjosti i projektu se u budućnosti.

Rezime

Od prvog javnog spomenika u gradu iz 1815. do zadnjih postavljenih 2021. godine, promenilo se mnogo. Menjao se način života, sastav stanovništva, čak 11 državnih formacija itd. Najveća i najdublja promena bila je promena imperiuma 1918. godine. Nova država imaće jasan zadatak da „nacionalizuje“ ove prostore, a jedan od alata u tom procesu biće uklanjanje svih simbola, pa i spomenika postavljenih od mađarske države. Tako se menjao i odnos prema Prvom sv. ratu i njegovim memorijalima. Groblja „za pale junake“ i grobna mesta gde su sahranjivani pali vojnici, zarobljenici i drugi učesnici u ratu, prvo su bila pažljivo i dobro održavana, da bi se došlo do stanja da se danas uopšte ne može utvrditi gde su te žrtve pokopane. Sa druge strane bilo je i primera da se večna počivališta održe, kao u slučajevima gde palim ratnicima Subotičanima rodbina podiže spomenike na porodičnim grobnicama. Tek u 1925. godini postavljen je prvi javni spomenik vezan za Prvi sv. rat. Kreiran i izrađen za vreme mađarskih vlasti, da predstavi milosrdnog Isusa koji pridržava glavu umirućeg neimenovanog vojnika, sa malim intervencijama prilagođen je novim društvenim okolnostima, te su savremenici u njemu videli kosovsku devojkicu i srpskog vojnika. Idući rat i posleratni period ponoviće obrasce viđene nakon 1918. po pitanju uklanjanja starih i postavljanja novih spomenika. Taj proces, i pored nestanka starih simbola, traje do danas.

Izvori

- Bácskai Hirlap*, 1917.
Hrvatske Novine, 1925.
 IASu, F. 2, Gradsko veće slobodnog kraljevskog grada Subotica (1861–1918)
 IASu, F. 47, Градско поглаварство – Суботица (1918–1941); 1919–1942.
 IASu, F. 60, Gradsko načelstvo Slobodnog kraljevskog grada – Subotica (1941–1944)
Službene Novine Kraljevine SHS, 1922.
Subotička Danica za 1921, 1927.

⁴⁰ Vodice se nalaze 5 km od centra Subotice jugozapadnoj obali Palića. To mesto hodočašća dveju religija i za rimokatoličke i srpske pravoslavne vernike.

Literatura

Tibor Molnár, *Szabadka a nagy háborúban : (1914–1918). I. köt.* Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2018.

Stevan Mačković, *Gdje su u Subotici pokapani vojnici iz Hrvatske, a gdje subotičani u Hrvatskoj za vrijeme velikog rata (1914–1919)*. Pristup ostvaren 7.3.2022. <https://suistorija.wordpress.com/prvi-svet-ski-rat/gdje-su-u-subotici-pokapani-vojnici-iz-hrvat-ske-a-gdje-suboticiani-u-hrvatskoj-za-vrijeme-veli-kog-rata-1914-1919/>

Stevan Mačković, *Dr Vranje Sudarević i napad na njegovu kuću u proleće 1920*. Pristup ostvaren 13.3.2020. <https://subotickaistorija.wordpress.com/dr-vranje-sudarevic/>

Stevan Mačković, *Potruga za grobovima palih nemačkih vojnika u Prvom sv. ratu*. Pristup ostvaren 13.3.2020. <https://subotickaistorija.wordpress.com/potruga-za-grobovima-palih-nemackih-vojnika/>

Stevan Mačković, *Dvoglavi beli orao na spomeniku 13. novembru 1918*. Pristup ostvaren 28.3.2022. <https://historysubotica.wordpress.com/dvoglavi-beli-orao-na-spomeniku-13-novembru-1918/>

Stevan Mačković, *Braća Franjo Matuska i Janoš, vajari (Matuska Ferenc és János, szobrászművészek)*. Pristup ostvaren 28.3.2022. <https://subotickaistorija.wordpress.com/braca-franjo-matuska-i-janos-vajari-matuska-ferenc-es-janos-szobraszmuveszek/>

Josip Šokčić, *Subotica pre i posle oslobođenja, Subotica 1934*.

Összefoglaló

Szabadka (1914-2021) temetőiről és az első világháborúhoz kapcsolódó emlékművekről

Szabadka példáján mutattuk be az emlékezet tárgyiasulását. Megvizsgáltuk, hogyan szervezték az egyének és különösen a társadalom az áldozatok temetését, elsősorban az elesett harcosokét, hogyan emeltek a tiszteletükre emlékműveket. A háború kezdetétől napjainkig ez az arány jelentősen változott. A folyamat egy olyan államban kezdődött, amely ha-

marosan legyőzötté vált és darabokra hullott, majd a győztes oldalt követő államalakulatban folytatódott. Ez világosan tükröződik az emlékművek kapcsán.

Kulcsszavak: Szabadka, temetők, az első világháború emlékművei, elesett katonák, áldozatok ideologizálása.

Resume

About World War I cemeteries and monuments in Subotica (1914–2021)

This paper analyses the materialization of World War I remembrance in Subotica as an example, and the question of victims' burial organization by individuals and society, mainly the fallen soldiers as victims, as well as the eradication of memorials in their honour. Since the very beginning of the War to this day, that changed significantly. It started in a county

which was soon to be defeated and fragmented, only to continue in state formations which followed the winning party. It is clearly reflected and noticed in monument culture as well.

Key words: Subotica, cemeteries, World War I memorials, fallen soldiers, ideology of victims

Научно друштво за историју здравствене културе Војводине, Суботица

Епидемија трахома у Суботици (1868–1959)

Сажетак: После повратка француске војске из Египта и након престанка ратних сукоба Аустрије и Француске трахом се проширио целом Европом. У Суботици је први пут забележен у другој половини XIX века. Тихим и неприметним ширењем болест је допринела развоју епидемије која је у Суботици трајала скоро сто година. Напори лекара и другог здравственог особља тешко су болест сузбијали. Изнете су кратке биографије лекара који су својим радом покушали да спрече ширење епидемије јер епидемија није била само здравствени већ социјални и економски проблем града. Антибиотска терапија 40-тих година допринела је да се епидемија угуши тако да је 50-тих година XX века болест искорењена.

Кључне речи: трахом, епидемија трахома у Суботици, борци против епидемије

Увод

Трахом је заразна, епидемијска болест. Нелечена изазива оштећење вида и слепоћу.

Позната је још у праисторијска времена на Далеком истоку (Кина, Монголија). Ратоборни народи су болест ширили према Западу. Дарије, персијски краљ (521–486 пре Христа) ширио је својим ратним походима трахом према Малој Азији, где је угушио побуну Грка и према Македонији коју је заузео.

Хипократ (Hippocrates, 460–377 пре Христа) лечио је болест Ophthalmia (трахом?), а Целсус (Aulus Cornelius Celsus) у I веку после Христа спомиње болест *Asperitudo palpebrarum*.

Монголско племе Хуни у IV веку после Христа стиже све до границе Римског царства а Авари, друго монголско племе, у VI и VII веку после Христа до Подунавља преносећи трахом у Европу.¹

У земљама Блиског истока и северне Африке, налазе се ендемска жаришта трахома.² Трговци и путници који путују из Мале Азије преко Србије и Војводине ка Средњој Европи, и Напо-

леонова војска која се враћала из Египта преко Туниса и Марока у западну Европу, преносили су трахом. А војници Аустрије у повратку са европског ратишта преносили су болест у источне земље Европе у места где су били стационирани или у места свог пребивалишта.

Трахом се лако и неприметно преноси преко руку, употребом заједничког убруса, међу људима који су често у међусобном додиру (ђаци у школама, радници у фабрикама, војници у касарнама), у нехигијенским условима живота.

Када се појаве сумњиви знаци болести тј. кад је трахом у почетном стадијуму – могуће је излечење. Раније су примењивана средства соли сребрног нитрата и соли бакарне галице (бакарни сулфат), а од 1937. сулфонамидски и од 1940. антибиотски препарати. У унапредовалом стадијуму обољења користе се оперативне процедуре.³

Епидемија трахома у Суботици

Са пешчаног терена на којем лежи Суботица и са благе пешчане висоравни крај Хоргоша, јаки ветрови овог краја (северни ветрови, „мајушки ветрови“) разносе ситан песак по граду и околини. У првој половини XIX века било је много болесника са упалним променама очију (Conjunctivitis) и потешкоћама при дисању (Bronchitis). Да би смањила деловање ових ветрова, Градска управа је вршила пошумљавање око града (Дудова, Келебијска, Радановачка шума). Вероватно су тада постојали и први знаци трахома у болесника са конјунктивитисом јер су каснија испитивања указивала на везу између епидемиологије трахома и сезонског конјунктивитиса у земљама Египат и Мароко, и да честа појава конјунктивитиса у истог болесника помаже у преношењу трахома и продужава његову еволуцију.⁴ Та претпоставка нам указује да се трахом јавио у Суботици 60-тих година XIX века.

¹ Svetozar Poštić, Trahom, u: Med. Enciklopedija, knj. 9, Zagreb 1964. Enciklopedija Leksikografskog Zavoda, knj. 1 i knj. 2, Zagreb 1961.

² Chen E. W., Trahom, u: Internacionalni Spectrum, vol VIII, br. 3, 33–36.

³ Види напомену 1.

⁴ Види напомену 2.

Др Ђерђ Киш (Kiss György, 1839–1892)

Рођен је у малом месту Бикић (Bikity, округ Баја) 12. априла 1839. у породици земљорадника. У Баји је похађао основну и почео средњу школу коју је завршио у Печују (Pécs). Дипломирао је 1864. на Медицинском факултету у Бечу (Wien). Био је секундарни лекар у Виденској државној болници у Бечу (Wiedeni bécsi országos közkórház). Ту је стекао велико знање и искуство при лечењу болесника са очним и ушним болестима и упознао трахом који се тада ширио средњом Европом те његово конзервативно и хируршко лечење. Био је амбициозан и спретан при оперативним захватима.

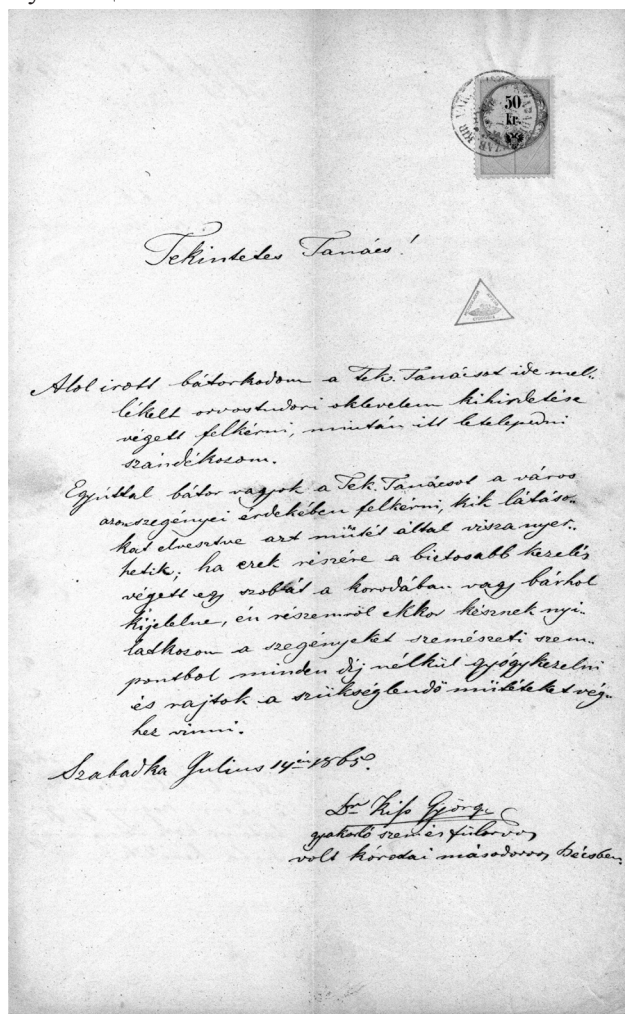
№	Ime i prezime	Promocija	Članica "građanske škole"
	<i>Dr. J. J. J. J.</i>	<i>Julij 1864.</i>	
1222	<i>Spitzer J.</i>		<i>Dr. Jos. Spitzer</i>
1223	<i>Bodnar J.</i>	<i>1864.</i>	<i>Dr. Stefan Bodnar</i>
1224	<i>Arsenic J.</i>		<i>Dr. Johann Arsenic</i>
1225	<i>Kiss György</i>		<i>Dr. Georg Kiss</i>
1226	<i>Weinberger J.</i>		<i>Dr. Franz Weinberger</i>
1227	<i>Capulides J.</i>	<i>27. Avgust 1864.</i>	<i>Dr. K. Capulides</i>
	<i>Michaelis J.</i>		<i>Dr. Wilhelm Michaelis</i>

Део деловодника са именима дипломираних студената на Мед. факултету у Бечу 1864. године (Bácsország, 2013, br. 4)

Године 1865. поднео је молбу Управи суботичке Болнице за пријем у службу као лекар–офталмолог. У молби, између осталог каже: „... У интересу варошких сиремаха, потребно је наћи једну собу у Болници или било где а ја ћу их бесплатно лечити...“⁵ Нешто касније шаље допис у којем описује како соба треба да изгледа: „соба са повећаним прозорима, зидови плаво или зелено обојени, завесе на прозорима од плаве или светло зелене тканине, тзв. ‘шпански зид’ између болесничких постеља од плавог или зеленог материјала

и друго“. Молба није прихваћена, вероватно због дописа односно захтева како соба за болеснике треба да изгледа. Болничка управа није имала толико материјалних средстава да би опремила такву собу.

Почетком 1866. на позив жупана Бачко-Брошке жупаније одлази у Пачир (Pascér) да ради као општински лекар опште медицине. Учествовао је те године на Састанку на којем је одлучено да се оснује Удружење лекара о апотекара Суботице.⁶

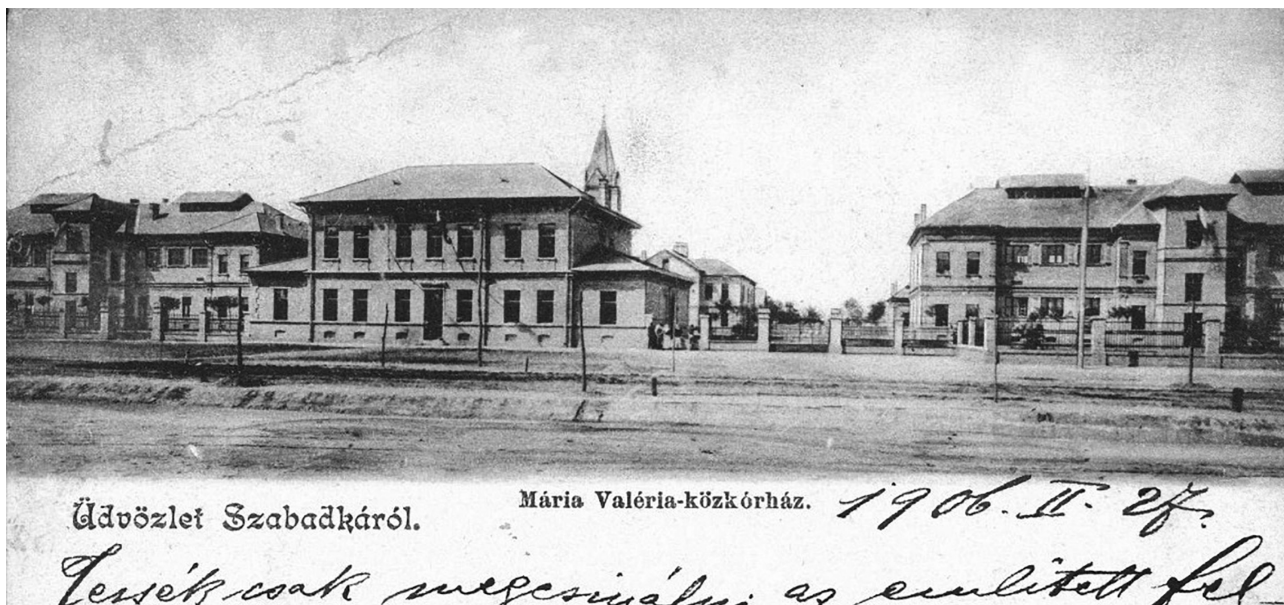

Молба др Ђ. Киша за пријем у болничку службу (ИАСу, Ф. 2, пред. бр. 3621/polg. 1865)

Године 1867. одлази у Суботицу и радио је као лекар опште медицине у амбуланти Купалишта на Палићу. Новосадски лист *Застава* доноси јула 1968. обавештење; „Рођем је досадашњи варошки лећник при Палићком купалишту г. Петар Стојковић за главног лећника жупанијског у Сомбору изабран, то је приликом последње општинске скупштине на његово место г. Ђорђе Киш, лећник очју и ушју постављен. Које се p.i. publici s том изјавом на знанје даје: да ће се од сада у купатилу и такви болесници примати

⁵ Историјски архив Суботица (ИАСу), Ф. 2, Градско веће слободног краљевског града Суботица (1861–1918); 1838–1918, пред. бр. 3621/polg. 1865.

⁶ Emil Libman, Lekarska društva u Subotici (1880–2005), Subotica 2005, 17.

Павиљонска болница гледана са главног пута 1897 године

koji od očiju i uhololje pate primećujući ovde da je palićka voda za onaj rod okobolja i uhololja osobito preporučiteljna što škrofuloznih bolesti proishode. U Subotici, 4. julija 1868. god. Lenard s.r., gradonačelnik.⁷

Др Ђ. Киш је поново поднео молбу за пријем у болничку службу али овог пута без икаквих захтева. Молба је прихваћена и *Привремена болница за очне болести* је отворена у згради оближњег Убошког дома (која је била на углу данашње Харамбашићеве улице и улице М. Орешковића). Тако је Суботица имала међу првим градовима у мађарском делу Двојне монархије стационар са 7 болесничких постеља за болеснике са очним обољењима са лекаром офталмологом-хирургом.⁸

Успешно је лечио болеснике са конзервативном терапијом и оперативним захватом. Своје услуге је бесплатно пружао сиромашним болесницима. У недостатку болесничких постеља на Одељењу, примао је болеснике на лечење и негу у својој кући. Од Управе Болнице није био награђен све док материјалне могућности нису то омогућиле, али је болничарка Мари Балог (Balogh Mari) била на платном списку од дана када је примљена на рад.

Почетком 1869. посебна Комисија Градске управе оценила је дотадашњи рад др Ђ. Киша успешним и стручним. Ово мишљење прихваћено је на Седници Скупштине града јуна исте године, па је одлучено да Привремена болница буде *Стално*

Одељење у оквиру Грађанске болнице.

Био је један од првих лекара на овом подручју земље који се посветио решавању проблема трахома: откривао је изворе болести, тражио да се одржавају јавна и лична хигијена, у болесника са узнапредовалим стадијумом болести вршио је и оперативне интервенције, контролне прегледе захтевао код лечених и др.

Активно је суделовао у борби против колере, која се као четврти талас пандемије у XIX веку јавила у Европи 1872. године. У Суботици је примењена 1973. године. У листу *Subotički glasnik* појавио се текст: „Varoška Skupština održana 19. i 20. januara 1874. godine donela je obavest da su učesnici u suzbijanju epidemije kolere pohvaljeni... G. Đuri Kiš dade se Orden Zlatan krst kojim je od Njegovog Veličanstva odlikovan čerez zasluga svoji koje je oko kolerični bolesnika učinio.“⁹

Занимљиво је да су се у новосадском листу *Застава* појавио оглас 1870. године: „Др Ђура Киш лечник очију и ушију, управитељ болнице од очију у Суботици лечи...“¹⁰

Изненада је одлучио и 1878. године напустио Суботицу и отишао у Сегедин (Szeged) где је помагао настрадалима у великој поплави Тисе. Разлог његовог одласка према неким подацима је неразумевање Градске власти када је затражио набавку нових инструмената за замену његових старих које је већ годинама употребљава.¹¹

Једно време је почетком 80-тих боравио у

⁷ Душан Јованчевић, *Новине Застава као сведок историје медицине српског народа*, 4. VII 1868, 4, у: Зборник радова Деветог конгреса историчара медицине – 800 година српске медицине, Београд 2019, 663–673.

⁸ Andrija Baš, *Osvajanje i prve godine rada Očnog odeljenja subotičke Bolnice*, у: Zbornik radova VII sastanka Sekcije SAPV Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Sremska Mitrovica 1976, 277–282. ИАСу, Ф. 2, пред. бр. 1423/polg. 1868.

⁹ Ivan Pančić, *Kolera u Subotici 1873. godine*, Subotica 1991.

¹⁰ Види напомену 7: *Новине Застава* бр. 24, 4; бр. 26, 4; бр. 27, 4, 1870 год.

¹¹ Magyar László, *A régi szabadkai szemkóroda*, у: *Iratváltató egy levéltáros írásából*, Szabadka 1999, 138–140.

Београду где је пружао помоћ сиромашним болесницима, углавном бесплатно. Многе београдске колеге су га уважавале а било је неких који су се према њему понашали нељубазно па су га једном приликом и физички напали. Аустро-угарски конзулат у Београду уложио је жалбу због овог догађаја.¹²

Вратио се у Сегедин али због лошег здравственог стања престао је 1885. године да ради. Отишао је у Ст. Бечеј код својих рођака, код жупника Јожефа Сулика (Szulik József), брата своје супруге Барбале (Borbála) коју је лечио због обољења очију док је била девојка. Ту су га неговали док није 20. јануара 1891. године преминуо.¹³

Др Ћ. Киш је објавио у мађарским медицинским часописима неколико својих радова из области офталмологије.¹⁴

Одликован је Крстом са златном круном.

После одласка др Ћ. Киша бригу о болесницима на Одељењу за очне болести водио је др Бела Хидег (Hidegh Béla, 1834–1885). У својој *Извештају за јануар–јуни 1879.* годину изнео је податак да је на Одељењу лечено 158 болесника.¹⁵

Епидемија трахома се шири, нарочито међу сиромашном популацијом и децом. Године 1885. забележено је да је у граду 771 болесник са трахомом са већим и 163 болесника са мањим степеном развоја болести.¹⁶ Предузимају се строге мере контроле чистоће улица и тргова, контрола хигијене у домаћинствима, прегледи очију деце и одраслих.

Осим што је постао социјални проблем (велики број оболелих сиромаша, предшколске и школске деце) трахом је био и здравствено-финансијски проблем града (знатан број оболелог становништва, многи изостанци са посла радно способних радника у време бујног развоја града – индустријализација, мануфактура,

грађевинарство...).

Поред многих болесника са другим болестима, Грађанска болница треба да прими на лечење и оболеле од трахома а број болесничких постеља је мали на Одељењу за очне болести. Др Игнац Вајс (Weiss Ignác), управник Грађанске опште болнице¹⁷ уз подршку лекара, нарочито др Адолфа Вилхајма представља ову озбиљну ситуацију Градском већу слободног краљевског града Суботице. Градско веће 1884. године доноси *Одлуку* уз одобрење Министарства унутрашњих послова Угарске (које је водило и здравствено), да се отвори *посебна Болница за очне болести* у близини Војне касарне на Сењаку (Széna tér) у приватној кући Антала Бироа (Biró Antal) – данас простор где је зграда Окружног суда – која ће са мањим поправкама одговарати здравственој установи. *Болница* је имала 30 болесничких постеља, потребну апаратуру и инструментариј. Храна ће се болесницима доносити из кухиње Војне касарне.¹⁸

За управника *Болнице* именован је др Натан Фојер (Feuer Náthán), професор офталмологије на Медицинском факултету у Будимпешти.¹⁹

Већ следеће године (1885) постављен је др А. Вилхајм, лекар-офталмолог-хирург за управника *Болнице за очне болести* (Szemkóroda).

Др Адолф Вилхајм (Wilhelm Adolf, 1853–1933)

Рођен је у Сегедину (Szeged) 8. августа 1853. године. Основно и средње школско образовање добио је у клупама сегединских школа. Дипломирао је на Медицинском факултету Универзитета у Бечу (Wien) 1877. године. Радио је као окружни лекар у Сегвару (Szegvár) и као секундарни лекар на Клиници за очне болести у Бечу. У Суботици

¹² Hely és vidéki hírek, Bácskai Ellenőr I, vol. 43, 1881, X.23.

¹³ Rokáy Zoltán, Hippokratész és Jézus szolgálatában, Bácsország 2013/4, 67. szám, 58–63.

¹⁴ Emil Libman, Građa za medicinsku bibliografiju Subotice (1828–2005), Subotica 2008.

¹⁵ Hidegh, Béla, Főorvosi jelentése: Szabadka város közegészségi állapotáról (illetőleg fél évi jelentés), Szabadkai Közlöny, 17. VIII 1879.

¹⁶ Hírek, Trachoma járvány, Bácskai Ellenőr, 1885 vol. 5.

¹⁷ Emil Libman, Doprinosi subotičkih lekara Jevreja zdravstvenoj službi grada tokom XIX i XX veka, u: Ex Pannonia, br. 12–13, 2009, 33–42. Др Игнац Вајс (1849–1894) завршио је студије на Мед. факултету у Будимпешти. Једно време је радио као асистент проф. др Јаноша Бокањија (Bokányi János, 1858–1937) на Дечјој клиници у Будимпешти. У Суботици је од 1879. године. Радио је на одељењима за унутрашње, хируршке и очне болести (1879–1884) и у амбулантима опште медицине (1884–1888) и као управник Грађанске болнице (1888–1894). У свом опширном *Извештају о стању у болници* говори о потреби проширења болнице и о повећању броја лекара у болничкој служби и њиховом усавршавању.

¹⁸ ИАСу, Записници скупштине из 1884, Одлука бр. 313 од 5. XI 1884.

¹⁹ Révay Nagy Lekszikon, VII kötet (Budapest) 1913. Dr. Freuer Náthán (1844–1902), Дипломирао је на Мед. факултету у Бечу као доктор хирургије и магистар за очне болести. Радио је 1870–1872, на Клиници за очне болести у Бечу, 1872–1876 на Клиници за очне болести у Коложвару (Kolozsvár), 1877. је приватни лекар у Бечу. Бавио се проблемом трахома у Министарству за унутрашње послове (које је водило и здравство) радио је на Одељењу за испитивање трахома, 1891. године је био приватни доцент, 1893. консултант у Болници св. Стеван (Szent István) у Будимпешти, 1895. је добио звање ванредни професор на Мед. факултету у Будимпешти. Објавио је многе радове о проблему трахома.

Др Адолф Вилхајм
(ИАСу, Ф. 180, Збирка фотографија)

је приватни лекар од 1883. до 1885. године. Као лекар свеукупне медицине указивао је помоћ у државним амбулантама у Суботици. Био је запажен и цењен лекар. Све више се усмеравао у изучавање болести очију.²⁰ Када је отворена *Болница за очне болести* постављен је 1885. године за управника Болнице. Током 1885/86. године у овој Болници лечено је између осталих болесника са

очним болестима, и 164 болесника са трахомом односно амбулантно 941 болесник са трахомом, а 1887. године – 184 болнички и 1347 амбулантно.²¹

После смрти др И. Вајса водио је као в.д. управник и Грађанску општу болницу а 1897. године именован је за управника новоподигнуте *Болнице павиљонског типа* са 160 болесничких постеља, по потреби до 200 са помоћним постелима.²² Дневна штампа је о отварању нове Болнице писала, између осталог: „...Завршено је једно импозантно дело. Становништво града је поносно на нове објекте Болнице која ће остати за успомену будућим покољењима као доказ једног културног напретка и развојног периода нашег града... Нека ови објекти буду тврђава саосећања и племенитог настојања према ближњима којима је помоћ потребна...” Издат је 1897. године и нови нешто измењен правилник о раду болнице.²³

Др А. Вилхајм је водио у складу са *Правилницима о раду болнице из 1894. и 1896. године* и Одељење за очне болести и Пододељење за душевне болеснике.²⁴ Грађанска општа болница и Болница за очне болеснике престале су са радом.

Епидемија трахома је и даље присутна јер се јављају многи болесници на лечење у амбулантама за преглед и лечење трахома. Др Микша Деметер (Dömötör), лекар опште медицине²⁵ приказује у својим радовима кретање епидемије трахома и каже да је од 1892. до 1896. године лечено 7576 болесника са очним болестима а међу њима је 3685 било болесно од трахома,²⁶ а на Одељењу за очне болести Опште болнице од 1897. до 1901. године 1521 са трахомом болесник.²⁷ У Болници за очне болести задњих година (1892–1896) лечено је 1504 болесника од којих је 894 имало трахом.²⁸

Локалне новине пишу: јануара 1898. забележено је 468 оболелих и 171 сумњив болесник на трахом.²⁹ У првој половини 1899. године било је 1419 оболелих и 370 сумњивих болесника на тра-

²⁰ Emil Libman, *Istaknuti lekari Subotice (1792–1992)*, Subotica 2003, 42–46.

²¹ *Kimutatás a szabadkai szemkórház működéséről*. Szabadkai Közlöny 19. VII 1888.

²² Emil Libman, *Subotička bolnica od Uboškog doma do savremenog stacionara (1766–1997)*, Subotica 1997, 78–81.

²³ Исто, 98.

²⁴ ИАСу, Ф. 2, Записници скупштине из 1894. године, одлука бр. 255 од 24. VII 1894, Szabadkai szabad kir város “Mária Valéria” közkórházának Alapszabályzata 1894. ИАСу, Ф. 2, пред. бр. X-318/1897, Szabadkai szabad kir város “Mária Valéria” közkórházának Alapszabályzata 1896.

²⁵ Emil Libman, *Istaknuti lekari Subotice (1792–1992)*, Subotica 2003, 54–60. Др Микша Деметер (Dömötör Miklós, 1868–1944). Основну школу је завршио у месту рођења Шиклош (Siklos), гимназију у Сомбору, дипломирао на Мед. факултету у Будимпешти 1894. Радио на Дечјој клиници у Будимпешти. Бавио се лечењем дечјих болести. Први је у Суботици применио серум против дифтерије у профилактичке и терапеутске сврхе. Превео је рад проф. Е. Беринга (Behring Emil, 1854–1917) – *Нови лек против дифтерије*. Написао је неколико радова о трахому. Био је председник Удружења пчелара, заменик директора фабрике сода воде и оснивач Трговачке и Занатске задруге за самопомоћ, градски физикус у Кањижи од 1913. Извршио је самоубиство при депортацији 1944. године.

²⁶ Dömötör Miklós, *A szabadkai tráhomajárványrol*, Szemészet, 3, 1903, 39 (melléklet az Orvosi Hetilap 30. számához, 26. VII 1903).

²⁷ Dömötör Miklós, *A szabadkai tráhomajárványrol*, Szemészet, 4, 1903, 66.

²⁸ Види напомену 26, 40.

²⁹ Hírek, *Tráchoma*, Bácskai Ellenör, 1898. II 13.

хом а крајем новембра исте године 1535 оболелих и 1787 сумњивих на трахом.³⁰

Др Шандор Кертеc (Kertész Sándor, 1844–1908), главни градски физикус,³¹ известио је да је у првој половини 1900. године било 1373 оболелих и 71 сумњивих на трахом а крајем новембра исте године била су 1704 оболела и 166 сумњивих болесника на трахом.³²

Оваква здравствена ситуација захтевала је:

- да се отвори још неколико амбуланти за преглед и лечење трахома у граду и у околним насељима. У градским амбулантама одређени су да раде др Ласло Блум (Blum László, 1863–?) и др Исо Мезеи (Mezei Iszó, 1867–?),³³
- да се врше прегледи деце пре уписа у школу;
- да се врши систематски (тримесечни) прегледи школске деце и сумњиве на трахом слати у амбуланте за трахом;
- да се родитељи и рођаци оболеле или сумњиве деце упите у амбуланту за трахом на преглед;
- да се отворе посебне школе за децу оболелу од трахома;³⁴
- да школске власти шаљу оболелу децу на контролне прегледе;
- да се чешће врше прегледи очију фабричких радника и војсци у касарнама;
- да се, евентуално, формирају посебне војне јединице за регруте оболеле од трахома блажег облика;
- да се врше прегледи хотела и преноћишта;
- да ли мењају постељину и убрусе;
- да се врше прегледи свих лица која траже запослење, нарочито оних који траже запослење у угоститељству, прехрамбеној и хемијској индустрији;³⁵
- да се одржавају течајеви за едукацију лекара и популарна предавања за упознавање ста-

новништва о самој болести и мерама профилаксе;³⁶

- да се уведу, евентуално, посебни вагони у железничком саобраћају за оболеле од трахома односно да се издају уверења путницима којима се одобрава путовања зависно од клиничког стања болести;
- да се врше прегледи становништва околних насеља једанпут седмично и сумњиве на трахом упућивати у амбуланту за лечење трахома.

Поред својих обавеза као управник Болнице и активности у сузбијању епидемије трахома, др А. Вилхајм је сачинио и реферат *Лечења трахом НЕКАД И САД* (A trachoma gyógykezélése hajdan és most). Реферат је изнео на јубиларном састанку лекара и природословаца Мађарске који је одржан августа 1899. године у Суботици. То је био први научни скуп лекара организован у нашем граду.³⁷

И поред свих предострожности у сузбијању епидемије, трахом се и даље ширио. Тако градски физикус др Ш. Кертеc извештава да је од јануара до јула 1902. године забележено 1047 болесника са трахомом и 182 болесника са сумњом на обољење³⁸ и да је у другој половини 1904. године било 3132 оболела.³⁹

Поред великог броја болесника са трахомом, здравствена служба се борила и са великим бројем оболелих од других болести. Др А. Вилхајм заједно са др Адолфом Клајном (Klein Adolf), шефом Одељења за интерне болести сматрао је да постоји потреба или изградње овог или доградње старог приземног павиљона за болеснике са туберкулозом. Међутим, убрзани начин и значајне промене у до сада мирни живот људи града – вишечасовни сменски и ланчани систем рада по фабрикама, грађевински радови, велики

³⁰ Hírek, Tráchoma, Bácskai Ellenör, 1899. VIII 13. и 1899. XI 12.

³¹ Emil Libman, Kratke biografije upravnika Opšte bolnice u Subotici, u: Ex Pannonia br. 20, 2016, 45–56. Dr Šandor Kertes (Kertész Sándor, 1844–1908) diplomirao je na Mađarskom kraljevskom univerzitetu u Budimpešti za doktora medicine, hirurgije i apotekarstva. Bio je asistent prof. dr Friđeša Koranija (Korányi Frigyes) na Drugoj internoj klinici a povremeno je radio in a Hirurškoj klinici (1874–1876). Sedam godina je bio glavni lekar Opštine St. Kanjiža, godinu dana lekar u prvom potiskom srezu Bač–Bodroške županije. Postavljen je za upravnika Građanske bolnice u Subotici 1884. a od 1888. je na dužnosti glavnog lekara u Subotici.

³² Tráchom, Bácskai Ellenör, 1901. I 13.

³³ Uj trachoma orvosok, Szabadkai Közlöny. 1897. IV 4.

³⁴ Vera Kovačić, Istorija zdravstva u Subotici, u: Zbornik radova I. Sastanka Sekcije Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Subotica 1969, 21. ИАСу, Ф. 2, пред. бр II–171/1904.

³⁵ Исто, 22.

³⁶ Tráchoma tanfolyam, Bácskai Ellenör, 29. III 1891 и 4. VIII 1895.

³⁷ Kopronczay K., Szemke E. A Magyar otvostársaságok kialakulása és fejlődése a 19. és 20. században, Orvostörténeti közlemények, 25 (1979), 141–148. Године 1837. основано је у Будимпешти Краљевско лекарско друштво које је заједно са Друштвом природословаца одржавало састанке од 1841. године, у почетку сваке а затим сваке друге–треће године у другом месту (Темишвар, Дебрецин, Пожун, Ријека... Суботица) па су названи *Путујућу састанци лекара и природословаца Угарске*. У годинама Револуције и Баховог режима (1848–1862) састанци се нису одржавали. У Суботици је августа 1899. године одржан XXX јубиларни састанак – Први стручни састанак лекара у нашем граду.

³⁸ Helyhírek, Bácskai Ellenör, 14. IX 1902.

³⁹ ИАСу, Ф. 2, пред. бр. 223/el. 1905.

Једносратни павиљон „С“ (Одељење) за очне болести, 1897.

промет трговачке робе, увођење трамвајског превоза, железничког саобраћаја, развој културног и друштвеног живота – доводило је до појаве све већег броја друштвених поремећаја људи. Приземни павиљон са 10 болничких постеља није био довољан да прими све душевно поремећене. Приоритет је дат доградњи овог павиљона, 1906. године изграђене су две просторије са по 20 болесничких постеља.⁴⁰

Треба споменути да је за време др А. Вилхајма 1896. основано *Одељење за спасавање при Добровољном ватрогасном друштву*.⁴¹

Епидемија трахома је и даље била присутна, но о броју болесника нисмо нашли податке... И градски физикус др Јожеф Гинтер (Günther József),⁴² у својим Годишњим извештајима (1910, 1911, 1912) не даје много података о епидемији трахома. У извештају из 1910. године сазнајемо да

је 1909. године било 290 ученика оболелих од трахома, али 54 ученика није похађало школску наставу због јако узнапредовалог стања обољења.⁴³

Након изградње нове Градске куће⁴⁴ тражио је да се на 3. спрату Градске куће уреде просторије за *Хемијско-бактериолошку лабораторију*. То је била основа будућег Хигијенског завода.

Немамо података када је дограђен спратни део на приземном павиљону „F“ (Хируршко одељење) и када и зашто је извршена замена тј. премештај Одељења за очне болести (Павиљон „С“) у павиљон „F“ (Одељење за хируршке болести) и обратно.

Током његовог руковођења Општа болница у Суботици била је једна значајна здравствена установа у овом делу државе. На одељењима су радили стручни лекари, нега болесника била је задовољавајућа захваљујући раду средњег меди-

⁴⁰ Đerđ Sakač, Početak rada Psihijatrijskog odeljenja u Subotici, u: Med. pregled br. 11–12, 1988, 512–514.

⁴¹ ИАСу, Ф. 2, пред. бр. XV–74/1896.

⁴² Др Јожеф Гинтер (Günther József, 1872–1915) завршио је студије на Мед. Факултету у Будимпешти 1896. Радио је у Клужу (Cluj), Брашову (Braşov), Пораду (Parad). Изабран је 1909. за главног градског физикуса у Суботици. Његова преокупација је била превентива против заразних болести (трбушни тифус, трахом, туберкулоза). Разградио је епидемиолошку анкету. Посветио се решавању комуналне хигијене и хигијене становања. Бавио се проблемима социјалне медицине и хигијене исхране. Штампало је брошуре *Расправе у вези чувања и развоја јавне здравствене службе*. Основао је Хемијско-бактериолошку лабораторију (1912). Залагао се за проширење Болнице. Био је председник Удружења лекара (1911–1914).

⁴³ Günther József, Szabadka szab. kir. város egészségügyi viszonyai az 1910. évben, Szabadka 1910.

⁴⁴ Gordana Vujnović, Olga Ninkov, Demeter Gabor et al. Gradska kuća 1912–2012, Subotica 2012.

A trachoma mechanikus és operatív gyógymódja
Kuhnt Hermann königsbergi egyetemi ny. r. tanár
klinikáján.

Irta: Dömötör Miksa dr. (Szabadka)

Ezen év július havában Kuhnt tanár úr szíves engedélye folytán azon szerencsés helyzetben voltam, hogy klinikáján, illetve trachoma osztályán (Granulose-Abtheilung) a nála dívó gyógyszeres, mechanikus és operatív eljárásokat alaposan tanulmányozhattam.

I. A gyógyszeres terapiával nem akarok sokáig foglalkozni, mert ugyanazon gyógyszereket használják mint mi, csak egyes figyelemre méltó dolgokat említék fel, melyeket trachoma-orvosainknak melegen ajánlanék figyelemükbe.

A gyógyszeres eljárást következő esetekben használják:

1. acut esetekben;

2. későbbi acut kiújulásoknál.

A plumbum acetium és különösen argentum nitr. ecsetelések indikáltak, ha a nyákhártya fellazult.

A 2%-os arg. nitr. ecsetelésnél minden szemhez külön és minden betegnél külön esetet használnak és az ecsetelés után a nyákhártyát phys. konyhasót tartalmazó oldattal undine-ből leöntik. Az eseteket használat után kifűzik.

Az atropint igen gyakran kemécs alakjában coeternal kombinálva használják.

A sublimatot 1:5000 oldatban használják, a protargolt 10%-os glicerin oldatban.

Felemlítem a sárga higanykemécs, cuprum és alumen-pálcika használatát és így a gyógyszeres terapiával körülbelül kész vagyok.

II. Az idült trachoma terapiájában a mechanikus eljárások közt a legfontosabb szerepet játszza a trachoma-csomóknak Kuhnt-féle expresszorral való kinyomása.

A klinikán háromféle expresszort használnak.

Először egyet nagyobb lemezzel azután egyet kisebb lemezzel

Део рада др М. Деметера о хируршком лечењу трахома (Orvosi Hetilap – Szemészet, 4, 1903)

цинског особља. Уводио је др А. Вилхајм савремена схватања и савремене методе у раду и терапији болесника.

У борби против епидемије трахома био је веома активан. Отварао је амбуланте у граду и околним насељима. На течајевима за едукацију лекара, нарочито по питању трахома позивао је познате офталмологе са Медицинског факултета (др Натхан Фојер, др Емил Грос и др.). Године 1912. у *Извештају* о раду Одељења за очне болести изнео је да је 789 примљених болесника са очним болестима 587 болесника имало унапредовали стадијум трахома.⁴⁵

Учествовао је у раду IX састанка офталмолога Мађарске септембра 1913. године у Будимпешти.⁴⁶

Током Првог светског рата епидемија се ширила – један број лекара био је на ратишту у војним санитарским јединицама и редовне систематске контроле пацијената и болесника није било.

Др. А. Вилхајм одлази у пензију 1919. године. Године 1923. основана је Јеврејска болница и др

А. Вилхајм изабран је за председника Управног одбора који је водио рачуна о раду Болнице.⁴⁷ Преминуо је 11. септембра 1933. године. У свом опрштајном говору приликом сахране др А. Вилхајма др Карло Херман (Hermann Károly, 1887–1940) је, између осталог, рекао: „...Био је др А. Вилхајм лекар који је на свом лицу носио лек своме болеснику, две-три речи утехе пропраћене благим осмехом да ће бити боље болеснику деловало је охрабрујуће... Већ својом појавом на вратима болесничке собе је умирујуће деловало...“⁴⁸

Борбу против епидемије трахома наставио је после одласка др А. Вилхајма у пензију (1919) др Иво Шерцер који је поднео молбу на расписани конкурс за место шефа Одељења за очне болести Болнице у Суботици.

Др Иво Шерцер (Scherzer Ivo, 1892–1959)

Рођен је 12. маја 1892. године у малом месту Раковац (крај Карловца). Основну школу је похађао у месту рођења а када му је отац Иван (1866–1919), професор немачког и класичне филологије у Гимназији премештен да предаје у Царској и Краљевској Научничкој школи, наставио је своје школовање у Дубровнику. Уписао се на Медицински факултет у Грацу (Graz) 1910. године. Мобилисан је 1914. године и на ратишту у крај Каменице (у близини Ваљева), рањен је у леву подлактицу. Упућен је у загребачку Војну болницу ради оперативног лечења. Послат је, потом, на Одељење за рековалесценте Војне болнице у Сарајево. Марта 1915. године одлази на Хируршку клинику у Грац на даље лечење. Тада је искористио време и могућност да положи последње испите па је 12. јула 1915. године промовисан за доктора медицине. Од августа 1915. до марта 1917. године је помоћни лекар у Земаљској болници у Грацу а од априла 1917. до децембра 1918. године ради неплаћено као асистент универзитетског професора др Максимилијана Салцмана (Salzmann Maximilian, 1862–1954) на Клиници за очне болести у Грацу. Децембра 1918. године напушта Клинику по одлуци декана Медицинског факултета на основу *Решења Министарства просвете Аустрије*, да се са универзитетских установа отпусте сви припадници страних народа. Од децембра 1918. до априла 1919. године је шеф Одељења за очне болести Војне (пролазне) болнице бр. 1 у Загребу.⁴⁹ На расписани Конкурс Министарства здравља и социјалну политику Краљевине Срба, Хрвата и Сло-

⁴⁵ Wilhelm Adolf, A szabadkai "Mária Valéria" közkórház szemészeti osztály működéséről 1912. évben, Szemészet, 50 (1), 1913, 202 – melleklet az Orvosi Hetilap 12 számához, 1913. III 12.

⁴⁶ Magyarországi szemorvosi egyesületének IX közgyűlése IX. közgyűlése 1913. IX. 7. Orvosi Hetilap, 44 szám 1913. XI 3.

⁴⁷ Tizenöt éves szuboticei zsidókórház, Szubotica 1938.

⁴⁸ A jó orvos – Dr. Hermann Károly gyászbeszéde dr. Wolheim Adolf temetésén, Jugoszláviai Magyar Újság, 1933. IX 18.

⁴⁹ Марија Шерцер, Из биографије мога оца (рукопис).

Др Иво Шерцер

венаца (СХС) у Београду, јавио се за место шефа Одељења за очне болести у суботичкој Болници. Примљен је Одлуком Градског већа и градоначелника са правим великог жупана града бр. 136/919. др Стипана Матијевића,⁵⁰ а Министарство потврдило својим актом бр 12869/919.

Здравствени одсек Министарства здравља и социјалне политике за Банат, Бачку и Барању у Новом Саду издаје др И. Шерцеру априла 1920. године *Дозволу* да се може настанити у Краљевини СХС и да може да врши лекарску праксу јер се изјаснио да жели остати у новој државној заједници.⁵¹

Тражио је да се његово презиме Scherzer про-

мени у Шерцер што је *Одредбом* Високог повјереништва за просвету и вјеру 13. априла 1921. године и *Отписом* Надбискупског стола од 22. априла 1921. године у Загребу учињено.⁵²

Отвара се амбуланта за преглед и лечење оболелих од трахома при Одељењу за очне болести, те у Убошком дому на првом спрату Амбуланта за преглед и лечење оболеле деце од трахома. Убошки дом се налази преко пута од Болнице.

Најчешћи узрок трахома код деце види др И. Шерцер у нечистим улицама у којима се деца у прашини и нечистоћи играју. Аутор једног чланка у локалном листу пише: „... На крају Београдског (Земунског) пута колута се густа прашина у тешким облацима која хоће да нас угуши. Идући од града према Шандору (Александрову – предграђу града) с десне стране пута налази се Болница а с леве стране пута, преко од Болнице Убошки дом у којем су у приземљу смештени изнемогли и стари, а на спрату трахомашка деца на лечењу... а сама болест тражи чистота зрака и ...“⁵³

На предлог др И. Шерцера управник Болнице др Пајо Ивковић-Ивандекић (1890–1973) предлаже Градској управи уређење улица око Болнице и садњу дрвећа дуж Београдског пута. Градске власти одговарају да ће ови предлози бити узети у обзир приликом доношења финансијског плана и буџета за 1921. годину.⁵⁴

Министарство за народно здравље и социјалну политику издаје 1919. године *Проглас* у коме се каже, да сви лекари на територији државе помогну *Друштвима за чување здравља* одржавањем популарних предавања о туберкулози, венеричним болестима, трахому, алкохолизму и другим болестима које су актуелне. Др Антун Барта (1860–1935), градски физикус обавештава суботичке лекаре о овом Прогласу, па су др И. Шерцер и др Исо Мезеи (1867–?) одређени да одрже популарна предавања о болестима очију. Осим путем предавања становништво се обавештавало и путем брошура и плаката.

Основана је 1920. године Бесплатна државна амбуланта у тзв. Безередијевој кући (на углу данашње Харамбашићеве улице и Трга жртава фашизма).⁵⁵

⁵⁰ ИАСу, Ф. 32, Уред великог жупана Суботице и Баје 1872–1918). На основу Закона из 1870. члана 42 уведено је звање „Велики жупан“ у Краљевским градовима којег именује и отпушта краљ. Имао је права да поставља, смењује и разрешава руководеће особље, права да контролише Градске управе и њених тела и других друштвених и културних органа на територији у коју је изабран. Извештаје је подносио краљу. у Суботици је градоначелник задржао право великог жупана до 1929; Gordana Vujnović i saradnici, *Gradska kuća 1912–2012*, Subotica, 2012, 219. Стипан Матијевић (1872–1938), адвокат. Завршио је правне науке у Будимпешти. Био је јавни бележник. Именован је за градоначелника и истовремено је вршио дужност великог жупана од 20. новембра 1918. до 3. маја 1920. Написао је књигу мемоара „Догађаји који су се одиграли за време мога јавног деловања“ (1928). Одликован је Орденом Св. Саве (1925).

⁵¹ ИАСу, Ф. 47, Градско поглаварство Суботица (1918–1941); 1919–1942, пред. бр. 1441.2.– XXI –15/1920.

⁵² Види напомену 49.

⁵³ Т. Iskruljev, *Мој пут од Subotice до Zobnatice (prema Bač. Topoli)*, Bačvanka, 5. VIII 1921, u: Smilja Prodanović, *Od Subotice do B. Topole*, Rukovet br. 10–12, 1997, 54–55.

⁵⁴ ИАСу, Ф. 47, пред. бр. 1372-XVI-62/1921.

⁵⁵ Tatjana Petković, *Osnivanje besplatne državne ambulante u Subotici*, u: *Zbornik radova Vek naučnih preguća*

Зграда Убошког дома из 1897. године (сада срушена) (ИАСу, Ф. 180, Збирка фотографија)

У Бесплатној државној амбуланти отворено је и Одељење за очне болести и трахом. За шефа Одељења је постављен др Антал Барта.⁵⁶

Трахом је у послератном периоду веома присутан, нарочито код сиромашног и здравствено угроженог становништва што показују: *Анкета Министарства народног здравља и социјалне политике спроведене на нивоу државе 1923. године*⁵⁷ и *извештаји* градског физикуса о кретању заразних болести у граду 1925. године – од тифуса је оболело 71 болесник, од шарлаха 60 болесника, од дифтерије 36 а од трахома 549 болесника.⁵⁸

Др Андрија Штампар (1888–1958), начелник Одељења за хигијену у Министарству народног здравља... тражи 1926. године да се у целој земљи сачине *Програми рада за борбу против трахома* и да се одреде Центри за спровођење те борбе.

Шеф Здравственог одсека за Банат, Бачку и Барању у Новом Саду др Лаза Марковић (1876–1935), жели да организује Састанак лекара главних градова Војводине децембра 1926. године у вези са *Програмом рада борбе против трахома*. Будући да у то време из породичних разлога одлази у Загреб, др И. Шерцер писменим путем износи своје мишљење и предлоге:

1. потребно је да се зна приближан број оболелих у појединим местима и општинама;
2. за систематске прегледе потребан је већи број стручног особља (лекара, болничарки), отварање већег броја амбуланти, формирање, по потреби тзв. „путујуће амбулante“ (ауто, лекар, медикаменти), чешћи обиласци школа, фабрика и касарни ради прегледа ученика, радни-

– 100 godina od Prvog naučnog sastanka lekara i prirodoslovaca Ugarske u Subotici, 1899–1999. godine, Subotica, 2000, 116–123. Gordana Vujnović-Prčić i saradnici, Gradotvorci II, Subotica 2006, 82–85. Иштван Безереди (Bezerédi István, 1861–1909) школовао се у Печују (Pécs) и Будимпешти. Полагао је официрски испит па је као официр био у 4. хусарском пуку до 1895. Затим је посланик старокањишког среза у Угарском сабору а од 1906. до 1909. године је велики жупан Суботице. Купио је и доградио кућу на углу данашње Харамбашићеве и Трга жртва фашизма (данашња кућа једног дела Дома здравља). Кућа је 1911. године постала својима града.

⁵⁶ Libman, E. i saradnici, Dr Antal Barta – život i rad, у: *Ex Pannonia*, 14, 2011, 17–23. Рођен је у Суботици где је завршио основну школу а средњу у Кишкунхалашу (Kiskunhalas). Дипломирао је 1887. године на Медицинском факултету у Будимпешти. Од маја 1887. до маја 1889. године је секундарни лекар у суботичкој болници. Завршио је течај за дезинфекцију (1894). Квартовни лекар је до 1914. када је изабран за главног градског физикуса. Био је судски и спортски лекар, лекар Добровољног ватрогасног друштва, оснивач и први управник Службе за хитну медицинску помоћ. Као пензионер био је лекар у Амбуланти за лечење са трахомом.

⁵⁷ Види напомену бр. 55.

⁵⁸ *Zdravstvene prilike u našem gradu 1925. godine*, *Subotički glasnik*, 11.2.1926.

ка и војника као и прегледи становништва из најближе околине тих установа, чешће обилазити села а за хитне оперативне захвате осигурати оспособљеног болничара/ку;

3. на одељењима за очне болести потребно је обучавати лекаре и медицинско особље ради третмана оних који одбијају амбулантно лечење односно оних којима је потребна хируршка интервенција;
4. како цели подухват захтева знатна финансијска средства, најбоље би било да спровођење *Програма* преузме Министарство здравља и социјалне политике.

Што се тиче превентивних мера, др И. Шерцер предлаже:

1. обавезну пријаву оболелих;
2. изолацију оболелих (трахом се шири у школама, творницама, касарнама и другим местима где је већа скупина људи);
3. упућивање оболелих у акутном стадијуму болести у болницу;
4. оснивање амбуланти за лечење и контролу оболелих и, по могућности, оснивање „путујућих амбуланти“;
5. бесплатно болничко и амбулантно лечење за све оболеле;
6. периодичне прегледе у школама, касарнама и фабрикама;
7. отварање посебних школа за децу оболелу од трахома или постављање посебних клупа у учионицама за оне ученике који немају сецернајућу форму трахома.

Одељење за народно здравље и социјалну политику Краљевске банске управе Дунавске бановине у Новом Саду поставило је др И. Шерцера 1931. године за „дневничара-лекара специјалисту за очне болести“ у *Школској поликлиници*, коју води др Вида Радовљевић, у којој се прегледавају школска деца на почетку и на крају школске године (висина, тежина, мерење обима грудног коша, преглед очију...). Иста Банска управа доделила је др И. Шерцеру 1932. године звање „специјалиста за очне болести“ јер испуњава услове из члана 5 Уредбе о практичном стажу за медицинаре и лекаре од 17. августа 1927. године.⁵⁹

Број оболелих од трахома следећих година није познат. У доступним документима међу извештајима о кретању заразних болести нисам наишао на трахом и поред обимног рада на сузбијању заразних болести и сузбијању епидемије трахома (Школска поликлиника, Амбуланта за трахом у Болници, Дому здравља и Дому за трахоматозну децу, систематски прегледи школске деце, прегледи радника у творницама, предузетих

мера уз Програма за борбу против трахома). Број оболелих се смањивао постепено као последица строгих превентивних мера али и применом антибиотика 40-тих година XX века. Тада је у Војводини забележено неколико десетина хиљада случајева, а 50-тих година 1500 болесника,⁶⁰ у Суботици није забележен ни један болесник крајем 50-тих година XX века.⁶¹

Почетком Другог светског рата, априла 1941. године, др И. Шервер је као припадник југословенске војске упућен у Војну болницу у Ваљево а већ крајем априла враћен у Суботицу уз допуштење хрватских и мађарских власти. Ради у суботичкој Болници али је средином маја 1941. године отпуштен из службе. Наставио је да обавља приватну праксу. Одлуком градског физикаса др Арпада Башкањија (Baskányi) и то му је право на рад ускраћено јер су настале многе сметње у вези са његовим радом и боравком у граду (није члан Лекарске коморе – чланарину није уплатио до одређеног рока, доселио се на ово подручје после 31. октобра 1918. године и др.). Омогућено му је да уложи жалбу Министарству унутрашњих послова што је др И. Шерцер учинио. Међутим, новембра 1942. године мађарске војне власти траже да поднесе податке о своме пореклу до 15. децембра исте године. На његову молбу Мађарска краљевска пролазна болница бр. 5 у Сегедину одобрава рок доставе докумената до јула 1943. Но, ускоро је добио Налог да се са породицом мора иселити из државе. Пошто је поднео жалбу ова одлука је одгођена до августа 1944. године на основу мишљења Државне централне власти за надзор странаца. У међувремену, по налогу Државног секретара Министарства унутрашњих послова је маја 1943. године примљен за члана Лекарске коморе у Сегедину.

Како је много лекара било позвано у војску, управник Болнице др Јанош Барањи (Barányi János) замолио је др И. Шерцера да помогне при лечењу пацијената са очним обољењима. Тако је др И. Шерцер маја 1943. године почео радити на Одељењу за очне болести на којем је шеф био др Јанош Мајорош (Majoros János).

После ослобођења Суботице 10. октобра 1944. године председник Народно-ослободилачког одбора Лајчо Јарамазовић опуномоћио је 12. X 1944. године др И. Шерцера да преузме дужност шефа Одељења за очне болести и да организује Службу за лечење ових болести у граду. Филијала општег радничког и чиновничког осигурања у Суботици примила га је 1945. године за привременог уговорног лекара–специјалисту за очне болести са радом од два сата дневно.

У то време почео се осећати уморно с боловима у целом телу. Комисија лекара у Покрајинској болници у Новом Саду била је мишљења да

⁵⁹ Види напомену бр. 49.

⁶⁰ Poštić, S. Trahom, u: Med. Enciklop., knj. 9, Zagreb 1964.

⁶¹ Станислава Пишин, начелник Одељења за очне болести од 1969–1986 (лично саопштење).

се ради о хроничном реуматизму и предложила др И. Шерцеру дужи одмор.

Године 1950. подноси молбу ради пензионисања. Радио је према Уговору са Управом болнице три сата дневно. Пензионисан је 1952. године али је по Уговору радио током 1953/54. године као хонорарни лекар на месту шефа Одељења два сата дневно. Током 1955. године због опште слабости лечен је у Болници *Свети дух* у Загребу (сумња на лимфосарком). Поново је 1958. године хонорарни лекар са радом од два сата дневно у суботичкој Болници – специјалистичкој амбуланти за очне болести. Због погоршања здравственог стања одлази 1959. године у Загреб на Клинику *Ребро* Медицинског факултета где је маја исте године преминуо.⁶²

Примењујући савремене методе рада, др И. Шерцер је подигао углед Одељења за очне болести Болнице у Суботици и својим активним залагањем у многоме допринео сузбијању трахома у нас. Био је међу првим у овом делу државе који се борио за очување народног здравља. У лекарским у друштвеним круговима био је значајна личност у креирању медицинске мисли историје здравства у Суботици.

Литература

Andrija Baš, *Osnivanje i prve godine rada Očnog odeljenja subotičke Bolnice*, u: Zbornik radova VII sastanka Sekcije SAPV Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Sremska Mitrovića 1976.

Gordana Vujnović i saradnici, *Gradska kuća 1912–2012*, Subotica 2012.

Gordana Vujnović-Prčić i saradnici, *Gradotvorci II*, Subotica 2006.

Wilhelm Adolf, *A szabadkai "Mária Valéria" közkórház szemészeti osztály működéséről 1912. évben*, Szemészet, 50 (1), 1913.

Dömötör Miklós, *A szabadkai trachomajárványról*, Szemészet, 3, 1903.

Dömötör Miklós, *A szabadkai trachomajárványról*, Szemészet, 4, 1903.

T. Iskuljev, *Moj put od Subotice do Zobnaticе, Bačvanka*, 5. VIII 1921.

Dušan Jovančević, *Novine Zastava kao svedok istorije medicine srpskog naroda broj od 4. VIII 1868. Zbornik radova Devetog kongresa istoričara medicine – 800 godine srpske medicine*. Beograd 2019,

Vera Kovačević, *Istorija zdravstva u Subotici*, Zbornik radova I. sastanka Sekcije Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Subotica 1969.

Kopronczay K., Szemke E. *A Magyar otvostársaságok kialakulása és fejlődése a 19. és 20. század-*

ban, Orvostörténeti közlemények, 25, 1979.

Emil Libman, *Istaknuti lekari Subotice (1792–1992)*, Subotica 2003.

Emil Libman, *Kratke biografije upravnika Opšte bolnice u Subotici*, u: *Ex Pannonia* br. 20, 2016, 45–56.

Emil Libman, *Građa za medicinsku bibliografiju Subotice (1828–2005)*, Subotica 2008.

Emil Libman, *Subotička bolnica od Uboškog doma do savremenog stacionara (1766–1997)*, Subotica 1997.

Emil Libman, *Doprinos subotičkih lekara Jevreja zdravstvenoj službi grada tokom XIX i XX veka*, u: *Ex Pannonia*, br. 12–13, 2009, 33–42.

Emil Libman, *Dr Jožef Ginter, Lekarska društva u Subotici (1880–2005)*, Subotica 2005.

Magyar László, *A régi szabadkai szemkóroda*, u: *Iratvallató egy levéltáros írásaiból*, Szabadka 1999, 138–140.

Ivan Pančić, *Kolera u Subotici 1873. godine*, Subotica 1991.

Tatjana Petković, *Osnivanje besplatne državne ambulante u Subotici*, u: *Zbornik radova Vek naučnih preguća – 100 godina od Prvog naučnog sastanka lekara i prirodoslovaca Ugarske u Subotici, 1899–1999. godine*, Subotica, 2000, 116–123.

Svetozar Poštić, *Trahom*, u: *Med. Enciklopedija*, knj. 9, Zagreb 1964. *Enciklopedija Leksikografskog Zavoda*, knj. 1 i knj. 2, Zagreb 1961.

Rokáy Zoltán, *Hippokratész és Jézus szolgálatában*, *Bácsország* 2013/4, 67. szám, 58–63.

Hidegh Béla, *Főorvosi jelentése*, *Szabadkai Közlöny*, 17. VIII 1879.

Chen E. W., *Trahom*, u: *Internacionalni Spectrum*, vol VIII, br. 3, 33–36.

Марија Шерцер, Библиографија мога оца (рукопис).

Извори

Bácskai Ellenör I, 1881, X 23; 1898. II 13; 1899. VIII 13; 1899. XI 12; 1901. I 13; 1891 III 29; 1895. VIII 4; 1902. IX 14.

Историјски архив Суботица (ИАСу), Ф. 2, Градско веће слободног краљевског града Суботица (1861–1918); 1838–1918.

ИАСу, Ф. 32, Уред великог жупана Суботице и Баје 1872–1918.

ИАСу, Ф. 47, Градско поглаварство Суботица (1918–1941); 1919–1942.

Orvosi Hetilap br. 4 od 12. X 1903.

Orvosi Hetilap br. 12 od 12. III 1913. i br. 44 od 3. XI 1913.

Szabadkai Közlöny 19. VII 1888; 17. VIII 1879.

Révay Nagy Lekszikon, VII kötet (Budapest) 1913.

⁶² Марија Шерцер, Биографски подаци мога оца (рукопис).

Összefoglaló

A trachoma járvány Szabadkán (1868-1959)

A francia hadsereg visszatérése után Egyiptomból, az Osztrák-Magyar Monarchia és Franciaország közötti háborús konfliktusok befejeződtek. A trachoma egész Európában elterjedt. Szabadkán először a 19. század második felében tesznek róla említést, és közel száz évig jelen volt a városban. A járvány kialakulását elősegítette a betegség csendes és észrevétlen terjedése. Az orvosok és más egészségügyi személyzet erőfeszítései nehézségekkel jártak a betegség visszaszorításában. Azoknak az orvosoknak a rövid

életrajzát ismertetjük, akik munkájukkal megpróbálták megakadályozni a járvány terjedését, mert az nem csak egészségügyi, hanem társadalmi és gazdasági problémát is jelentett a város számára. Az antibiotikumus terápia az 1940-es években hozzájárult ahhoz, hogy a járvány elcsendesedjen, így a 20. század 50-es éveire a betegséget sikerült kiirtani.

Kulcsszavak: trachoma, a trachoma járvány Szabadkán, a járvány elleni küzdelem

Resume

Trachoma epidemic in Subotica (1868–1959)

After the return of French army from Egypt and after the end of the war between Austria and France, trachoma spread throughout Europe. It was first recorded in Subotica in the second half of the 19th century. With its silent and unnoticed spread, the disease contributed to the development of an epidemic that lasted almost a hundred years in Subotica. The efforts of doctors and other medical personnel made could not suppress the disease easily. Brief biogra-

phies of doctors who tried to prevent the spread of the epidemic with their work are presented in this paper, because the epidemic was not only a health issue but also a social and economic problem of the city. Antibiotic therapy in the 1940s contributed to suppressing the epidemic so the disease was eradicated in the 1950s.

Key words: trachoma, trachoma epidemic in Subotica, fight against the epidemic

Подрум-Палић у служби виноградарства Суботичко-хоргошке пешчаре

Сажетак: Приказан је утицај политичког руководства Суботице са почетка 1960. на формирање и развој винског подрума на Палићу и кретање површина под виноградима у региону. Од ПП *Палић* формиран је ППК *Палић*, који је приморан да гради нов подрум капацитета око 1.300 вагона. ППК је подигао кредит, али се нашао у тешкој финансијској ситуацији, нови подрум је остао недовршен. Спас је нађен у интеграцији са Словенија вином из Љубљане, који је наравно гледао своје интересе. Подизање нових винограда на друштвеном сектору било је више него скромно. Приватни произвођачи су због ниских откупних цена, старих засада и застареле технологије производње и интензивног развоја воћарства, пре свега јабучарства, крчили винограде или их остављали у парлогу. Распадом Југославије 1990. године распао се и *Словин Палић*. Вински подрум је постао ДД, касније АД, који је због готово несталих винограда на Суботичко-хоргошкој пешчари био приморан да сади нове винограде у сопственој режији. Током приватизације Подрум је отишао у стечај. 2016. године. *Andex Kft.* купио је зграде Подрума са намером да са неопходним трансформацијама и савременом технологијом започне посао који ће вратити оригинални и традиционални производни профил. Делатност предузећа проширена је одељењем за прераду поврћа и воћа.

Кључне речи: Подрум *Палић*, виноградарство Суботичко-хоргошке пешчаре делатност предузећа

Увод

У августу 1959. године одељење за инвестиције привредне коморе Суботице организовало је дискусију о будућности производње грозђа. Према објављеним подацима, принос грозђа у суботичком срезу износи око 19.800 тона, од тога 2.500 у друштвеном, 16.800 у приватном сектору. С обзиром да су планиране велике инвестиције у подизање нових винограда, 1970. године се очекује принос од око 31.000 тона. Према мишљењу винара, приоритет је производња квалитетних вина, за шта су дати производни услови, али у недостатку савремене винарије постоји проблем око стручне прераде грозђа. Штавише, треба избега-

вати половична и краткорочна решења.¹

Формирање и рад Пољопривредно Прехрамбеног Комбината *Палић*

Став политичког руководства Суботице била је да је перспектива пољопривредне производње региона у гранској интеграцији, односно да свака грана пољопривреде чини једну целину, од производње до прераде. Ово је довело до тога да је од ПП *Палић* формиран Пољопривредно Прехрамбени Комбинат *Палић*, задужен за производњу и прераду грозђа, производњу вина и воћа из сопствених засада и откупа. Пошто новоформирано предузеће није имао погон за прераду воћа припојена јој је фабрика конзерви *Војводина* из Суботице.

У јесен 1962. године на Суботичко-хоргошкој пешчари остварен је рекордан род грозђа. Према статистичким подацима убрано је 29.408 тона. Ово је највећи остварен принос региона. ППК *Палић* је са својих плантажа очекивао око 280 вагона грозђа, односно око 200 вагона вина. Овај принос је због неповољних временских услова био слабијег квалитета, те је у новом винском подруму на Палићу изграђеном 1960. године, прављен сируп који је додаван шири. Винари су и даље били мишљења да је потребно производити типизирана квалитетна, а не мешана вина, пошто расте њихова тражња. Надаље па до сада, због неадекватне опреме, нису могли самостално извозити вина, те их страни потрошачи и не познају. Иначе у подруму флашира се 5 врста вина, од којих је највећа потражња за Езерјом, посебно из Немачке, затим за Бургундцем – који је исте године на изложби вина у Љубљани награђен златном медаљом, надаље Ризлинг, Кевидинка и Кадарка.

Изградња новог винског подрума

Сматрало се да су подрумски капацитети ППК *Палић* недовољни да би се прерадило грозђе произведено у региону. У том циљу планирана је изградња новог винског подрума са најмодернијом опремом (линијом за прераду грозђа, уређајима за управљање процесима прераде и негу вина), ка-

¹ Subotičke novine, 25.8.1959, 3.

Потписивање споразума о интеграцији ВВП Палић и Словенија вино на Палићу. С лева на десно: Ференц Хорват, Јанез Смоле, Јосип Јарамазовић, ?. Стоје: ?, Несто Прчић, ?. (Из збирке аутора)

пацитета 1.100–1350 вагона. Улога новог подрума била је да осигура најсавременији начин прераде грожђа, омогућивши производњу и пласман квалитетних вина и шампањца, како на домаћем тако и на страном тржишту.

Мана овог плана била је у томе што је настао у политичким круговима, а не међу заинтересованим економским субјектима. Противљење запослених ППК *Палић*, да сами, без помоћи осталих локалних пољопривредних предузећа прихвате, овакву велику инвестицију, није могла променити политичку вољу. Предузеће је подигло банкарски кредит у износу од 3 милијарди динара. Грађевински радови на изградњи новог винског подрума, капацитета 1.250 вагона са најмодернијом линијом за прераду грожђа, флашарницом, уређајима за управљање процесима прераде и неге вина почели су у октобру 1962. године према плану професора Веселића са агрономског факултета у Љубљани, непосредно поред недавно изграђеног подрума капацитета 250 вагона. Главни пројектант био је *Агробиро* из Љубљане. Пројекат технолошко-енолошког дела радио је проф. Милан Веселић са Љубљанског универзитета, а статистику инж. Иван Сној из фирме *Агробиро*. Финансијски елаборат урадио је Несто Прчић (ППК *Палић*). Пројектовање је ишло доста тешко, јер проф. Веселић није могао да прецизира комплетну опрему, што је отежавало да се уради статика. Дао је спецификацију опреме по називима, али грађевински

инжењер је тражио габарите, тежину и потребну енергију, односно потрошњу струје. То је било потребно за израчунавање статике и профиле електричне инсталације. Веселић је инсистирао, а то је свугде наглашавао, да је опрема енолошких арматура, аутоматика, филтер, муљаче, пресе, оцеђивачи и друго, од фирме *Sernagiotto* из Италије. На основу прикупљених понуда, за увозника одабрана је фирма *Пољоопскрба* из Загреба, пошто су понудили најнижу провизију за увоз, 2%. Комисија у саставу инж. Никола Вукмировић енолог ППК *Палић*, инж. Лазар Стипанчевић грађевинац ППК *Палић*, Франк Ђула из одељења за привреду Скупштине општине Суботица и Несто Прчић из ППК *Палић*, саставила је списак опреме. На основу препоруке проф. Веселића фирма *Sernagiotto* из Италије одабрана је за аутоматику, електронику, енолошке арматуре, пресе, муљаче, пумпе и др. Фирма *Padovani* такође из Италије пак за опрему за шампањизацију, фирма *Sabro* из Данске за компресоре, фирма *Seitz Werke* из Западне Немачке за опрему за флаширање вина. Поред увозне, било је и домаће опреме. Котларница на мазут фирме *Ђуро Ђаковић* из Славонског Брода, парни котао *Стимблок*, као и дубинске пумпе за воду фирме *Јастребац*. Радови су требали бити завршени 1964. године.

Главни грађевински пројекат рађен је на основу капацитета подрума од 1.250 вагона вина. Било је предвиђено да се изграде три етажна објекта у

облику торњева, капацитета по 320 вагона, са по четири етаже цистерни изнад површине земље. На четвртој етажи налазила се цистерна од 72 вагона, намењена типизацији вина. Извођач радова био је *Рад* из Београда. Пошто је надзорни инжењер напустио посао на његово место примљен је инж. Лазар Стипанчевић. Као први објекат изграђена је флашарница капацитета 100 вагона. Због дуге градње и нестабилности цена и девизног курса дошло је до спора око обрачуна са извођачем.

Насловна страна књиге *Tehnologija gajenja vinove loze, ribizle, kajsije i višnje, Subotica 1978.* (Из збирке аутора)

Када је 1965. потписан уговор са произвођачем опреме *Sernagiotto*, приступило се изради детаљног пројекта. Технолошки процес концептиран је тако, да се целокупна прерада гроздја, манипулација у подруму, управља са једног места путем централног командног стола, а целокупан ток рада и манипулација прати на командној табли. Пошто је ова аутоматика била изложена на сајму виноградарско-винарске опреме у Милану, на позив фирме *Sernagiotto*, као гости, отпутовали су инж. Никола Вукмировић, инж. Лазар Стипанчевић, Несто Прчић (ППК *Палић*) и инж. Миљенко Шантек (*Пољоопскрба* Загреб). Посетили су и штанд фирме *Seitz Werke* и обишли неке винске подруме који су грађени по истом принципу, као што се градио на Палићу, кружне бетонске цистерне са

додатком кварденита у бетон ради непропустљивости, и премазом *Melicante*.²

До краја 1965. године потрошено је 1,5 милијарди динара, али подрум, осим два торња која нису опремљена, није завршен. Због недостатка финансијских средстава радови су обустављени. Да стање буде још теже Комбинат је морао поред приспелих ануитета сносити и дугове фабрике конзерви *Војводина*.

Важно је напоменути да је 1964/1965. године у Југославији спроведена привредна реформа. На удару су се прво нашле тзв. „непокривене“ инвестиције. И то је био један од разлога што су обустављени радови на изградњи новог винског подрума на Палићу. Упркос продаји фабрике конзерви било је све извесније да ће Комбинат банкротирати.

Интеграција ППК *Палић* и Словенија вино

Без новца, оптерећено дуговима, руководство Комбината грчевито је тражило излаз из ове тешке ситуације, са полуизграђеним и полунамештеним винским подрумом. Године 1966. спас је нађен у договору са угледном словеначком фирмом *Словенија вино* из Љубљане, са којом је имао вишегодишњу сарадњу. Претходне 1965. године, Комбинат је такође пласман својих производа (вино, воће и воћне ракије из сопствених засада са Палића, Хајдукова и Бачких Винограда) вршио преко те словеначке фирме. Дошло се на идеју, да се подрум изда *Словенија вину* на коришћење, и да се из средстава закупа оспособи завршени део подрума. Комбинат је био у подређеном положају што је искористило руководство *Словенија вина*. Потписан је десетогодишњи уговор о преузимању незавршеног подрума у најам, која је стајала неколико милијарди динара, као и да се подрум оспособи за коришћење. Договорена је и цена најма, за годину дана 220 милиона динара. То је било од посебног значаја пошто је на рачун Комбината стигао на наплату кредит подигнут за градњу подрума у износу од 20 милиона динара. На основу уговора *Словенија вино* се обавезао да ће током десет година – док траје закуп – уложити више од 2 милијарде динара, односно отплатиће дугове Комбината које је подигла за изградњу подрума. Вина из околине Палића ће и даље остати у промету са старим етикетама како на домаћем, тако и на иностраном тржишту.

На основу уговора *Словенија вино* ће вршити прераду гроздја, лагеровати и пласирати вино. Обавезао се да ће због бољег коришћења капацитета подрума по повољној цени преузимати гроздје и воће произведено са плантажа Комбината и околних предузећа и зем. задруга, као и од приватних произвођача. Надаље, договорено је и

² Историјски архив Суботица (ИАСу), Ф. 316, Збирка рукописа, научних и стручних радова 1948–1993, Несто Прчић, Мемоари, 43–49. Даље ИАСу, Ф. 316, Мемоари.

да откуп грождја искључиво врши *Словенија вино*, који је у том циљу већ склопио уговоре са околним зем. задругама. Грождје са имања Палић откупљиваће по дневној цени, свакако не нижој од 145 дин/кг.

Етикета стоног вина *cigány báró* рода 1991. године. ДД Подрум Палић (Из збирке аутора)

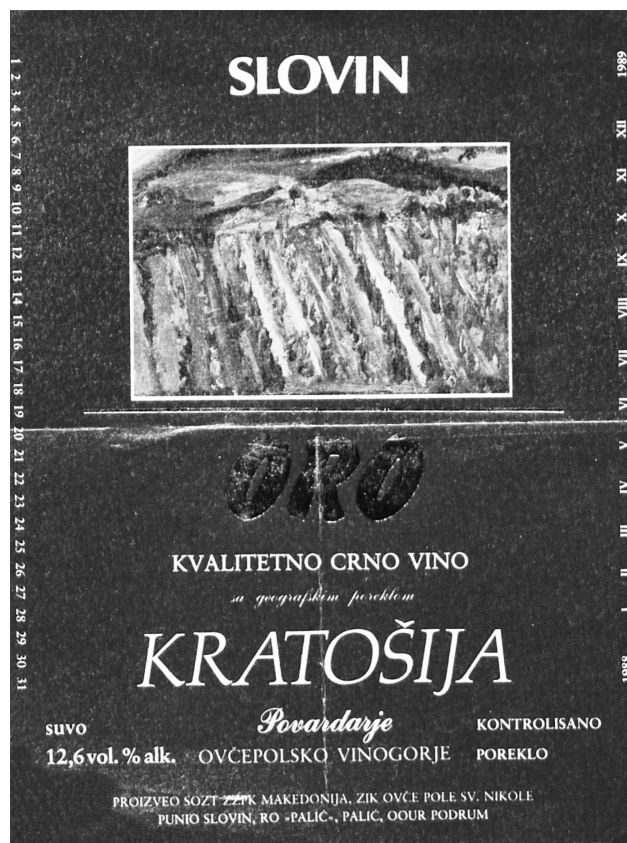
Руководство Комбината и *Словенија вино* извршили су инвентарисање од стране заједничке комисије. По извршеном попису *Словенија вино* исплатио је целокупне залиха вина, осталог пића, репроматеријала и ситног инвентара. Тај износ пребачен је на посебан рачун из којег су финасиране касније инвестиције. Завршени су радови на изградњи подрума капацитета 500 вагона, који је после вршачког био највећи вински подрум у држави. Из тих средстава је изграђен лифт који је повезивао два изграђена торња за вино. *Словенија вино* је монтирало линију за флаширање вина и безалкохолних пића. Прво безалкохолно пиће које се производило и пунило од 1967. године била је *Cockta*, касније *Jupi*, затим *Schweppes* и *Coca-Cola*.³

Локални новинар нешто другачије извештава о отплати дугова. „...ВВП Палић банкарски кредит отплаћиваће од закупнине подрума. Пошто ће им од закупнине сваке године остати око 40 милиона динара, од којих ће завршити изградњу подрума. Ово су прорачуни. Вински подрум се дакле исплати.“⁴

Формирано је ново предузеће *Словенија вино*

Погон Палић. За директора постављен је инж. Вељко Мулина. Производни део Комбината остао је ван процеса интеграције. Запослени у подруму били су задовољни оваквом одлуком, сматрали су да је производни део Комбината само баласт. У ово ново предузеће 1968. године интегрисао се вински подрум из Хоргоша, а наредне 1969. године вински подрум из Хајдукова и из Бачких Винограда. Ови подруми су, делом због разних удруживања и привредних процеса, постепено престајали са радом, након чега је прерада грождја вршена само у подруму *Словенија вино* на Палићу.

Са сигурношћу можемо тврдити да је направио добар посао. Локална газдинства и земљорадничке задруге нису биле довољно економски снажне и одлучне да се прихвате завршетка пре-димензионираног подрума, преузму складиштење и пласман вина са Суботичко-хоргошке пешчаре како на домаћем, тако и на страном тржишту.

Етикета квалитетног црног вина *Кратошија* са географским пореклом из Македоније. Пунио Словин, РО Палић Палић, ООВР Подрум, 1988. (Из збирке аутора)

Вински подрум на Палићу је пре свега имао у виду своје, и интересе матичне фирме. Сматрао је регион јефтином сировинском базом. Слободно можемо рећи да је водио експлоатарску политику цена и злоупотребио монополски положај. Бела вина испоручивао је матичној фирми у Словенији, а црно набављао из јужних делова државе. Посте-

³ ИАСу, Ф. 316, Мемоари, 50.

⁴ (На рушевинама тврђаве од песка), Magyar Szó, 1967. április 24, 3.

пено је основна делатност са производње вина пренета на трговину вином и производњу безалкохолних пића.

Према сећању запослених, *Словенија вино* је за испоручену литру вина подруму на Палићу плаћао само нешто већу цену, него што је плаћала за откупљени килограм грозђа у Словенији.

Пошто се Подрум извојио из ППК *Палић*, сектор виноградарства Комбината, који је имао 417 хектара родног и 88,4 хектара младог, неродног винограда,⁵ у потпуности је био подређен подруму Палић. Продаја грозђа као готовог производа није могао обезбедити ни просту репродукцију, камоли некакву инвестицију. У таквој ситуацији модернизација винограда није долазила у обзир, иако су са резултатима најновијих истраживања у Мађарској са почетка 1970-тих година били упознати стручњаци ППК *Палић*.

Етикета квалитеног белог вина са географским пореклом Бели гренаш, произведен у Македонији. Пунио Словин, РО Палић Палић, ООУР Подрум, 1988. (Из збирке аутора)

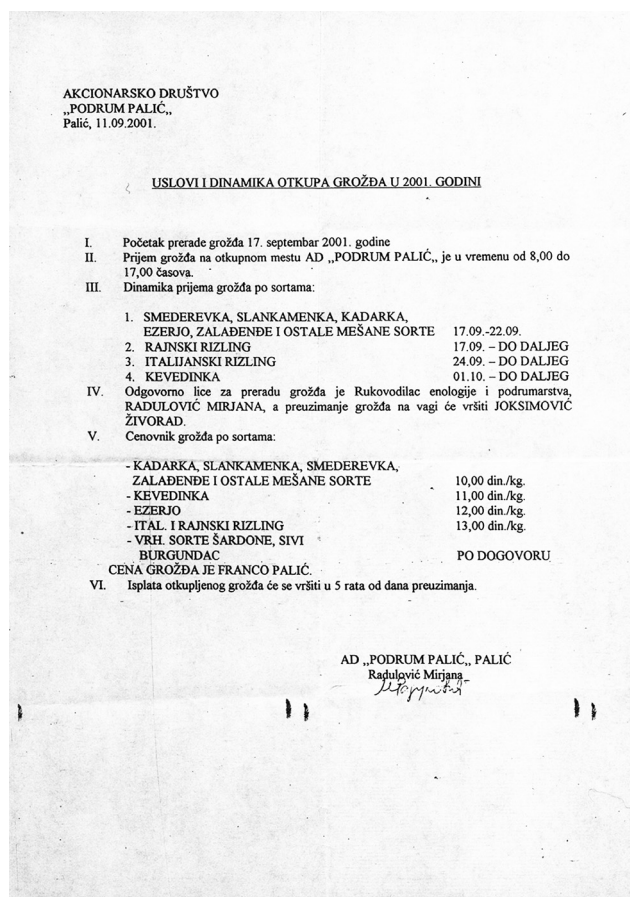
Интеграција винског подрума са словенцима и пословна политика ППК *Палић* занимала је и локалне новинаре, који су извештавали своје радознале читаоце. Од бројних чланака издвајамо: „Према изјави Јосипа Јарамазовића инжењера ППК *Палић*, 1966. године очекивао се добар при-

нос грозђа на Суботичко-хоргошкој пешчари. Са неких површина чак 1,5 вагона по хектару. Према предвиђањима стручњака берба грозђа ће трајати око два месеца, и за то време треба да се обере грозђе са око 7000 хектара. Од ове површине 400 хектара са плантажа Комбината, а остало са винограда у приватном власништву. И претходне године забележили су добар принос – прерадили су 345 вагона грозђа, али ове године је не само принос већи него је и квалитет бољи. Садржај шећера у грозђу је одличан. ...Познато је да је Комбинат, пошто није био у могућности да отплаћује приспеле ануитете, издао подрум Словенцима. То је колико-толико била принудна одлука, те због тога питамо да ли су Суботичани испустили из својих руку пласман вина са песка која су све траженија на светском тржишту, и шта је тиме добио и изгубио Комбинат, виноградар и општина? Јосип Јарамазовић одговара да је ова одлука била једино решење за Комбинат.“⁶ „Много је оптужби на рад управе ППК *Палић*, који је у расулу. Фабрика конзерви је већ у туђем власништву, вински подрум издат је Словенцима у најам. Практично Комбинат се свео на стање од пре седам година. Задатак му је производња грозђа и воћа, а не и прерада грозђа. Ђуро Мазарак, директор комбината, на питање новинара каква одговорност терети садашње руководство, одговара да је пре шест година план тадашњег суботичког руководства био да се формира један велики комбинат за производњу и прераду грозђа и воћа од Суботице до Хоргоша. Зато је поред постојећег винског подрума на Палићу капацитета 250 вагона планирана изградња новог винског подрума капацитета 1.300 вагона са најсавременијом опремом.“⁷ „Берба грозђа на Пешчари почела је ове недеље. Произвођачи су са нестрпљењем очекивали вест под којим условима ће задруга откупљивати грозђе, јер се проширила вест да ће бити нижа него претходне године. Њихова забринутост била је оправдана. Откупна цена нижа је за 20–30 динара по кг. 33 *Палић* на терену Палића и Бачких Винограда, који су најзначајнији производни центри региона, плаћа 100 дин/кг за Езерјо и Ризлинг. Црне сорте – Кадарку, Сланкамену – откупљује за 70 дин/кг. Ако узмемо у обзир да се приликом преузимања грозђа предата количина умањује за 5% на име трулежи и растура разумљива је забринутост произвођача. Пре неки дан 33 *Пешчара* отворила је ново откупно место и по килограму плаћа за 7 динара већу цену. Откупне станице ове две задруге практично воде борбу прса у прса. ...Савез виноградарско-винарских задруга Србије је на својој седници одржаној 28. септембра предвидео знатно веће откупне цене. Езерјо 120, Италијански ризлинг 130, Кевидинка 100 дин/кг. Питање је да ли ће се *Словенија вино*

⁵ Rudinski Ivica, Povijest vinogradarstva Subotičko–Horgoške Pješčare, Glasnik pučke kasine 1878, 2009, VII br. 10 (74), 17.

⁶ („Словенија вино“ је направио добар посао), Magyar Szó, 1966. szeptember 22. 4.

⁷ (На рушевинама тврђаве од песка), Magyar Szó, 1967. április 24. 3.

Uslovi i dinamika otkupa grožđa AD Podrum Palić 2001. Plakat (Iz zbirke autora)

коме локалне земљорадничке задруге предају грожђе уопште придржавати ове одлуке.⁸

ППК *Палић* није успео да реши проблеме пословања. Доспео је у тешку финансијску ситуацију. Кредити за подизање засада, који још нису ступили у род, пристигли су на наплату, а настали су губици и у производњи. Обистинило се предвиђање да ће Комбинат постојати само док има инвестиционих кредита.

Завршни рачун за 1967. годину исказао је губитак. Руководиоци и референти напуштали су Комбинат. Директор је и даље Ђуро Мазарак, локална политичка личност. Несто Прчић је 1968. године постављен за шефа рачуноводства, који је извршио реорганизацију предузећа. Упркос томе, завршни рачун за 1968. годину поново је исказао губитак. Настала је општа великидност. Излаз је нађен у ликвидацији предузећа. Затражено је одлагање поступка пошто су банке и повериоци знале да из ликвидационе масе неће моћи наплатити своја потраживања. Покушано је да се Комбинат припоји некој другој локалној организацији, *Пешчара*, *Агрокомбинат*. Разговор је вођен чак и са ПК *Бечеј*, али без резултата. Након разговора са директором *Југословенске Пољопривредне банке*,

Београд доноси се одлука да ППК *Палић* иде у ликвидацију.

Паралелно са подношењем захтева за ликвидацију радило се на оснивању новог предузећа, Воћарско виноградарског предузећа (ВВП) *Палић*. Формирана је стручна комисија агронома за попис дугогодишњих засада, која је проценила очекиване приносе по годинама за период од десет година. Ликвидација је окончана, све обавезе исплаћене су из ликвидационе масе, а новоосновано предузеће радило је нормално. Директор предузећа је инж. Петар Малагурски, шеф рачуноводства Несто Прчић.⁹

Интеграција ВВП *Палић* и *Словенија вино*

Почетком марта 1971. године потписан је уговор о интеграцији ВВП *Палић* са предузећем *Словенија вино*. Формирана је нова радна организација, РО *Словин Палић*, са две организације удруженог рада ООУР *Подрум Палић*, ООУР ВВП *Палић* и Радна заједница. Директор ООУР *Подрум* је инж. Вељко Мулина, а ООУР *Воћарство и виноградарство* инж. Јосип Јарамазовић. Удруживање је настало након вишегодишње техничко-административне сарадње и тешкоћа у пословању ВВП *Палић*.

Словенија вино се обавезало да ће преузети све запослене раднике на дан потписивања уговора, али ће се досадашње губитке покривати ВВП *Палић*. Уговорне стране су се сагласиле да ће после интеграције ВВП *Палић* извршити реорганизацију администрације и методе управљања, како би се обезбедила рентабилна производња и омогућила проширена репродукција. Јанез Смоле, директор *Словенија вино* изјавио је новинарима да са предузећем ВВП *Палић* имају веома блиске и добре пословне односе већ скоро 15 година, као и да непуне две године разговарају о интеграцији, а сада – потписивањем уговора финализирана је воља ова два колектива. У развоју сарадње велику помоћ добили су од челника општине Суботица, друштвених и политичких организација, а у том погледу повољну позицију заузеле су и Југословенска Пољопривредна Банка и Кредитна Банка Суботица. Заједнички циљ је стабилизација, затим развој ВВП *Палић*, које ће такође бити повољно и за приватне произвођаче са подручја Суботичко-хоргошке пешчаре. Јосип Јарамазовић потврдио је све што је Јанез Смоле рекао и нагласио да ВВП *Палић* ову интеграцију одавно види као сигурну гаранцију за своју будућност, и да ће овим уговором бити запечаћено све што су представници ове две организације договорили.¹⁰

Руководиоци *Словенија вина* нису били задовољни са радом директора Јарамазовића, и пошто

⁸ (Рат око грожђа у Суботици), Magyar Szó, 1967. okt. 6., 3.

⁹ ИАСу, Ф. 316, Мемоари, 50–56.

¹⁰ (Интеграција ВВП „Палић“ и „Словенија вино“), Magyar Szó, 1971. március 5., 4.

Несто Прчић није прихватио понуђено директорско место, расписан је конкурс за директора. На конкурс је примљен инж. Драган Радосављевић. Из револта Јарамазовић напушта фирму. Отишао је у ПШТК *Пешчара*.

Пословна политика предузећа *Подрум Палић* и виноградарство региона

Подрум је традиционално производио вина: Езерјо, Кевидинка, Кадарка, Палићко бело, Ризлинг, *Sigánybárgó* и Мускат Хамбург. Љубитељи вина предност су давали Ризлингу, док је Мускат Хамбург био популаран код лепшег пола. Справљао се од грозђа Мускат Хамбург произведеног на Косову уз додаток Вранца из Црне Горе. Највећа количина грозђа коју је преузео и прерадио *Подрум Палић*, забележен је 1973. године и износио је 23.659 тона (3.960 т са друштвеног сектора и 19.699 т са приватног сектора). Због великих залиха вина приватни произвођачи нису имали довољно смештајног капацитета, били су принуђени да вишак грозђа предају *Подрму*. С обзиром да је и сам *Подрум* имао велике залихе вина, обећао је произвођачима да ће откупити све понуђене количине грозђа. По којој цени, то је већ друго питање. Висок принос грозђа остварен је и 1982. године – 21.358 т.

Из једног новинског чланка из 1975. године¹¹ дознајемо да у околини града Суботице има више

од 325 хектара запуштених винограда и воћњака на песковитом земљишту. Осим запуштених засада површина слободног песковитог земљишта тренутно износи скоро 1.000 хектара, са тенденцијом раста. Само у власништву *Словенија вино* ООУР *Палић* налази се више од 700 хектара. Судбина запуштених винограда, воћњака и празних пескова је неизвесна. Једино решење је да пољопривредна предузећа на тим површинама подигну нове савремене дугогодишње засаде. Међутим она немају довољно сопствених средстава. Представник *Словенија вино* ООУР ВВП *Палић* изнео је податак да у свом петогодишњем плану имају подизање 50 хектара воћњака, али зог недостатка средстава од садње неће бити ништа. Надаље да подизање 1 хектара дугогодишњих засада на празном песку стаје између 120 и 150 хиљада динара. Представник ПШТК *Пешчара* наводи да располажу са извесним средствима за подизање дугогодишњих засада али не и са слободним површинама за ту намену. Тако је проблематика празних и запуштених пескова у околини града остала нерешена.

Површина под виноградима на Суботичко-хоргошкој пешчари у периоду између 1971. и 1980. године смањена је за око 33%. Овај процес се убрзао после 1975. године. Узроци су вишеструки. Почетком 1970-тих година ступили су у род први савремени засади јабука (палмета са косим гранама). Високи приноси, одличан квалитет, велика потражња и одличне цене јабуке потиснуле

Реновиран *Подрум Палић* са таблом предузећа на којем пише да је основано 1896. (*Dinovizija*)

¹¹ (Много је запуштених винограда и воћњака), *Magyar Szó*, 1975. dec. 9., 9.

су виноградарство у други план. У прилог брзом развоју воћарства, пре свега јабучарства, доприне-ло је и то што су виногради у приватном сектору били стари класични засади, са уским растојањем како између редова тако и у реду, са чокотима формираним непосредно изнад површине земље, несавремени и прилагођени за ручну обраду. И мањак радне снаге и ниске откупне цене грозђа су у великој мери утицале на смањење површина винограда. Већина приватних произвођача није ни искрчио чокоте, него су цео засад оставили у парлогу.

Виноградарски стручњаци на терену били су убеђени да ће, ако се крчење настави овим темпом, убрзо нестати виногради. Сматрали су да је неопходна коренита промена технологије гајења винове лозе на песковитом земљишту, као што је био случај после филоксере. Само са савременим засадима и најсавременијом технологијом је могуће учинити сектор економичним, без обзира на власничке услове, и наставити дугогодишњу традицију гајења винове лозе.

Као последица крчења винограда, из године у годину смањивала се и количина откупљеног грозђа. Искоришћеност капацитета Подрума се свела на око 40%. Због недовољне количине откупљеног грозђа у региону набављао ју је из других виногорја. Морамо признати да је руководство Подрума касно реаговало. Успавали су се јер је предузеће добро пословало, иако су знали да највећи део прихода остварују из производње и промета безалкохолних пића.

На основу резултата огледне парцеле подигнуте 1977. године на Палићу, др Петар Циндрић и инж. Сава Туранов 1978. године израдили су типски пројекат у којем је детаљно обрађена нова, савремена технологија гајења винове лозе. Пројекат је подржао и *Подрум Палић*. Од сорти предложен је Италијански ризлинг на подлози Кобер 5ББ, систем узгоја Силвоз (Касарса-систем), са растојањем 3x2 м. Пуни род, 1,2 т, очекивао се у шестој години. Заинтересованим пољопривредним произвођачима давани су веома повољни кредити из „зеленог плана“. Папирологију спроводила је ПШТК *Пешчара*, преко ООУР-а кооперација. У циљу пропагирања подизања савремених засада, и уз сарадњу стручњака воћарства, СОУР АГРОС је 1978. г. издао је књижицу *Технологија гајења винове лозе, рибизле, кајсије и вишње*, која се бесплатно делила произвођачима.

После 1980. године већ су били видљиви први знаци пропадања привреде, посебно пољопривреде, што је у потпуности променило читав економски процес. *Словин – Палић*, највеће виноградарско предузеће на Суботичко-хоргошкој пешчари, 1985. године имао је 218 хектара винограда, од тога 30 хектара младог, неродног засада.

Ниске откупне цене грозђа *Подрума* добро илуструје ценовник из 1988. године: Кадарка 500, Кевидинка 600, Езерјо и остале беле сорте 650, Италијански ризлинг 700 дин/кг. Удру-

жени пољопривредни произвођачи, и они који су подигли кредит из „зеленог плана“ добијали су 20% већу цену. Међутим исте јесени откупна цена јабуке 1. класе износила је 1.100–1.300, 2. класе 700, а индустријске јабуке 250 дин/кг. Жалосно, али откупна цена 1 кг грозђа била је адекватна цени 2–3 кг индустријске јабуке.

Распадом Југославије 1990. године распао се и *Словин – Палић*. Од некадашњег гиганта остао је ДД *Подрум Палић*, каснији АД, који није био у стању да промени тенденцију смањења површина под виноградима.

Са све мање површина винограда из године у годину на Суботичко-хоргошкој пешчари, ДД *Подрум Палић* није могао откупити довољно грозђа. Принуђен је да купује не само грозђе него и вино из других региона. То је повећало трошкове, а било је проблема и са квалитетом. Из тог разлога руководство доноси одлуку да се положи за подизање винограда на локалном нивоу, и то од стране пољопривредних произвођача. За ту намену издвојио је и извесна новчана средства. Једини услов био је да се сади сорта Рајнски ризлинг, по систему узгоја Силво. Међутим није био задовољан одзивом пољопривредних произвођача, а и количина откупљеног грозђа била је занемарљива (око 300–450 т годишње). Ситуација је постајала критична и требало је тражити друга решења. Пошто је у оквиру имања имао у власништву стотине хектара песковитог земљишта погодног за садњу винограда, 1993. године доноси одлуку о подизању винограда у сопственој режији на Палићу, Радановцу и Хајдукову. Већ исте јесени засађено је 4 хектара са сортом Шардоне. До 2000. г. посађено је око 120 хектара винограда, на растојању 3x1 м, касније 2,5x0,8 м, по систему Карловачки узгој, са сортама Италијански ризлинг, Кевидинка, Пино гри и Пино блан.

ДД *Подрум Палић* је у периоду 1994–1996. г. пласирао на тржиште вина са заштићеним географским пореклом: Рајнски ризлинг, Италијански ризлинг, Пино гри, Пино ноар, Шардоне, Каберне, Мерло, Вранац и Розе, под слоганом Вина са песка.

О акцији подизања винограда у сопственој режији дознајемо и из новина. „Док је на почетку 1960-тих година на Пешчари било скоро 5000 хектара винограда, за непуне три деценије свело се на 400–500 хектара. Производња грозђа није рентабилна, са једне стране због ниских откупних цена, са друге стране застарели засади уз високе трошкове производње дају ниске приносе. ...*Подрум Палић* у последњих 6 година подигао је нешто више од 60 хектара савремених засада. Поред избора система узгоја велика пажња посвећена је и сортименту. У обзир узете су само квалитетне сорте. Захваљујући овим, и новим засадима коопераната повећане су количине произведеног грозђа. 1997. године прерадили су скоро 100 вагона квалитетног грозђа из сопствених засада и из засада коопераната. Настављају са подизањем но-

вих засада. Ове године предвиђено је подизање 28 хектара. Да би смањили трошкове подизања саде оживљене резнице. Подизање 1 хектара винограда и трошкови одржавања током прве три године износе 20-22.000 немачких марака у динарској противредности. Све ово раде из сопствених средстава, државну помоћ и кредит не добијају.¹²

Лого предузећа Подрум Палић (Из збирке аутора)

Приватизација

АД *Подрум Палић* је приватизацију дочекао у доброј кондицији. Предузеће је у августу 2004. године добило новог већинског власника. Са 89,95% удела, постала је власништво групе предузећа *Si&Si* у власништву Војина Ђорђевића, у чијем саставу су биле 4 компаније: *Si&Si Company* (која је у децембру 2006. променила име у *Premium liquid*), *Si&Si Servis* и *Si&Si Špedicija*. Касније се оснивају на десетине фантомских фирми, имовина предузећа је под хипотеком, радници стављени на улицу, а дуг *Подрума* расте. Године 2007. у пословање се укључила нова фирма – *WOW Winery*. Заузела је део производних и смештајних простора, набавила нову опрему за винификацију, преузела обраду постојећих винограда и засадила нове. Успоставила је и нове брендове винских линија. Крајем исте године *Подрум Палић* имао је 227,95 хектара винограда у роду – на Палићу, Малом Бајмоку, Љутову и Хајдукову. У засадима су биле заступљене сорте: Шардоне, Италијански ризлинг, Бургундац сиви, Совињон блан, Кевинка, Мерло, Каберне совинјон и фран, Рајнски ризлинг, Семијон, Траминац, Мускат Отонел и др. На тржишту се појавила и са новим винима: Пино

гриджо, Пино блан и Пино ноар.

Предузеће је у августу 2008. г. покренуло стечајни поступак. Капитал предузећа је потрошен у годинама након покретања стечајног поступка. Године 2003. вредност капитала износила је 420 милиона динара, а четири године касније само 12 милиона.

Планом реорганизације договореним на почетку стечајног поступка, предвиђене су и мере које су могле да помогну да *Подрум* стане на ноге. Једна мера је да половина имовине фирме буде пребачена на компанију *WOW Winery*, која би преузела кредитне обавезе у износу од 322 милиона динара које *Подрум* дугује Комерцијалној Банци. Друга мера била је измирење дугова и потраживања унутар *Si&Si* групе, као и репрограм дуга *Подрума* према пореској управи, општини и јавним предузећима у износу од 9,5 милиона евра на седам година и наставак производње вина са географским пореклом.

На основу решења стечајног судије Привредног суда у Суботици, стечајни управник стечајног поступка дужника АД *Подрум Палић* у стечају, Палић, ул. Јосипа Колумба 33, 16.7.2013. године, оглашава другу продају непокретне имовине јавним прикупљањем понуда у виду пакета.¹³

Одлуком стечајног управника Привредног суда у Суботици почетком децембра 2015. године поново је понуђен на продају значајан део онога што је остало, непокретности *Подрум Палић*, који је пре пет година отишао у стечај. Из огласа дознајемо да се одвојено нуде тзв. стари и нови подруми на Палићу у улици Јосипа Колумба 33. Стари део тзв. Пакет II обухвата између осталог производну халу, трафо станицу, управну зграду са старим подрумом, погон за дестилацију и стару радионицу. Све ово је под хипотеком, процењена вредност укупне имовине је 625.000 евра. Трећа група, односно други део, који се односи на продају, обухвата објекте за прераду грожђа и производњу вина заједно са просторијама са пратећим просторијама, магазином за вино, трафо станицом и управна зграда. И они су под хипотеком, процењена вредност је 1.067.709 евра. Од имовине предузећа до сада су продати само објекти у Зеленгорској улици на Палићу и некадашњи Стипић салаш. Према извештајима за Пакет II има заинтересованих, али ће Пакет III сигурно бити тешко продати. Иначе до сада је био само један озбиљан купац, македонска фирма *Тиквеш*, али када су се суочили са тим колико би то коштало и колико треба још уложити, одустали су.

¹² (Виноградарство у успону), *Magyar Szó*, 1997. november 12, 9.

¹³ Пакет I: Зграда магацина са правом коришћења државног земљишта под објектом уз објекат. Процењена вредност 395.355 евра. Депозит, 79.071 евра. Пакет II: Стари подрум са правом коришћења државног земљишта под зградама и осталог грађевинског земљишта у фабричком кругу. Процењена вредност (динарска противвредност) 1.857.300 евра; вредност опреме 25.000 евра, укупно 1.882.300 евра. Депозит 376.460 евра. Пакет III: Нови подрум са правом коришћења државног земљишта под зградама и осталог грађевинског земљишта у фабричком кругу. Процењена вредност 2.286.043 евра. Вредност постојеће опреме 15.000 евра. Укупно 2.301.043 евра. Депозит, 460.208 евра.

У новинском чланку,¹⁴ поред осталог, износи се податак да је *Подрум Палић* током 106 година постојања пословао без губитка, затим је дошло до приватизације, током које је власник у целости испразнио касу. Поставља се питање одакле податак да је предузеће основано 1896. г. Те године донета је одлука о формирању Пољопривредне школе сл. кр. града Суботица на Палићу, а подрум школе капацитета око 20 вагона подигнут је 1900. г., срушен половином 1960-тих година.¹⁵ Тврдња да је *Подрум Палић* основан 1896. године нема никакве основе.

Andex Kft. купио је зграде *Подрум Палић* 2016. године, са намером да са неоподним трансформацијама и савременом технологијом започне посао који ће вратити оригинални и традиционални производни профил предузећа. Делатност је проширена одељењем за прераду поврћа и воћа. Изграђена је и хладњача површине 7.000 м², која може да прими 6.000 т смрзнуте робе. Вредност инвестиције износи 11.450.000 евра, од чега је сопствени удео 4.700.000, банкарски кредит 2.700.000. Фондација Просперитати подржала је инвестицију са 4.050.000 евра.

Összefoglaló

Palicsi Pincegazdaság a Szabadka-horgosi homokvidék szőlőtermesztésének szolgálatában

A dolgozat bemutatja az 1960-as évek Szabadka város politikai vezetőségének hatását a palicsi borpince építésére és fejlődésére. A palicsi mezőgazdasági vállalatból létrehozták a mezőgazdasági kombinátot, amelyet arra kényszerítettek, hogy egy új, 1.300 vagonos borpince építésébe fogjanak. Ehhez jelentős kölcsönt vettek fel. Ez a nagyméretű beruházás miatt a vállalat csődhelyzetbe jutott. A mentőövet a jól menő „Slovenija vino” vállalattal való társulásban látták. Az új cég keretein belül működő Pincegazdaság természetesen az anyacég- és saját érdekeit tartotta szem előtt, és a Homokvidéket olcsó nyersanyagbázisnak tekintette. Nyugodtan kimondhatjuk, hogy kizsákmányoló árpolitikát folytatott, visszaélt monopolhelyzetével. Fő tevékenysége a borkereskedelemre és az üdítőitalok gyártására tevődött át. A magántermelők az alacsony felvásárlási ár, idős,

Подрум Палић данас послује у оквиру фирме *Andex Kft.* Предузеће је свечано отворено 22. новембра 2019. године. Следећег дана, 23. новембра, посетио га је и председник републике Александар Вучић. У производном програму од јануара 2022. године појавиће се 11 нових производа, воћне ракије и разна жестока пића.

Извори и литература

Dragutin Miljković, Peščani vinski put. Vinogradi, vina i vinari Subotičko-horgoške pešcare, Subotica 2012.

Карло Славић, Вински подрум пољопривредне школе слободног краљевског града Суботица у служби виноградарства региона, у: *Ex Pannonia* бр. 26, 2022, 41–50.

Szlávics Károly, A szőlőtermesztés története a Szabadka-horgosi-homokvidéken, Életjel, Szabadka 2019.

Szlávics Károly – Vitéz Károly, A palicsi Földműves iskola – Poljoprivredna škola na Paliću. Measna zajednica Palić – Palics helyi közösség, Szabadka, 2011.

hagyományos munkaigényes gyalogművelésű, veszteségeket halmozó szőlőket kivágták, vagy egyszerűen parlagon hagyták. A vállalatok is alig telepítettek szőlőt. Jugoszlávia szétesésével, szétesett a Slovin Palics vállalat is. A Pincegazdaság részvénytársasággá alakult. A szőlők kivágása miatt, mind kevesebb szőlőt vásárolhatott fel a Homokvidékről, így arra kényszerült, hogy saját eszközeit fektesse be az új szőlők telepítésébe.

A privatizációs folyamatok során csődbe került. 2016-ban vásárolta meg az *Andex Kft.*, amely felújította és új, zöltség és gyümölcsfeldolgozó részleggel bővítette tevékenységét.

Kulcsszavak: A Palicsi Pincegazdaság és üzletpolitikájának hatása a Szabadka-horgosi homokvidék szőlőtermesztésére.

¹⁴ (Вино са песка су се претворила у воду), *Magyar Szó*, 2015. dec. 18, 9.

¹⁵ Мр Славић Карло, Вински подрум пољопривредне школе слободног краљевског града Суботица на Палићу у служби виноградарства региона, у: *Ex Pannonia* бр. 26, 2022, 41–50.

Resume

Podrum Palić in service of viticulture of Subotica-Horgoš sands

The paper shows the influence of political government in Subotica in the beginning of 1960s on the formation and development of the Podrum, the wine cellar company in Palić and the movement of surfaces under the vineyards in the region. Company PP Palić became PPK Palić, which was forced to build a new cellar with the capacity of 1300 barrels. PPK took out a bank credit and found itself in a difficult financial situation, and the new cellar was not finished. The way out was in merging with the company Slovenia vino from Ljubljana, which was only interested in its own benefit. Private producers cleared the vineyards or left them neglected due to various reasons. In the

90s the wine cellar became a joint stock company which was forced to plant new vineyards because there was very little vineyards left. After the privatization in 2016, the company declared bankruptcy. Andex Kft. Company bought Podrum's objects with the intention to rekindle the original and traditional production profile by implementing necessary transformations and new technologies. The company had been added a department for vegetables and fruit processing.

Key words: Palić cellar, vineyards of Subotica-Horgoš sands, company's activities

Амбуланта Палић

Сажетак: У раду је приказана амбуланта Палић од идеје за њено формирање до реализације исте. На основу података сачуваних у ИАСу утврђена је прва локализација амбуланте, тј. зграда у којој је започела са радом као и опис просторија у истој. Наведен је и историјат зграде у којој је тренутно смештена здравствена станица. Приказане су службе које су постојале и радиле у амбуланти Палић од њеног оснивања до данашњих дана, хронолошки, са именима свих лекара опште праксе, специјалиста опште праксе, стоматолога, педијатра и именима осталих запослених у здравственој станици до 1983. године.

Кључне речи: Амбуланта Палић, здравствена служба на Палићу, лекари Палића

Садашња амбуланта Палић, уснула у сенци столетних платана, налази се између Сплитске алеје и Великог парка у некад репрезентативној вили Алојзија Пољаковића, професора цртања, и неинформисани туриста у пролазу би је тешко запазио.

Према постојећим и мени доступним литературним подацима, амбуланта на Палићу први пут се спомиње у монографији *Szabadka Palicsfürdő útmutatója* која је штампана 1943. године и у којој је записано да се 1942. године: „Zdravstvena stanica nalazi na Kanjiškom putu br. 41, i da tri puta nedeljno daje savete od 3 do 4 sata.“¹

Овај податак спомиње и Аурел Штадлер² наводећи: „Затражена је једна зграда за потребе здравствене станице и дечјег забавишта“, од градских власти исте године. У записима за 1943. годину Штадлер пише да „здравствена станица је издвојена из надлежности Купалишта и препуштена здравственој заштити“.

Трагом ових информација почела је моја авантура у суботичком Историјском архиву која је трајала више од годину дана, док нисам успео пронаћи информације када је и где у ствари отворена прва здравствена станица на Палићу, о којој нико од живих суграђана нема никаквих сазнања. Чак се ни лекари који су већ раних шездесетих година радили у Здравственој станици на Палићу, покојна прим. др Илона Фехер и др Драгутин Шимић, нису сећали неке друге локације осим данашње.

Поуздано знамо да је први градски окружни лекар за ванградско подручје Палића др Арпад Костолањи, на почетку свог деловања на Палићу ординирао у изнајмљеној кући у Сплитској алеји број 12. Да није ординирао у Бањи видимо и из Решења Војне команде града од 11. јуна 1941. и Решења главног градског лекара од 30. маја 1942. године, у којима се именује др Арпад Костолањи за купалишног лекара у сезони од 15. маја до 15. септембра, и обавезује да прегледа све нове кориснике купалишта, да води евиденцију о прегледима, болестима и здравственом стању клијената купалишта, те да о томе поднесе извештај главном градском лекару, којем је и иначе подређен. Као олакшавајућа околност у тим Решењима наводи се да др Костолањи станује у самом купалишту и да ће прегледе обављати у властитој ординацији. Значи, имамо директну писану потврду да здравствена станица у том тренутку није постојала.³

Како је и када кренула идеја о самосталној здравственој станици?

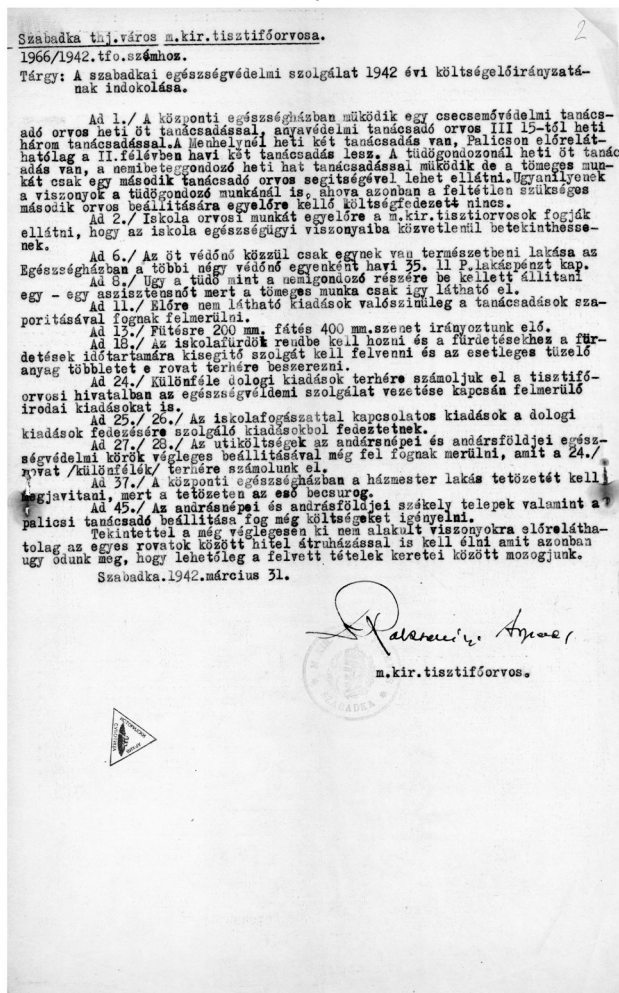
Према сачуваним и доступним документима, идеја је потекла из палићког Удружења за заштиту мајке и дојенчета. То нам потврђују подаци из сачуваног документа од 24. фебруара 1942. године, који представља допис градоначелника Суботице др Арпаду Костолањију у којем га градоначелник обавештава да му се палићко Удружење за заштиту мајке и дојенчета 23. децембра 1941. године обратило за помоћ у организацији здравствене служ-

¹ *Szabadka Palicsfürdő útmutatója*, Szabadka, 1943.

² *Istorija Palića 1462–1959*, Obradio Mr ph Aurel Štadler, Subotica 1998.

³ Историјски архив Суботица (ИАСу), Ф. 60, Градско начелство Слободног краљевског града – Суботица, 1941–1944, 323 (18233/1942).

бе Зеленог крста на Палићу. Због тога тражи од др Костолањи да га извести о томе са киме треба обавити разговоре у циљу реализације ове идеје. Такође тражи да му јави где се у центру Палића или на делу територије према Лудошу може наћи трособна кућа или део куће у којој би становала патронажна сестра и где би се могло сместити саветовалиште, те цена закупнине исте.⁴

Образложење оправданости трошкова здравствене службе Суботице 1942. године. Под тачком један је опис рада постојећих саветовалишта. Наводи се да се на Палићу од друге половине године, планира да са радом почне саветовалиште два пута недељно. (Ф. 60, szv 937/1942)

Већ 3. марта 1942. године др Арпад Костолањи обавештава градоначелника да је на молбу палићког Удружења за заштиту мајке и дојенчета, организација здравствене службе Зеленог крста већ у току, према упутствима које је добио од Канцеларије главног градског лекара, те да ће чим нађе одговарајућу зграду о томе обавестити градоначелника преко Канцеларије главног градског

лекара.⁵

Да је главни градски лекар озбиљно схватио свој задатак да на Палићу формира здравствену службу видимо и из документа који је назван *Образложење оправданости трошкова здравствене службе Суботице 1942. године*.

У документу се под тачком 1. наводи: У саветовалишту за дојенчад централне здравствене станице ради један лекар пет пута, у саветовалишту за материнство лекар од 15. марта ради три пута недељно, у прихватилишту недељно има два саветовања, према предвиђањима на Палићу ће у другој половини године саветовање бити два пута недељно.

Под тачком 45 наводи се да ће успостављање саветовалишта на Палићу изискивати одређене додатне трошкове.

Предвиђен је комплетан трошковник тог пројекта који предвиђа: за хонорар лекара 48, за патронажну сестру 24, за закуп 400, за грејање 100, средства за одржавање хигијене 20, за апотекарске хемикалије 10, за остало 20, за путни трошак патронажне сестре 8, за намештај 800, за поправку намештаја 20, за вагу за дојенчад 100, за поправку ваге 30, за опрему за негу 20, за опрему саветовалиште 200, за одржавање зграде 1000, за одржавање просторије за предавања 50, за одржавање баште 50, за социјалну помоћ 30, укупно 2930 пенги; У Суботици 31. марта 1942. године.⁶

Након тога у Историјском архиву налазимо допис главног градског лекара градоначелнику Суботице од 1. априла 1942. године. Предмет дописа је захтев за доделу зграде за оснивање Здравствене станице и забавишта на Палићу: „S poštovanjem molim da zgradu na Paliću, Kanjiški put broj 41, zadržite u cilju osnivanja Zdravstvene stanice Zelenog krsta i Zabavišta. Kuća je u vlasništvu grada. U slučaju zadržavanja kuće u ovom cilju, uputit ću vam predloge za dalje postupanje. Dr Raksánji Árpád s.r.“⁷

Следећи допис главни градски лекар упућује градоначелнику 20. маја 1942. године. Предмет дописа је организација здравствене службе Палића.

„S poštovanjem molim da kuću na Paliću, Kanjiški put 41, preko tehničke službe izvolite osposobiti u zdravstvene svrhe. U tom cilju molim da odredite savetovanje na licu mesta i na njega pozovete građevinskog inženjera tehničkog odeljenja i glavnog gradskog lekara.“⁸

Већ 16. јуна 1942. године налазимо израђен *Предрачун радова за поправку зграде бивше жандармеријске станице* у коме се наводе сви

⁴ ИАСу, Ф. 60, 429 (VII 3336/1943).

⁵ Исто.

⁶ ИАСу, Ф. 60, 937/1942, A szabadkai egészségvédelmi szolgálat 1942. évi költségelirányzatának indoklása.

⁷ ИАСу, Ф. 60, 302 (11754/1942).

⁸ ИАСу, Ф. 60, 429 (VIII. 3336/1943).

појединачни радови главне и помоћне зграде, бунара, капије, поправка оградe, настрешице, застакљивање: Спољашња поправка главе зграде 729; унутрашња поправка главне зграде 210; спољашња и унутрашња поправка споредне зграде 570; поправка прозора и врата споредне зграде 70; поправка прозора и врата главне зграде 300; поправка крова 280; нови роваш бунара 55; израда нове велике капије 70; поправка 140 дужних метара оградe 500; поправка надстрешнице 10 и допунско застакљивање 40 пенги. Укупно 2825 пенги.⁹

Хронолошки гледано следи допис мађарског краљевског главног лекара града Суботице бр. 7072/1942. Предмет дописа је: Палићка служба здравствене заштите. Допис је упућен Главном записничару, у коме га главни лекар обавештава да је на Палићу у згради на Кањишком путу бр. 41, која је служила као жандармеријска касарна, организована здравствена служба.

Из дописа видимо да се у згради налази чекаоница, канцеларија патронажне сестре и просторија за лекарско саветовалиште, соба за рентген и двособни стан са кухињом за патронажну сестру. У дворишту се налази једнособни стан са кухињом у којем станује спремачица. Такође дознајемо да је извршено спољашње и унутрашње уређивање зграде.

У Допису се наводи да др Арпад Костолањи држи саветовања уторком и средом после подне, а да је за рејон Палића и Лудоша одређена Гизела Антал као патронажна сестра. Такође дознајемо да је буџет за 1943. годину обезбеђен, и да је у припреми уградња рентген апарата и формирање плућног диспанзера. Извештај је написан 17. децембра 1942. године.¹⁰

Сачуван је и Допис мађарског краљевског главног лекара града Суботице, бр. 491 из 1942. године. Предмет: Препуштање зграде палићке Здравствене станице за потребе службе здравствене заштите:

„Gospodine Gradonačelniče, s dužnim poštovanjem molim da se opštinska zgrada na Paliću, u ulici Kanjiški put 41, koja je ranije korišćena kao žandarmerijska kasarna, preda zdravstvenoj službi Palić-Ludaša.

U toj zgradi zdravstvena služba radi od 1. septembra 1942. godine.

U njoj je smeštena чекаоника, канцеларија патронажне сестре и просторија лекарског саветовалишта, двособни стан са кухињом патронажне сестре, соба за рентген. U дворишту je mala једнособна зграда са кухињом у којој станује спремачица. Zgrade je tokom leta popravljala служба за техничке послове. Troškove unutrašnjeg uređenja i opremanja pokrila je служба

zdravstvene zaštite Zelenog krsta. Opšta savetovanja utorkom i petkom posle podne drži dr Arpad Kostolanyi gradski lekar Kupališta Palić i konsultant u Banji Palić. Dužnost patronažne sestre obavlja Antal Gizela koja je raspoređena za patronažnu sestru palićko ludoškog reјona. Službu zdravstvene zaštite na Paliću sociјalno podržava palićki ogranak Granskog udruženja za zdravstvenu zaštitu Subotice.

S dužnim poštovanjem molim da blagoizvolite predočiti prepuštanje zgrade na Kanjiškom putu 41 u svrhu službe zdravstvene zaštite Zakonodavnom veću da bi ubrzali uređenje i sređivanje zgrade u tom cilju. Subotica 25. januara 1943. godine. Dr Rakčanj Arpad mađarski kraljevski glavni lekar.¹¹

Потврду да Здравствена станица ради налазимо и у документу који је упућен од стране градоначелника Суботице рачуноводству града: „Predmet: Isplata novca za ogrev za palićko Savetovalište Zelenog krsta u vrednosti od 49 penga i 98 filera za ogrev. U Subotici 22. 2. 1943.“¹²

На решење захтева главног градског лекара чекало се све до септембра месеца када је са седници Скупштине Законодавног веће одржане 14. септембра 1943. предлог разматран, усвојен и када је донета коначна одлука.

Извод из Записника са седнице Скупштине Законодавног већа одржане 14. септембра 1943. године:

„Zamenik gradonačelnika predstavlja predlog gradonačelnika da zgrada koja je vlasništvo grada na Paliću, na Kanjiškom putu pod broјem 40, bude prepuštena na upotrebu zdravstvenoj zaštiti Palić-Ludoš.

Predlagač predstavlja odgovarajući predlog gradonačelnika, koji smo prodiskutovali, prihvatili i doneli konačnu odluku:

Rešenje

Sa odobravanjem uzimamo na znanje saopštenje našeg gradonačelnika da zgrada na Paliću, Kanjiški put 41, koja predstavlja vlasništvo grada, koja je ranije korišćena kao žandarmerijska kasarna, da se postojeća zgrada od 1. septembra 1942. privremeno koristi za potrebe službe zdravstvene zaštite Palića i Ludaša.

Uјedno prihvatamo Vaš predlog i predmetni obјekat prepuštamo na korišćenje službi zdravstvene zaštite na neodređeno vreme. Tokom korišćenja pokriće troškova za spolјno uređenje zgrade i unutrašnje održavanje mora se predvideti u okviru budžeta službe zdravstvene zaštite.

Образложење

Morali smo se odlučiti za gore navedenu odluku jer se za nju vezuju važni јavno zdravstveni interesi vezani za organizaciju i što skorije uspostavlјanje službe zdravstvene zaštite Zelenog krsta i njenog prostornog smeštaja.

⁹ ИАСу, Ф. 60, 323 (18233/1942); ИАСу, Ф. 60, 329 (20293/1942).

¹⁰ ИАСу, Ф. 60, 429 (VII 3336/1943).

¹¹ Исто.

¹² ИАСу, Ф. 60, 461 (XX 840 /1943).

рачун Предузећа за електро инсталације власника Данијела Филепа (Fülöp Dániel) из Суботице од 26. X 1943. за инсталирање рентген апарата за потребе Зеленог крста на Палићу у износу од 450 пенги и монтирање 4 лампе плафоњере у износу од 45 пенги.¹⁶ До када је рентген апарат био у функцији на Палићу нисам нашао сачуваних података.

У Извештају о стању здравства и делатности здравствених установа у Суботици који је написао вршилац дужности градског физика др Бела Острогонац 22. XI 1944. налазимо информацију да су *Одлуком лекара присутних у граду и в.д. градског физика од 17.10.1944. одређене надлежности градских лекара*. Из тог документа видимо да је за спољњу територију града, као реонски лекар на Палићу, Хајдукову, Источним угарницама и Палићким угарницама са Лудош пустаром, именован др Лука Мардешић, лекар са Палића.¹⁷

Потврду о раду амбуланте на Палићу у периоду непосредно након Другог светског рата налазимо још у неколико докумената. Први такав документ је Месечни извештај саветовалишта *Дома Народног Здравља на Палићу од 1. новембра 1944. до 31. децембра 1944.* који потписује др Лука Мардешић 10. јануара 1945. године.¹⁸

Други документ је извештај референта за народно здравље др Александра Штајнфелда о здравственим установама на територији града од 5. децембра 1945. године, поднет Одељењу за Народно Здравље Народне Скупштине Аутономне покрајине Војводине у којем се потврђује да на територији града раде три амбуланте: у трећем рејону амбуланта *Ударник*, на Палићу *Слобода* а на Шупљаку *Република*. Амбуланта на Палићу има деце, опште и антитрахомно одељење.¹⁹

Да ова одељења постоје потврђују наводи горе поменутог извештаја др Луке Мардешића од 10. јануара 1945. у којем видимо да је прегледано 79 дојенчади, 32 мале деце, трудних жена 32, венеричних болесника 4, укупно 147 прегледа. Да је амбуланта на Палићу радила налазимо и у запису градског физика о требовању огревних дрва за амбуланту на Палићу.²⁰

У извештају Одељка за народно здравље градског народног одбора Суботице од 8. II 1946. године упућеног Окружном Н.О. Суботица пише:

„1. на територији града Subotice постоји 4 здравствене

stanice i то у Šupljaku *Republika*, на Paliću *Sloboda*, у III. рејону *Udarnik* и IV. рејону *Bratstvo-jedinstvo*. 2. Najstarija је Z.S. на Paliću, која је osnovana за време okupacije. Она је после oslobođenja počela ponovo да radi 1. VII. 1945. god. Osoblje се састоји: од једне sestre nudilje-dečje специјалисткиње и једне sestre за trahomu. У stanici radi један lekar, који ordinira tamo два puta nedeljno.“²¹

Као што је горе наведено, сачуван је извештај др Луке Мардешића о раду од 1. XI до 31. XII 1944. који потврђује да је амбуланта наставила са радом, непосредно након ослобођења 1944. године.

Из списка службеника Градске Поликлинике по радним местима од 30. јануара 1951. године у Секторској амбуланти Палић ординира др Лука Мардешић, болничарка је Маргита Феда а зубар је Стеван Риц.²²

Zapisnik rađen dana 9. decembra 1953. godine na petnaestoj sednici Savjeta za narodno zdravlje i socijalnu politiku NO-a grada Subotice, доноси нам веома занимљив опис здравствених установа у Суботици. Под 1. тачком дневног реда изнет је: *Перспективни план развитка здравствене мреже у Суботици*. Референт је др Грго Тумбас управник болнице:

„Dr Grgo Tumbas је prema uputstvu Savjeta за narodno zdravlje i socijalnu politiku NR Srbije, isti razradio i sačinio usporedbu sa dosadašnjom zdravstvenom mrežom u Subotici.

Stanje stručnog kadra doma narodnog zdravlja i perspektivni plan ambulantne službe u Subotici

Sektorska ambulanta palić – Prostorije: 1 čekonica, 1 opšta ambulanta, 1 zubna ambulanta, antitrahomna stanica. Osoblje: Dr. Mardešić Luka lekar, dentist Ritz Stevan, antitrahomna sestra Hadik Magda, bolničarka Fedi Margita, zubna asistentkinja Balog Terezija, babica Feher Estera. Radno vreme 8–14 časova. Lekar ne odlazi на teren zbog bolesti. U ovoj ambulanti лећи се stanovništvo Palića, Bačkih vinograda i Šupljaka, око 11.493 lica. Frekvencija ove ambulante iznosi prosečno 920 pregleda mesečno t.j. 35 dnevno. Na један pregled otpada 12 minuta.

Antitrahomna sestra има на Paliću 93, на Šupljaku 64 а у Bačkim vinogradima 89 trahomaša од којих се лећи 91 skupa. 3 dana radi на Paliću, 2 у Šupljaku и 1 dan у B. Vinogradima. Babica је jako voljena – има

¹⁶ ИАСу, Ф. 60, 430 (VII19823/1943).

¹⁷ ИАСу, Ф. 166, Команда места – Суботица 1944–1945, 27. 13. (1), Извештај о станју здравства и делатност здравствених установа у Subotici од 22. XI 1944. године (др Бела Острогонац).

¹⁸ ИАСу, Ф. 166, 27.13, (3) Извештаји градских лекара по квартовима и насељима 1944–1945.

¹⁹ ИАСу, Ф. 68, Градски народни одбор – Суботица 1944–1958, 473 (IX 1158/1945). Здравствене установе на територији Суботице, др Штајнфелд.

²⁰ ИАСу, Ф. 68, 103, Индекс 1945, број деловодника 3197, рег бр. III 436/945, Градски физикат, „тражи дрва за Дом здравља на Палићу“.

²¹ ИАСу, Ф. 68, 473 (IX 801/1945). Здравствене установе на територији Subotice, др Štajnfelд.

²² ИАСу, Ф. 68, 1734 Здравство, Списак службеника Градске Поликлинике по радним местима од 30. јануара 1951. године.

prosečno 9 porođaja mesečno, 60 pregleda. Patronažnu službu trudnica i dece 18.

Zubna ambulanta palić – Pruža zubnu negu stanovništvu opština Palić sa B. Vinogradima i Šupljakom kao i školskoj i predškolskoj deci tih mesta. Ima jedno radno mesto sa zubarom dentistom Ric Stevanom i asistentkinjom Balog Marijom. Rad u ambulanti je dvokratno. Mesečna frekvencija je oko 520 poseta a dnevno prosečno 20.²³

При утврђивању места на којем се амбуланта од само почетка свог оснивања налазила у почетку истраживања представљао ми је становити проблем, јер се у највећем броју докумената наводи да се ради о адреси Кањишки пут 41. Прегледајући све сачуване мапе из тог, претходних и потоњих времена, кућни број 41 не постоји, а да је и постојао налазио би се далеко изван насељеног дела Палића. На предатним картама полицијска станица обележена је на адреси Кањишки пут 19. Та зграда се налазила на самој јужној обали Крвавог језера, на њеном месту се сада налази Омладинско насеље.

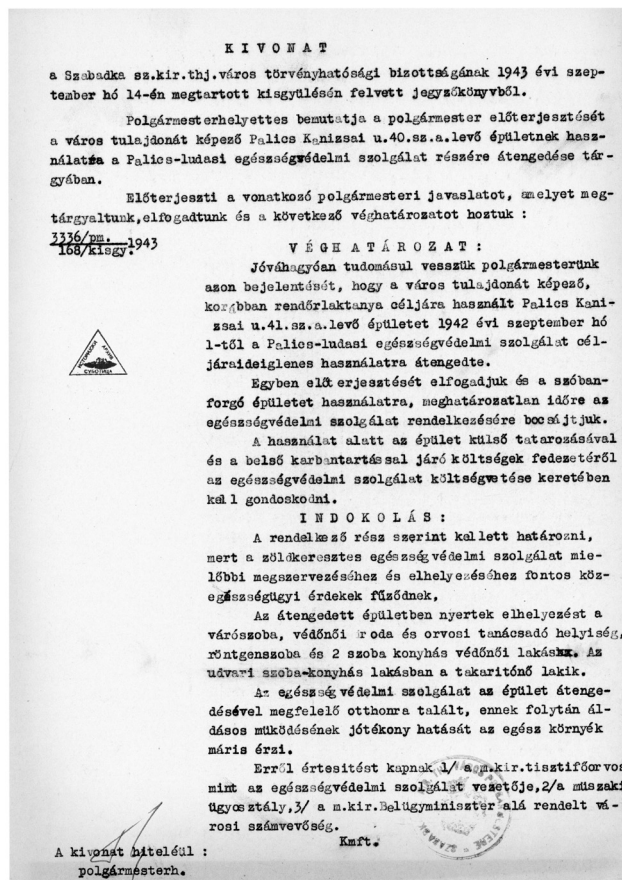
Из телефонског именика Дунавске дирекције пошта и телеграфа из 1934. године, полиција се налази на Кањишком путу бр. 2. а у Именику из 1937 на адреси Кањишки пут бр. 4.

Из списка улица Палића из 1954. године види се да број 41 не постоји, задњи непарни број је 29.

У решавању недоумице огромну помоћ пружио ми је документ *Извод из Записника са седнице Скупштине Законодавног већа и потврда градоначелника* да на ту одлуку није било жалбе у којима се наводи да је адреса Здравствене станице Кањишки пут бр. 40, значи паран број, што је апсолутно логично јер су парни бројеви од 30 до 44 присутни на свим мапама. Након поновне анализе закључио сам да се Здравствена станица могла налазити једино на адреси Кањишки пут 42. Једино се кућа под бројем 42 налази у државној својини, што потврђују два документа, а то су Извод из Катастра и документа који се службено зове Геодетска управа Н.Р. Србије, Катастарска секција Суботица, АПВ,²⁴ Срез Суботица, Полит. Општина Палић, Палићка Бања, Нумерички списак катастарских бројева кућа, К.О.7 од 22. маја 1954. године.²⁵

Трећи документ који потврђује да се ради о парном кућном броју је *Допис главног лекара градоначелнику* од 8.9.1943. године. Предмет дописа је набавка дрва за палићку Здравствену станицу која се налази у згради која је у власништву града, на адреси Кањишки пут кућни број 40. Извештај је куцан на писаћој машини. У наслову је број 41

преправљен у 40, а у тексту се понавља бр. 40. У руком писаној припреми извештаја такође се на два места наводи да се ради о адреси Кањишку пут 40.²⁶

Извод из Записника са седнице Скупштине Законодавног већа одржане 14. септембра 1943.

Како је кућа под бројем 40 била у приватном власништву Антала Берењија, а 42 је у власништву Управе Државних стамбених зграда Суботица, јасно је да се ради о административној грешци код уписа кућног броја.

Кућа под редним бројем 42 апсолутно одговара захтеву градоначелника да буде ако не у центру, а онда на делу насеља које гравитира према Лудошу, што ова локација апсолутно испуњава, а задовољава и просторне потребе. А ради се о кући која има главну и споредну зграду, што се такође поклапа са описима из докумената. Једино нисам нашао податак када је зграда грађена и ко ју је градио.

Госпођа Јулијана Буљовчић потврдила је моју претпоставку. У тој је кући одрастао њен супруг Јосип. Према речима госпође Буљовчић, супруг Јосип и њена свекрва Јелисавета Буљовчић, рекли

²³ ИАСу, Ф. 68, 1889, Записници са седница Савета за народно здравље 1953. године, *Stanje stručnog kadra doma narodnog zdravlja i perspektivni plan ambulante službe u Subotici*.

²⁴ Аутономна Покрајина Војводина.

²⁵ ИАСу, Ф. 68, АК 46, Азбучни списак поседника кућа П.О. Палић.

²⁶ ИАСу, Ф. 68, 438 (VIII 48894/1943).

Зграда на Кањишком путу бр. 42, у којој је највероватније била прва амбуланта на Палићу

су јој да је у тој згради била амбуланта Зеленог крста, а након што се иселила, и станица милиције.²⁷

Као закључак сматрам, на основу постојеће архивске грађе и усменог казивања госпође Јулијане Буљовчић, да је прва Здравствена станица на Палићу била на адреси Кањишки пут 42.

Нисам нашао податак о времену пресељења Здравствене станице са Кањишког пута на данашњу локацију. Данашња амбуланта налази се у вили професора цртања Алојзија Пољаковића.

У монографији *A Palicsi fürdő*²⁸ коју је издао слободни краљевски град Суботица 1882. године, налазимо запис: „да је у задњих пет година на Палићу изграђено десет већих вила које испуњавају и захтевније жеље. Ове виле (летњиковци) су изграђене да би делом задовољиле потребе и удобност власника, а делом су већ од почетка тако пројектоване и уређене да служе за издавање.

Од ових истичу се летњиковци: Алојзија Пољаковића професора цртања, Леваи Симеона главног градског књиговође, Агоштона Ковачића,

Феликса Патарчића, и оне у власништву Будаија, Колонића, Ромића и Вермеш Нандора.

Највећа је Леваи Шимонова, која располаже са 19 соба и исто толико кухиња, најлепша је Алојзија Пољаковића. Прва се налази непосредно на обали Палића, тако да се обала Палића граничи са баштом која је прекривена двогодишњим травњаком. Потоња се пак истиче својом лепотом и стилем, а егзотичним биљкама и цветним тепихом у стилу енглеских паркова оставља импозантан утисак. Даље се наводи да Пољаковићева вила располаже са 13 соба.“²⁹

Иштван Франкл у својој монографији наводи да је 1854. године продајом песковитог земљишта у околини купалишта, почела градња приватних вила, међу којима је и зграда данашње амбуланте.²⁹

Власник плаца и виле Алојзије Пољаковић (1827–1903) је професор цртања у суботичкој гимназији, успешни произвођач вина, воћа и поврћа. Вилу је пројектовао Михаљ Тот.³⁰

²⁷ Јулијана Буљовчић, усмено саопштење по сећању.

²⁸ *A Palicsi fürdő*, Monografia, kiadja: Szabadka sz. kir. város törvényhatósága, Szabadka 1882.

²⁹ Id. Frankl, István. *Szabadka szabad királyi város ismertetése. A magyar orvosok és természetvizsgálók Szabadkán tartott XXX-ik vándorgyűlése alkalmára*. Szabadka 1899.

³⁰ Gordana Prčić Vujnović, Viktorija Aladžić, Mirko Grlica. *Gradotvorci I. – Városteremtők I*, Drugo izdanje, Subotica 2008, 46–49.

Амбуланта опште праксе

Од самог оснивања амбуланте 1942. године до завршетка Другог светског рата, према подацима Татјане Сегединчев,³¹ градски окружни лекар за Палић био је др Арпад Костолањи, што потврђују и сви горе наведени документи сачувани у Историјском архиву Суботица.

У ратном превирању, непосредно након ослобођења Суботице, као што сам већ напред навео, на првом састанку лекара у градском физикату одржаном 17.10.1944. године за градског лекара на Палићу одређен је др Лука Мардешаи.³² Од тог времена др Арпад Костолањи се више не спомиње међу лекарима Палића.

Све до 15.2.1957. године др Лука Мардешаи је био једини лекар. Тога дана на Палићу је започела своју лекарску каријеру његова ћерка Марија Мардешаи Хубл (Höbl), која остаје на Палићу до одласка на специјализацију јануара 1961. године.

Др Илона Фехер запослила се на Палићу 1.8.1958. године. Др Лука Мардешаи одлази у пензију током 1961. године. Тада, 1.8.1961, на Палић из Пачира долази др Пал Боза. Следеће 1962. године примају се у стални радни однос др Ференц Кинка и др Драгутин Шимић. Током 1966. године из амбуланте на специјализацију одлазе др Илона Фехер на Дечје одељење, др Пал Боза на специјализацију из анестезиологије, 1968. др Ференц Кинка примљен је на Интерно одељење. Др Драгутин Шимић одлази из палићке амбуланте 1969. на Одељење за гинекологију и акушерство. Њиховим одласком отвара се могућност за долазак нових лекара. Први међу њима је др Имре Биро, који долази на Палић октобра 1966. а др Имелда Вереб 1967. године. У периоду од 8.2.1971. до 31.7.1973. на Палићу је радио и др Слободан Радојковић. Одласком др Радојковића на специјализацију из радиологије на Палић из петог огранка прелази др Антун Мачковић.

До 1980. године на Палићу су радила три лекара: др Имре Биро, др Имелда Вереб и др Антун Мачковић.

Због пораста обима посла одлуком Самоуправне интересне заједнице за здравство одобрено је формацијски четврто радно место за лекара опште праксе, које због недостатка кадрова није попуњено све до децембра 1980. године када је, по завршетку приправничког стажа, примљен др Марко Сенте, који је до јуна месеца био на замени у VI огранку, а од јуна прелази на Палић где остаје до одласка на специјализацију септембра 1983. године. Након тога као четврти лекар на Палић долази др Валерија Куми.

Дечја амбуланта

У дечјој амбуланти, од њеног првог спомињања у напред наведеним записницима радио је до свог одласка са Палића др Арпад Костолањи а након преузимања амбуланте 1944. године др Лука Мардешаи. Тачан датум почетка рада специјалисте педијатра нисам успео утврдити. По сећању сестре Љубице Тешановић, до 1962. године у педијатријској амбуланти радио је прим. др Лајош Деваи, педијатар, у периоду од око две године. Нажалост, нема тачног податка када је др Деваи почео редити на Палићу, али се може претпоставити да је на Палићу радио до краја августа 1962. године. На Интернет станици сенћанске болнице налазимо да је прим. др Лајош Деваи – рођен у Старој Моравици 18.9.1918. године. Дипломирао је у Будимпешти 1944. године, а специјалистички испит из педијатрије положио је Загребу 1957. Начелник Дечјег одељења Опште болнице у Сенти 1.11.1962–31.7.1973. године.³³

Након одласка прим. др Лајоша Деваја педијатријску амбуланту преузима др Илона Фехер, прилагођавајући њено радно време кадровским могућностима.

До 1972. године педијатријска амбуланта примала је пацијенте само у послеподневним сатима. У њој су наизменично радили др Илона Фехер и др Ференц Кинка. Јула месеца 1971. године са Хајдукова на Палић прелази др Милена Бриндза. Првих годину дана радила је у општој пракси, да би јуна 1972. године прешла са пуним радним временом у дечју амбуланту, где је остала до одласка у пензију. Године 1972. педијатријска амбуланта Здравствене станице добија и другог педијатра др Недељку Шаровић.

Зубна амбуланта

У зубној амбуланти здравствене станице на Палићу радила су два зубара Риц Стеван (Иштван) и Коломан Гетман (Göthman Koloman). Након њиховог одласка у пензију примају се у стални радни однос лекари стоматолози др Ирена Кмец Короши (Kmec dr Körös Irén) и др Рудолф Мартон.

Медицинске сестре које су радиле у Здравственој станици на Палићу од њеног оснивања, до мог одласка из палићке амбуланте су: Маргита Буљовчић (Феди); Терез Кормањош; медицински техничар Ласло Кермеци (Лаци бачи); Магда Мајкић која је прво радила као патронажна сестра на превентивни трахома, а када је акција завршена као медицинска сестра у општој амбуланти; Љубица Тешановић је била прва медицинска сестра са

³¹ Tatjana Segedinčev, *Zdravstvena služba u Subotici 1944–1945. godine (period Vojne uprave)*, u: *Ex Pannonia* 17, Subotica 2013, 96–107.

³² ИАСу, Ф. 166, 27.13, (1) Извештај о стању здравства и делатност здравствених установа у Суботици од 22. XII 1944. године (др Бела Острогонац).

³³ www.zetna.org/zek/konyvek/14/pr2.html. Историјат сенћанске болнице – списак лекара који су радили у болници, редни број 86. Приступљено 3.11.2022.

четворогодишњом медицинском школом; Михаљ Ержебет прва медицинска сестра са завршеном вишом медицинском школом Надаље медицинске сестре су биле још: Ема Рож, Вукосава Чучковић, Љубица Фабијан, Илонка Марковић, Естика Вереш; у дечјој амбуланти Ружа Милићевић и Јелка Ђорђевић; Славица Кујунџић бабица-патронажна сестра; Вида Грба, лаборант; Славица Вујковић и Живка Драгичевић стоматолошке сестре. Службеница на шалтеру била је Ева Мусин, домар Енги Шандор, хигијеничарке Енги Јулија и Ирена Чука.

У закључку можемо рећи да је:

1. насеље Купалиште Палић свог првог градског окружног лекара добило 1. октобра 1935. године;
2. да је Здравствена станица на Палићу почела са радом 1. септембра 1942. године, у оквиру Зеленог крста;
3. да је Здравствена станица отворена и првих неколико година радила на адреси Кањишки пут 42.

Захваљујем на несебичној подршци:

Делатницима Историјског архива у Суботици на челу са г. Стеваном Мачковићем, гђи Бернади-

ци Иванковић, гђи Катарини Корпонаић, гђи Љубици Тешановић, гђи Живки Драгичевић.

Извори

<http://www.zetna.org/zek/konyvek/14/pr2.html>. Istorijat senćanske bolnice – spisak lekara koji su radili u bolnici.

Историјски архив Суботица (ИАСу), Ф. 60, Градско начелство Слободног краљевског града – Суботица, 1941–1944.

ИАСу, Ф. 68, Градски народни одбор – Суботица 1944–1958

ИАСу, Ф.166. Команда места – Суботица 1944–1945.

Литература

A palicsi fürdő, Monográfia, Kiadja: Szabadka sz. kir. város törvényhatósága, Szabadka, 1882.

Dragutin Miljković, Banja Palić, Palicsfürdő 1845–1963. Subotica 2015

Istorija Palića 1462–1959, obradio mr ph Aurel Štadler, Subotica 1998. Edicija Tragovi

Szabadka Palicsfürdő útmutatója, Szabadka 1943.

Összefoglaló

A palicsi ambulancia

A szerző bemutatja a palicsi ambulancia létrejöttét, az ötlet megfogalmazásától a megvalósításig. A SzTL adatai alapján a szerző beazonosította az ambulancia első helyszínét, azt az épületet és annak helyiségeit, ahol az megkezdte működését. A jelenlegi rendelő épületének történetét is ismerteti. A tanulmányban bemutatja azokat az orvosi szolgáltatásokat

amelyek működtek a rendelőben. Időrendben közli az összes orvos, háziorvos, háziorvos specialista, fogorvos, gyermekorvos, és az egészségügyi állomás 1983-ig dolgozó egyéb munkavállalók nevét.

Kulcsszavak: Palicsi ambulancia, egészségügyi szolgáltatás Palicson, palicsi orvosok

Resume

The Palić clinic

The paper presents the Palić clinic from the idea for its creation to its realization. Based on the data from the archival material in The Historical Archives of Subotica, the first location for the clinic was determined, the building in which it started working, as well as a description of the rooms in it. The history of the building where the health center is currently located is also mentioned. The departments and services

provided in Palić clinic from its establishment until today are chronologically presented, with the names of all general practitioners, general practice specialists, dentists, pediatricians and the names of other employees until 1983.

Key words: Palić clinic, health service in Palić, doctors in Palić

Szabadka egykor kultúrpalotát akart építtetni

Összefoglaló: A XIX. század második fele és a XX. század eleje Szabadka gyors fejlődésének időszak. Sorra épültek a látványos középületek, iskolák, bankpaloták, a város vagyonosabb polgárainak díszes lakóépületei. Ekkor tevékenykedett Szabadkán a két neves budapesti építész, Komor Marcell és Jakab Dezső, akik a szecesszió stílusában sorra emelték szebbnél szebb épületeiket. Közülük méltán lett országos híró a szabadkai zsinagóga és városháza. A város polgármesteri székében hosszú éveken keresztül Szabadka legsikeresebb polgármestere, dr. Biró Károly ült. E időszak egyik nagy terve volt, hogy Szabadka központjában, a városháza mellett felépüljön a kultúrpalota, melyben a közkönyvtár, a városi múzeum és a zeneiskola működött volna, a nagy hangverseny terme pedig 1100 nézőt tudott volna befogadni. Az építkezés kezdeményezője dr. Biró Károly, a palota tervezői pedig Komor Marcell és Jakab Dezső volt. Hosszú évek előkészületei után a kultúrpalota végül nem épült meg, elsősorban anyagi okok, illetve az első világháború kitörése miatt. A tervezett kultúrpalota helyén ma egy kis városi park található.

Kulcsszavak: Szabadka, kultúrpalota, közkönyvtár, múzeum, zeneiskola.

Dr. Biró Károly kultúrpalotát szeretne építtetni

A kultúrpalota felépítésének ötlete magától a város polgármesterétől, dr. Biró Károlytól származott. A törvényhatósági bizottság előtt, 1909 júniusában megtartott beszédében hosszasan indokolta meg ennek szükségességét. Mint beszédében elmondta, az épülő új városi székház mögött található Csokonai téri¹ az itt található régi házak lebontásra kerülnek és az így kialakított telken épülne fel Szabadka művelődési palotája, a város tulajdonában lévő Magyar-ház² mellett és annak szélességében. Megoldás lehetne az is, hogy a város ezeket a telkeket, rövid határidejű építési kötelezettség mellett, értékesítse, de ahogy a közgyűlésnek kihangsúlyozta, „szerény nézetem szerint úgy a város szépirodai, mint a város gazdasági szempontból helyesebb, ha a város közönsége építtet

erre a helyre egy megfelelő középületet, mert a míg egy részről kétségtelen az, hogy a város szépirodai szempontokat legjobban a város közönsége mérlegelheti s veheti figyelembe, más részről bizonyos az is, hogy idők multával ennek a teleknek értéke feltétlenül emelkedni fog”.³ Véleménye szerint a város szempontjából a legcélszerűbb megoldás az lenne, ha „a nyugdíj alaphoz egy nyugdíj palotát építene a város, a melyben a város közönsége részéről fizetendő bérösszeg ellenében a közkönyvtár és museum nyerhetne megfelelő elhelyezést, de hosszas időre, addig t.i. a míg a museum és közkönyvtár fejlődése folytán az összes helyiségekre ezen célból szükség nem lesz – elhelyezhető lenne benne a városi zenede is, minek folytán a zenede elhelyezésének kérdése előre láthatólag hosszú időre megoldást nyerne s így a zenede építésének szüksége megszűnnék”. Indokolva e javaslatát a törvényhatósági bizottságnak, dr. Biró Károly megjegyezte, hogy „a város nem kis szegényére a közkönyvtár és museum oly helyiségekben van, hogy így mondjam „elraktározva” – hogy ahhoz egyáltalán hozzá sem lehet férni – a zenede megfelelő elhelyezésének szükségét pedig a tek. törvh. bizottság is elismerte akkor, amikor egy új zenedének építését elhatározta s a tervek elkészítésére a tanácsot utasította”. Dr. Biró Károly azt is szükségesnek tartotta kihangsúlyozni, hogy ez az új középület hirdetni fogja Szabadka város kulturális fejlődését, felépítése pedig nem fog új terhet jelenteni a város költségvetésének, mivel e költségeket fedezni fogja részben a nyugdíjalap vagyona, illetve a közkönyvtár és múzeum részére kilátásba helyezett államsegély. Éppen ezért arra kérte a törvényhatósági bizottságot, hogy „méltóztassék elhatározni, hogy a városi új székház Csokonay-téri homlokzatával szemben létesülő telken a városi nyugdíj alap vagyonából egy nyugdíj palotát építtet, amelynek a célját a városi közkönyvtár és museum végleges, a városi zenedének pedig ideiglenes elhelyezése fogja képezni, míg az ezen célokra egyelőre igénybe nem veendő többi helyiségek bérbeadás útján lesznek értékesítendőek”.

A törvényhatósági közgyűlés a polgármester indítványát egész terjedelmében elfogadta és a 175

¹ A mai Szabadság tér.

² A mai zeneiskola.

³ SzTL, F.47, Városi Előjáróság – Szabadka (1918-1941), odl. 81/1922. A többi idézet is ebben az ügyiratban található iratokból származik.

kgy.–12489 tan/1909. számú határozatában kimondta, hogy az új városi székház mögötti telken egy nyugdíj palotát építtet, melyben végleges elhelyezést nyer a közkönyvtár és múzeum, ideiglenesen pedig itt fog működni a városi zeneiskola is. A nyugdíjalap befektetett vagyona után a város évi 6 %-os kamatot fizett az alapnak.

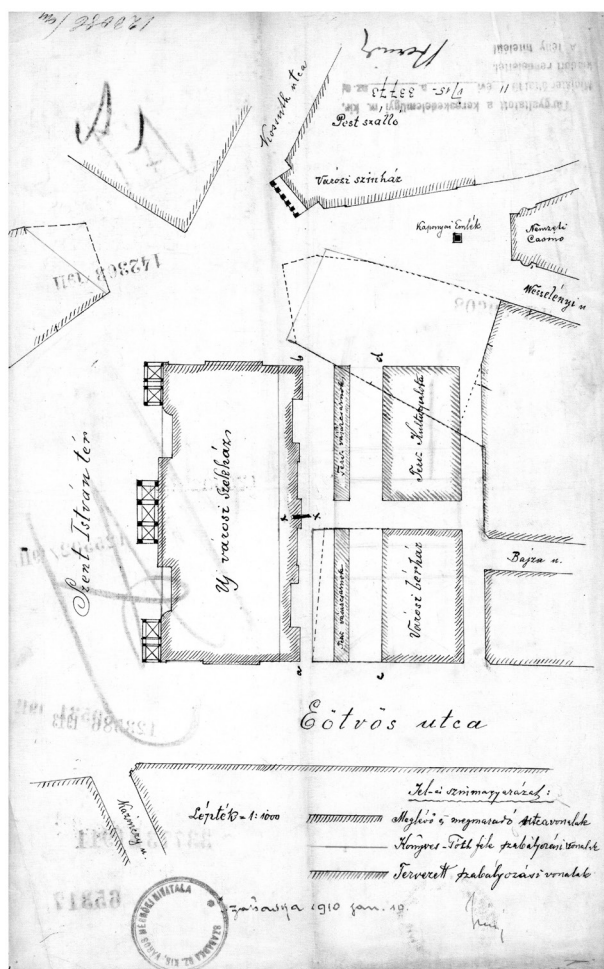
Az egykori Csokonai tér
(SZTL, F.180 – Fényképgyűjtemény)

Levelezések a minisztériumokkal

A kultúrpalota felépítéséhez szükséges államsegély ügyében a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz küldött beadványt dr. Dembitz Lajos helyettes polgármester fogalmazta meg. Hivatkozva a törvényhatósági közgyűlés határozatára, kihangsúlyozta, hogy a díszes kultúrpalota felépítésének össz-költsége mintegy 650 000 korona lenne és ez az összeg mértéken felül igénybe venné Szabadka anyagi erejét, mivel a város eddig is évi 420 000 koronát áldoz különböző kulturális célokra. Közismert tény, hogy a minisztérium akár az építkezési tőke 50 %-ig terjedő összeggel segíti a városokat, hogy azok kultúrpalotákat emeljenek és „ezáltal is a művelődés zászlóvivői lehessenek”. Dr. Dembitz Lajos megemlíti, hogy Szabadka is fontos szerepet szeretne játszani a művelődési életben, hiszen ez kötelessége is, mivel birtokolja „az ország harmadik városa” címet. Különben is Szabadkát „már az etnographiai helyzet is arra készíti, hogy a magyarságnak a délvídekben való folytonos erősítésével és terjesztésével minden erejével törekedjék”. Éppen ezért arra kéri a miniszter urat, hogy járuljon hozzá a kultúrpalota felépítésének költségeihez és utaljon ki államsegélyt a város részére.

A vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak 1909. július 29-én küldött felterjesztésre a válasza a szabadkaiaknak hónapokat kellett várniuk. Az 1910 januárjában érkezett leiratban a miniszter őszinte elismerését fejezte ki amiért Szabadka szabad királyi város törvényhatósága elhatározta, hogy közművelődési házat épít és ezért hajlandó tetemes anyagi áldozatokat is hozni. Majd hozzátette, „bár elismerem, hogy Szabadka olyan pontja hazánknak, a melynek közművelődési intézményekkel való megerősítése a magyar közművelődés és a nemzeti érdekek szempontja által teljesen megokolt, de legnagyobb sajná-

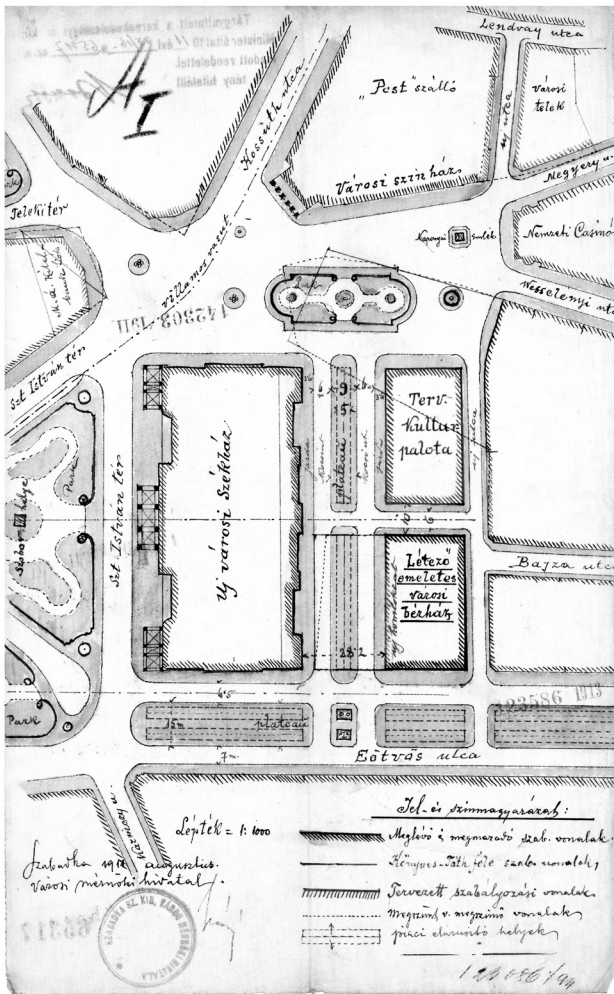
latomra ez időszert – mikor a megfelelő javadalmak már részben kimerültek, részben lekötöttek – nem vagyok abban a helyzetben, hogy a tek. Törvényhatóság felterjesztésében foglalt kérés teljesítésére vonatkozóan már most ígéretet tehessek”. A jövőt illetően némi reményt jelentettek a miniszter válaszlevelének utolsó mondatai, „a magam részéről arra fogok törekedni, hogy idővel megtalálhassam a módját, hogy Közművelődési Ház létesítését Szabadkán esetleges állami segítséggel lehetővé tétessék”.

Az eredeti tervek szerint a városháza és a kultúrpalota között egy kis piac létesült volna
(F.47, odl. 81/1922.)

A tervezett kultúrpalota építéséhez szükség volt a belügyminisztérium jóváhagyása is, elsősorban az új szabályozási terv engedélyeztetése miatt. Szabadka városa az új városrendezési terveket 1911 március végén küldte el Budapestre, melyre hamarosan, július hónapban meg is érkezett a belügyminisztérium válasza. A tervek felülvizsgálata után a minisztérium nem találta jóváhagyásra alkalmasnak, elsősorban azért, mert „a szabályozási terven feltüntetett és vásárcsarnok jelzéssel ellátott terület sávok alig 5 m. szélesek és ez a méret a vásárcsarnok céljaira elégtelen”.

A belügyminisztérium elutasító válasza után a szabadkai városvezetőknek magyarázkodniuk kellett, hogy az új városi székház és a tervezett kultúrpalota között milyen „vásárcsarnokot” terveztek. A már

A budapesti minisztérium véleményezése után a javított terveken már nem szerepel piac a városháza és a kultúrpalota között (F.47, odl. 81/1922.)

augusztus elején megfogalmazott válaszlevelében kihangsúlyozták, hogy Szabadka városa ide nem budapesti értelemben vett vásárcsarnokot szándékozik építeni, mert ez az 5 méteres sáv erre valóban sem nem elégséges, de nem is alkalmas. A helyzet ezzel kapcsolatban úgy áll, hogy a már meglévő városi bérház mellett és annak szélességében épülne meg az új kultúrpalota. A két épület és a városi székház között mintegy 28-30 méter szélességű új utca jönne létre 2-2 méteres járdákkal, illetve 6-6 méter szélességű kocsutakkal. Ez az 5 méteres sáv az utca közepén emelkedne ki és a terv szerint itt állandó fedett elárúsító helyek létesülnek. Végleges döntés még nincs a város részéről, hogy ide a húspiac fog átköltözni, vagy pedig valamilyen másik élelmiszerpiac jönne létre. Az előadottak alapján Szabadka városa ismételten arra kéri a belügyminiszter urat, hogy kegyeskedjék jóváhagyni a törvényhatósági közgyűlés határozatát, illetve az új városrendezési terveket.

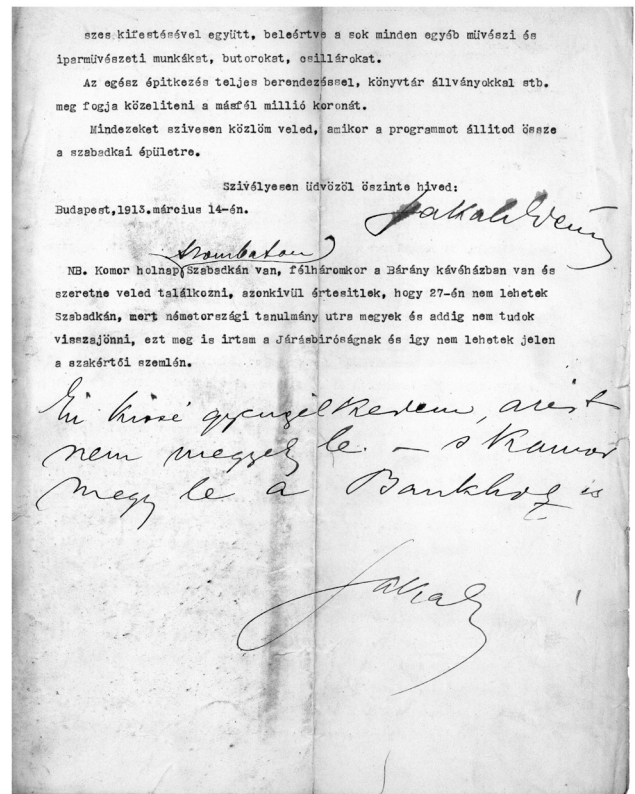
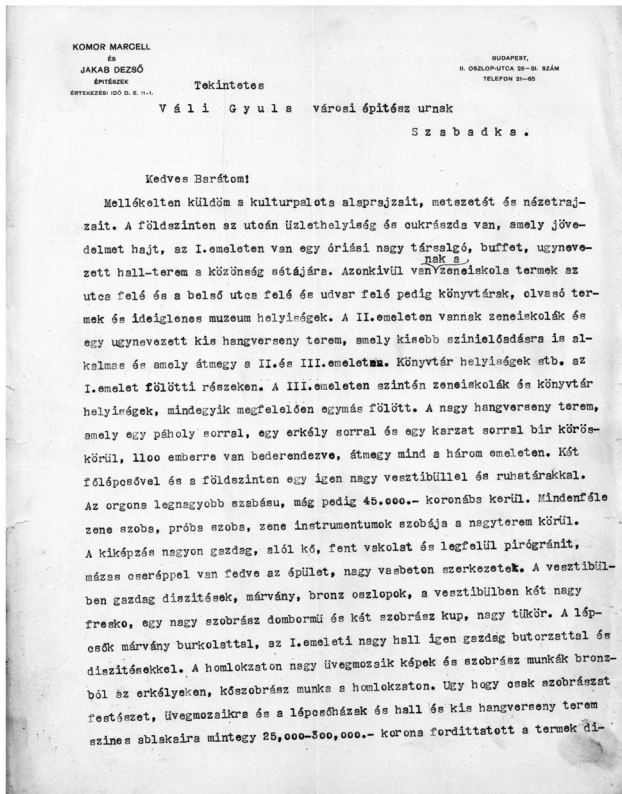
Mint a későbbiekben ki fog derülni, a budapesti minisztérium nem engedélyezte, hogy a város központjában, közvetlenül a városi székház mellett piac létesüljön.

Bízva abba, hogy Szabadka városa államsegélyben részesül a kultúrpalota építéséhez, a városveze-

tők újabb beadványt nyújtottak be a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak. Az 1912 februárjában küldött válaszlevelében a minisztérium tanácsosa megemlíti, hogy szívesen vette tudomásul, hogy Szabadka városa közművelődési házat óhajt építeni, majd levelét így folytatta: „De mert Nagyságod állami támogatást is kér a város szándékához, abbéli kérését illetőleg, hogy a segélyezés mértékére és módzataira vonatkozóan már most elvi nyilatkozatot tegyék, kénytelen vagyok a Polgármester Úr tudomására adni, hogy elvi kijelentéshez ez ideig minden alapot nélkülözők, mert nem tudom, hogy a Közművelődési Házat mily összeggel tervezi a város, nem tudom, hogy az építés költségeire mennyi födözete van a város közönségének és hogy az államtól mily arányú támogatást vár.”

A minisztérium elvárásainak megfelelően Budapestre el lett küldve a városi mérnöki hivatal által készített részletes jelentés a palota építésével kapcsolatban. Mint a jelentésben írják, a tervezett közművelődési ház az új városi színház Csokonai téri homlokzatával szemben fekvő telken épülne meg, négy utcára néző homlokzattal. A telek 375 négyszögöl nagyságú, az értéke pedig 298 400 korona. E értékes telket a város törvényhatósági közgyűlése a 175 kgy.-12489 tan/1909. számú határozatával a közművelődési háznak adományozta. Az elképzelések szerint „maga az épület kétemeletes háznak van tervezve, melyben helyet találnak a közkönyvtár és muzeum gyűjteményei, a nyilvános olvasóterem, egy hangversenyterem és mellékhelyiségei, a filharmoniai társulat, a Szabad lyceum helyiségei. Azonkívül addig, míg a városi közkönyvtár és múzeum annyira fejlődik, hogy még a fenmaradó helyiségekre szükség lesz, – a közművelődési háznak ideiglenesen elhelyezést nyerne a városi zeneiskola is”. A kultúrpalota beépített alapterülete 1075 négyzetméter, a beépítésre kerülő köbtartalma pedig 21500 köbméter. Az építkezés összköltsége 602 000 koronát tenne ki, melyből Szabadka városa, a 298 400 korona értékű telek átengedése mellett, saját forrásaiból 304 000 koronát biztosítana. A fedezetlenül maradó 300 000 koronára nézve az a kérés, hogy államsegély formájában a minisztérium kegyeskedjék a város rendelkezésére bocsátani.

A minisztériumokkal való sok levélváltásnak végül is volt némi eredménye. Legalábbis a belügyminisztérium részéről, mely jóváhagyta a városi közgyűlés határozatát a kultúrpalota építésével kapcsolatban, illetve az új városrendezési terveket. Mint a belügyminiszter tanácsosa írta 1913. augusztus 30-án kelt levelében Szabadka szabad királyi város közönségének, „törvényhatósági bizottsága 1909. évi június hó 26.-án 175/12489/1909. szám alatt hozott határozatának azt a részét, a melylyel a városi új színház Csokonai téri homlokzatával szemben levő terület újabb szabályozási tervet megállapította és kimondotta, hogy a szabályozás által nyert építő telket a határozatban foglalt módzatok mellett a tisztí nyugdíj alapnak adományozza, – a városi tanács idézett jelentésében foglaltakra való tekintettel jóváhagyom. –” Levelében a minisztériumi tanácsos

Komor Marcell és Jakab Dezső elképzelései a kultúrpalotáról (F.47, odl. 81/1922.)

azt is kihangsúlyozta, hogy nem tartja megengedhetőnek, hogy a városháza mellett keletkező széles út közepén húspiac számára szolgáló bódék épüljenek. Ez nem jó megoldás sem szépirodai okokból, sem praktikus okokból, mivel egy húspiac működtetése sok kellemetlenséggel jár (bűz, legyek stb). Levelében a minisztériumi tanácsos arról is értesítette a város vezetőit, hogy a belügyminiszter részéről jóváhagyásra került a kultúrpalota tervezett költségvetése is, mivel „határozatának azt a részét a melylyel elvben kimondotta, hogy a szóbanlevő telken a nyugdíjalap vagyonaiból a városi közkönyvtár, muzeum, zenede és bérhelyiségek czélját szolgáló nyugdíjalotát épített és hogy a tisztí nyugdíjalap tőkéje után évi 6 %-os kamat megtérítését biztosítja a házi pénztárból, elvileg szintén jóváhagyom; végleges elhatározásomat azonban akkora tartom fenn, ha a szóbanlevő épület tervei, költségvetése, jövedelmezőségi számítása, a szükséges költségek fedezete stb. ügyében hozandó határozatát hozzám fel fogja terjeszteni”. Ez csak részben volt jó hír Szabadka számára, mivel a tanácsos arról is tájékoztatta a várost, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter államsegélyt nem hagyott jóvá a város részére.

Mivel a belügyminiszter részéről a jóváhagyás megtörtént, a szabadkai városvezetők számára egyértelmű volt, hogy a kultúrpalota sorsa a vallás- és közoktatásügyi minisztertől függ. Bízva abba, hogy Szabadkának mégis csak oda lesz ítélve a kért államsegély, 1913. december 6-án a helyettes polgármester újabb kérelmet fogalmazott meg a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Megemlítve a korábbi levelezéseket és annak részleteit, hosszan indokolta, hogy Szabadka számára miért fontos a kultúrpalota

felépítése, kihangsúlyozva azt is, hogy ez országos, nemzeti érdek is. Mint írja:

„Nagyméltóságú Miniszter Úr!

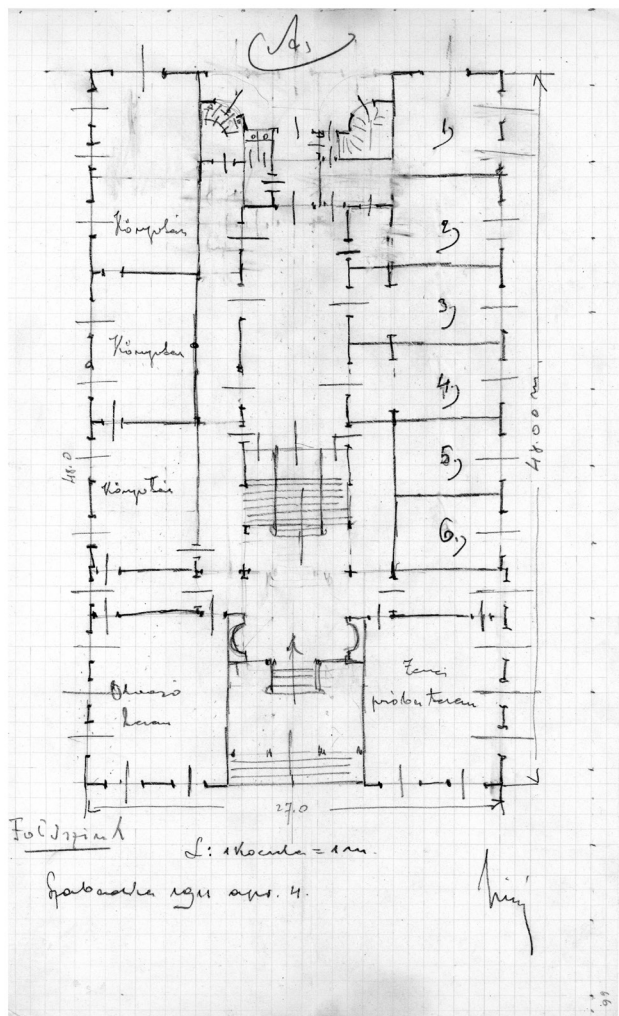
A már általános nagy horderejű befolyástól eltekintve, – melyet egy kultúrpalota létesítése egy város vagy vidék művelődési viszonyaira általában gyakorolni képes, – szabad legyen a kultúrpalota Szabadkán való felállításának szükségességét városunk különleges viszonyainak felemlítése által az alábbiakban indokolnom:

A kultúrpalota felépítését mindenekfelett a város és környezetének nemzetiségi viszonyai teszik szükségessé és kívánatosá. Már magának Szabadka városának lakossága nagy részben bunyevác nemzetiségű, de azonfelül Bács-Bodrogh vármegye lakossága is vegyes nemzetiségű, s így a helyi szempontokon felül országos nemzeti szempontok is mind jobban arra készítetnek, hogy Szabadka városában a kultúrpalota felépítése által a délvidéken a magyarságnak egy erős várát állítunk fel, mely a város megmagyarosítása révén a délvidék magyarosodására is döntő befolyást fog gyakorolni”.

A beadványában arra is kitért, hogy a szabadkaiak számára milyen elsőrendű fontosságú a kultúra és a közművelődés és évről-évre milyen nagy összegeket áldoznak e nemes célokra:

„A város közönsége jól tudatában van annak, hogy a művelődés ügyének fejlesztése egyik elsőrendű kötelessége; ezen kötelesség érzete indokolta arra, hogy a közoktatásügyre, az iskolákra, zeneoktatásra évről-évre mind nagyobb összeget áldozzon. A város közművelődési kiadásai ez időszert körülbelül évi 630000 koronát tesznek ki. Ily óriási áldozat mellett

természetesen nincs és nem is lehet abban a helyzetben, hogy a kultúrpalotát saját erejéből felállíthassa, s így csakis megfelelő államsegély megadása teszi lehetővé azt, hogy hön áhitott célját elérhesse.”

A kultúrpalota tervei – földszint (F.47, odl. 81/1922.)

Kérelmében hosszan részletezte azt is, hogy az új kultúrpalotának milyen fontos szerepe lesz a város művelődési életében:

„A kultúrpalota fog helyt adni a közművelődésre oly fontos városi közkönyvtár- és múzeumnak, mely részint a város részint pedig magánosok adományai és segélyezése révén évről-évre gyarapodik, a megfelelő elhelyezés hiányában azonban nem képes rendeltetésének megfelelni. A kultúrpalotában a közkönyvtár, mint a múzeum megfelelő helyiségekkel rendelkeznek, s a nyilvános olvasótermekben és a múzeumban, a tudomány e tárházaiból, mindenki akadálytalanul meríthetné avagy gyarapíthatná ismereteit.

Ugyancsak itt nyerne elhelyezést a jelenleg bérházban működő városi zeneiskola is, melyet a zene iránt érdeklődőknek évről-évre mind nagyobb száma látogat, s a mely itt a megfelelő környezetben jóval sikeresebben tölthetné be magasztos hivatását.

A kultúrpalota hangversenytermét esetről-esetre a városunkban évek óta működő „Szabad lyceum” és „Filharmóniai egyesület” is igénybe szándékoznak

venni. Mindkét kultúr egyesület lelkes előharcosa a művelődés nagy ügyének, és céljukat ily módon sokkal jobban tudják megvalósítani.”

A beadvány zárómondataiban a helyettes polgármester megjegyzi, hogy az itt felsorolt indokok, illetve az, hogy Szabadkának a kultúra és közművelődés ügyéért eddig hozott rendkívüli nagy anyagi áldozatai alapján reméli, hogy kérése meghallgatásra talál a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr részéről és jóváhagyja a hiányzó 300 000 koronát a kultúrpalota felépítéséhez.

Egy későbbi levélben, 1914 májusában Szabadka városa értesítette a belügyminisztériumot, hogy egy korábbi leiratban szereplő utasításnak megfelelően a városi mérnöki hivatal el fogja készíteni a közművelődési ház terveit, költségvetését és a jövedelmezőségi számításokat. Miután e munkálatokat a mérnöki hivatal befejezi, illetve a vallás- és közoktatásügyi miniszter elbírálja az államsegély iránti kérelmet, a városi tanács haladéktalanul felterjeszti a kért iratokat.

Komor Marcell és Jakab Dezső elképzelései a kultúrpalotáról

A kultúrpalota terveinek elkészítésére Szabadka városvezetői a városban már korábban is sokat tevékenykedő budapesti építészeket, Komor Marcellt és Jakab Dezsőt kérték fel. Az 1913. március 14-én kelt levél alapján a neves építészek a következőképpen képzeltek el a palotát:

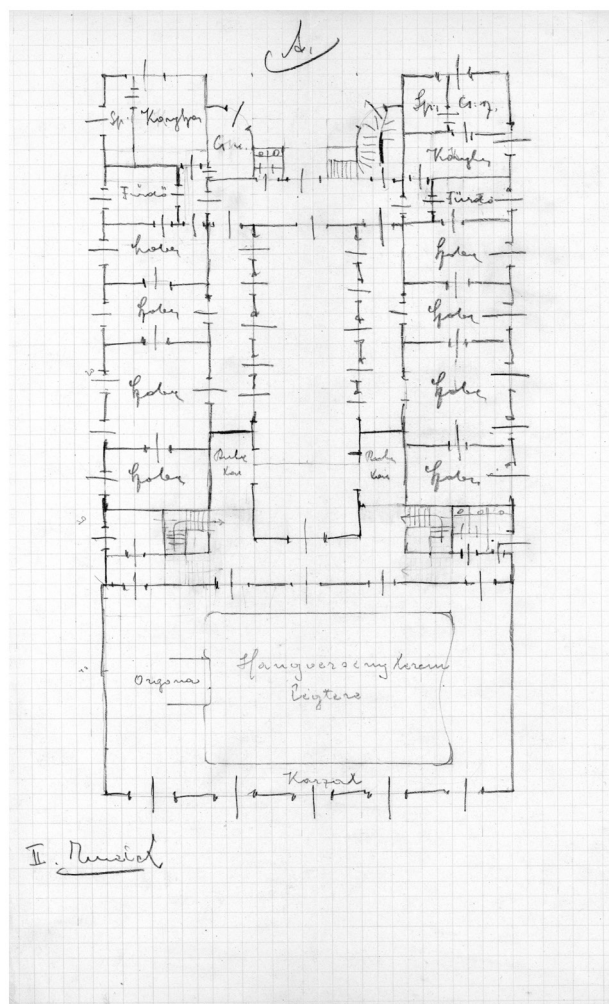
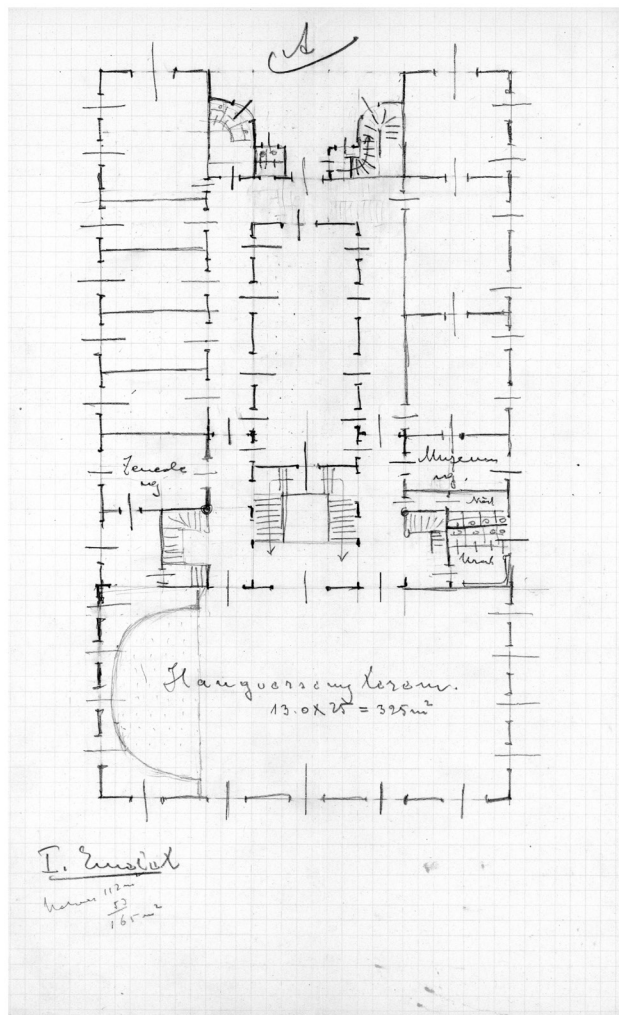
„A földszinten az utcán üzlethelyiség és cukrászda van, amely jövedelmet hajt, az I. emeleten van egy óriási nagy társalgó, buffet, ugynevezett hall-terem a közönség sétájára. Azonkívül vannak a zeneiskola termek az utca felé és az udvar felé pedig könyvtárak, olvasó termek és ideiglenes muzeum helyiségek. A II. emeleten vannak zeneiskolák és egy ugynevezett kis hangverseny terem, amely kisebb színelőadásra is alkalmas és átmege a II. és III. emeleten. Könyvtár helyiségek stb. az I. emelet fölötti részeken. A III. emeleten szintén zeneiskolák és könyvtár helyiségek, mindegyik megfelelően egymás fölött. A nagy hangverseny terem, amely egy páholy sorral, egy erkély sorral és egy karzat sorral bir körös-körül, 1100 emberre van berendezve, amely átmege mind a három emeleten. Két fölépcsővel és a földszinten egy igen nagy vesztibüllet és ruhatárakkal. Az orgona legnagyobb szabásu, még pedig 45.000. – koronába kerül. Mindenféle zene szoba, próba szoba, zene instrumentumok szobája a nagyterem körül.”

Terveik alapján a palota nemcsak szép, hanem meglehetősen díszes kivitelezésű lett volna:

„A kiképzés nagyon gazdag, alól kő, fent vakolat és legfelül pirógránit, mázas cseréppel van fedve az épület, nagy vasbeton szerkezetek. A vesztibülben gazdag diszítések, márvány, bronz oszlopok, a vesztibülben két nagy fresko, egy nagy szobrász dombormű és két szobrász kup, nagy tükör. A lépcsők márvány burkolattal, az I. emeleti nagy hall igen gazdag burkolattal és diszítésekkel. A homlokzaton nagy üveg-

mozaik képek és szobrász munkák bronzból az erkélyeken, kőszobrász munka a homlokzaton. Ugy hogy csak szobrászat, festészet, üvegmozaikra és a lépcsőházak és hall és kis hangverseny terem színes ablakaira mintegy 250,000. – 300,000. – korona fordítatott a termék díszes kifestésével együtt, beleértve a sok minden egyéb művészi és iparművészeti munkákat, butorokat, csillárokat.

lota építésével kapcsolatos egyik utolsó dokumentum a mérnöki hivatal által a városi tanácsnak 1918. december 5-én küldött levél, melyben a városi építész közli a tanáccsal, hogy hivatala részben elkészítette a palota építési programját, de a háború kitörése miatt ez a munka nem lett befejezve. Majd megjegyezte, hogy „miután a közel jövőben nincs kilátás ezen épület felépítésére: javaslom hogy az ügyirat további szorgalmazásig irattárba helyeztessék”.

A kultúrpalota tervei – I. emelet (F.47, odl. 81/1922.)

A kultúrpalota tervei – II. emelet (F.47, odl. 81/1922.)

Az egész építkezés teljes berendezéssel, könyvtár állványokkal stb. meg fogja közelíteni a másfél millió koronát.”

A levél mellett a neves építészek megküldték az általuk megálmodott kultúrpalota alaprajzait is. Mint elképzeléseikből kiderült, a palota felépítésének, illetve belső kiképzésének, díszítésének, berendezésének költségei jóval meghaladták a korábban tervezeteket.

Évek, évtizedek elmúltával a kultúrpalota felépítésének ügye feledésbe merült. Időközben a három városi kultúrintézmény elhelyezésének kérdése is megoldódott. A közkönyvtár, a városi múzeum és a zeneiskola is saját, előkelő épületbe költözhetett, az egykor kultúrpalota építésére szánt telken pedig városi park lett kialakítva. Fák szegélyezik, a pázsit és virágágyások mellett négy neves szabadkai, Csáth Géza, Munk Artúr, Danilo Kiš és Balint Vujkov mellszobrai díszítik.

Kultúrpalota helyett városi park

Felhasznált források és irodalom

Az 1914-ben kitört első világháború, illetve az elkövetkező háborús évek gyökeres változást okoztak a világon, Európában, így Szabadkán is. A városvezetőknek sem idejük, sem anyagi lehetőségük már nem volt foglalkozni a kultúrpalota ügyeivel. A kultúrpa-

Szabadkai Történelmi Levéltár, F.47, Városi Elöljáróság – Szabadka (1918-1941); 1901-1942

Резиме

План Суботице да изгради палату културе

Крај 19. и почетак 20. века је период убрзаног развоја града Суботице. Подизане су многе јавне зграде, школе, велелепне палате банака и имућних Суботичана. Захваљујући архитектама Марцелу Комору и Дежеу Јакабу многе зграде су изграђене у стилу сецесије, од којих су најпознатије суботичка синагога и градска кућа. У том периоду дуго година градоначелник Суботице био је др Карољ Биро. Управо он је зачетник идеје да се у центру града подигне палата културе, који

би био заједнички дом градске библиотеке, музеја и музичке школе. Пројектанти би били тада већ чувене архитекте Марцел Комор и Деже Јакаб. Упркос вишегодишњем труду градских власти, палата културе није саграђена, првенствено због недостатка материјалних средстава и избијања Првог светског рата. Данас се на том месту налази мали градски парк.

Кључне речи: Суботица, палата културе, градска библиотека, музеј, музичка школа.

Resume

The plan of the City of Subotica to build a Palace of Culture

The end of the 19th and the beginning of the 20th century was a period of rapid development of the city of Subotica. Many public buildings, schools, palaces of banks and wealthy people from Subotica were built. Thanks to the architects Marcel Komor and Deže Jakab, many buildings were built in the Art Nouveau style, the most famous of which are the Subotica Synagogue and the Town Hall. During that period, Dr. Karolj Biro was the mayor of Subotica for many years. It was his idea to build a palace of

culture in the center of the city, which would be the joint place of the city library, museum and music school. The designers would be the already famous architects Marcel Komor and Deže Jakab. Despite years of effort by the city authorities, the Palace of Culture was not built, primarily due to a lack of financial resources and the outbreak of the First World War. Today, there is a small city park in that place.

Key words: Subotica, Palace of Culture, City Library, museum, music school.

Неостварени грађевински планови у Суботици за време Другог светског рата

Сажетак: Краткотрајни априлски рат 1941. године и окупација, само су на кратко зауставили градитељске активности и планове у Суботици. Већ исте године у техничко одељење градске управе почели су да стижу захтеви за издавање грађевинских дозвола. Осим станова, планиране су јавне зграде, споменици, туристички и спортски објекти... Нешто од тога је остварено, али је већина остала само на папиру.

Кључне речи: Пројекти, Други светски рат, зграде, споменици

Увод

У развоју града Суботице током двадесетог века, највећи застоји настајали су током ратних година, као и у време кризе у односима са Совјетским Савезом, када се град нашао одмах иза линије могућег фронта. Донекле, изузетком можемо сматрати прве две године окупације током Другог светског рата, барем када је у питању планирање.

Увид у архивску грађу, прецизније фонд 60¹, техничко одељење (műszaki osztály), из времена мађарске управе 1941–1944. године, открива планове будућих грађевинских подухвата, од којих су неки остварени, а неки не. Они који су били спремни, али их је зауставио развој ратне ситуације, дају видљиву слику о томе како су неке градске тачке могле да изгледају, јер је за њих већ постојала пројектна документација. Шта би било да смо пропустили рат или да је он имао другачији исход, то спада у домен теорија „шта би било кад би било“. Ипак, планови из претходних епоха занимљиви су јер чине својеврсну алтернативну историју развоја града Суботице.

Изградња за време рата

Након инвазије нацистичке Немачке на Југославију априла 1941. године, земља је окупирана а неке њене покрајине раздвојене између Хитлерових савезника. Тако се Суботица нашла у Хортије-

вој Мађарској. Намера нових власти да заузеле територије укључи у свој државно-правни систем, исказана је и изградњом неколико јавних објеката, као и подизањем станова за социјално угрожене. Током ратних година изграђено је више породичних кућа, пословних простора и погона, од стране оних који су имали храбрости да зидају у тако несигурна времена.

Године 1941, док су фронтови још били далеко и док се веровало да се рат неће водити до потпуног уништења, многи су резоновали да крај непријатељстава може бити сличан оном претходном, 1918. године. Стога су се грађевинске инвестиције у Суботици десиле у прве две године окупације. Након тога је било све више оних који су реално сагледавали развијање ратне ситуације, да би 1944. година протекла у стрепњи од ваздушне опасности и разарања, што се на концу и десило тог позног лета.

Остварени пројекти 1941–1944.

Најпре се приступило поправци зграда и инфраструктуре оштећене током ратних операција априла 1941. године.

Железничка станица – Југословенска војска је у повлачењу дигла у ваздух подвожњак и оштећила нека железничка постројења у намери да успори напредовање непријатеља. Најхитнији задатак нове власти била је поправка овог стратешки важног железничког прелаза, након чега је урађена велика обнова целе станице.² Планове потписује инжењер градње Балтазар Дулић из железничког одељења, после рата један од најактивнијих суботичких градитеља.

Радови су обухватили спољашњост, ентеријер, распоред просторија, проширење улаза на пероне, а станична зграда је на својим боковима добила спратне анексе.³ Поред тога, изграђен је нови водоторањ на место срушеног. Камена ваза са чесмом, која и данас заокружује простор испред станице, постављена је том приликом.

¹ Историјски архив Суботица (ИАСу), Ф. 60, Градско начелство Слободног краљевског града – Суботица (1941–1944); 1941–1944.

² 200 000 pengő költséggel látványosan megszépítik és kibővítik a szabadkai pályaudvar épületét, u: Délvidéki Magyarorság, Subotica, 17.10.1941, 3.

³ ИАСу, Ф. 60, mern 2008/1941.

Краткотрајни балкон изграђен за време окупације⁴

Соколски дом – При уласку мађарске војске у град, отворена је ватра на Соколски дом. Цивилна власт је убрзо схватила да је ова зграда веома вредна те је стога извршила одређене поправке и нове захвате на њој. Здање је тих година добило сличну намену као и пре рата. Најпре је то *Szabadka Magyar erő és művelődés háza* (Дом мађарске снаге и културе), а потом *Levente otthon* (Дом мађарске омладинске полувојне организације). Из тог времена је остала фотографија на којој се види да је тада сазидана велика тераса у нивоу главног улаза.

Она није потрајала јер је на том месту убрзо освануло широко степениште које је и данас ту. Од радова који су завршени унутар објекта, најзначајније је преуређење спортске дворане у велику биоскопску салу, која ће после рата добити име Јадран.⁵

Стамбене зграде – Инвеститори најамне троспратнице на углу данашње улице Максима Горког и Трга Лазара Нешића, били су банка и пензиони фонд. За разлику од те, стилски недовољно дефинисане грађевине, инжењер Лајош Дајч био је потпуно посвећен *Модерни* када је 1942. године за Фрању Видаковића пројектовао зграду са четири стана на углу Обилићеве и Цара Лазара (Милоша Обилића 22)⁶.

Исте године уз Палићки пут је подигнуто типско насеље у оквиру програма ONCSA (Национални фонд за породице са пуно деце).⁷

Други јавни објекти – Изградњи чију потребу је изискивао рат, припадају ватрогасни базени који су требали да послуже као танкови за воду ватрогасцима, у случају бомбардовања из ваздуха и великих ватрених стихија.

На крају треба поменути и радове на дотери-

⁴ Фото архива www.fortepan.hu

⁵ ИАСу, Ф. 60, Tusz 829/1941; XX 5119/1943; XIX 1190/1943; XIX 1191/1943; XX 30176/1943.

⁶ Žombor Sabo, *Válotozások Szabadka térszerkezetében (morfologijájában) és a II. világháború alatt*, u: Bácsország, broj VII-IX, Subotica 2004, 54.

⁷ Исто.

вању бање Палић (тоалети, пијаца, блатно купатило...). У плану је био и један модеран хотел на језеру,⁸ али до остварења није дошло. За разлику од хотела, о чијем могућем изгледу до данас сведочи само један цртеж-разгледница, у архивском фонду бр. 60 Историјског архива Суботица, сачувано је више пројектних документација неостварених објеката.

Неостварени планови

Поред планова за градњу и преправке разних стамбених, привредних и јавних објеката, градска управа је 1943. године расписала конкурс за урбанистичко уређење града.⁹ Том приликом је стигло више радова, од којих су изабрана три која ће бити награђена. Нажалост, они нису сачувани у Историјском архиву Суботице. За разлику од њих, сачуван је један који није стигао из неког пројектног бироа, већ од извесног пензионера из Будимпеште. Бивши Суботичанин, господин Нађ Телеки

Ласло, јавио се на конкурс за уређење града. У опширном тексту, уз пар скица и једну фотографију на којој су три макете, Нађ Телеки је изнео прегршт идеја у ком правцу би требало да се развија град Суботица.¹⁰

Његов предлог из октобра 1943. године није узет у разматрање, јер као подносилац није имао одговарајуће квалификације. Осим тога, у документу који је приложен сачуваном предмету, инжењерски уред напомиње да је тренутно највећа брига ваздушна опасност која се надвила над градом, а која ће се, као што данас знамо, остварити.

Године 1941, 1942. као и 1943. направљени су планови за неколико већих објеката.

Дом инвалида

Суботички огранак *Националног савеза инвалида и ратних удовица* затражио је од града празну парцелу на углу данашњих улица Ђуре Ђаковића и Васе Стајића. Пошто је плац био

Зграда Националног савеза инвалида

⁸ Žombor Sabo, *Stepski grad*, Subotica 2002, 119.

⁹ ИАСу, Ф. 60, XVI 607/1943.

¹⁰ ИАСу, Ф. 60, V 44967/1943.

у власништву града, затражили су дозволу и поднели нацрт зграде која би била Дом инвалида¹¹. Монументалан објекат пројектован је у модерном маниру, што значи једноставну али елегантну спољашност. Нацрт који је потписао Карло Молцер, одобрен је уз услов да грађевина буде завршена за највише две године. Тада ће земљиште бити преписано на Савез инвалида.

Када су потребне дозволе стигле, била је већ 1944. година. Фронтови су били све ближи овом крају земље па су грађевински подухвати остављени за мирнија времена.

Празна парцела на којој је пре рата било стовариште огревног дрвета, није добила Дом инвалида, нити се после рата на њој градило наредних 47 година. Дуго година је била на траси булевара који је замишљен преко ње, а који никад није изграђен. На плацу су повремено гостовали луна паркови, све док 1990. године није подигнута стамбена зграда са пословним просторима у приземљу.

Стамбена зграда на Сомборском путу

Почетком 1943. године инвеститор Фрања Видаковић затражио је грађевинску дозволу за подизање спратног објекта¹² у улици Ракоци (Сомборски пут). Како у захтеву наводи, на том ћошку се налази стара кућа са тршчаним кровом која се урушила. Нова зграда би имала приземље и спрат на којима би се налазила по два трособна стана.

До изградње није дошло из познатих разлога. После рата, педесетих година, на том плацу је постављен монтажни објекат за потребе кварталске амбуланте. Суботичани су је знали као „дрвену амбуланту”. Иако је била привременог карактера, потрајала је пола века.

Хотел удовице Драгић Беле

Фебруара 1943. инжењерском уреду је стигао нацрт и опис будућег хотела¹³ на адреси Миклоша Хортија 10 (данас Ђуре Ђаковића 15). Зграда са сутереном, приземљем и једним спратом имала би двадесет соба. Десет у приземљу и исто толико соба на спрату имале би на располагању по једно заједничко купатило и по два тоалета, док је сутерен био резервисан за склониште од бомбардовања, вешерницу, котларницу...

Кућа која је требала да буде срушена да би уступила простор новом хотелу, ипак је претекла и остала још преко шездесет година.

Зграда на адреси Верешмарти 7

Као и хотел у улици Миклоша Хортија, једносратна зграда¹⁴ која је планирана на адреси Верешмарти (Vörösmarty) број 7 (данас Прерадовићева), имала би традиционалну основу и просторни распоред, док би фасада била „пуританска”, без украсних елемената. У техничком опису се каже да би у приземљу била два стана, а на спрату три, са свим припадајућим комфором. То је тада значило купатило и тоалет за сваки стан, затим кухињу, собу за послугу, струју... На списку материјала који ће бити коришћен, наводе се и „Хераклит” плоче за преградне зидове. Занимљиво да и данас, осамдесет година касније, постоје у продаји и користе се изолационе плоче које се тако зову. „Хераклит”, начињен од дрвене вуне повезане са цементним везивом, има дугу традицију, с тим што се у њега данас додају и неки савременији изолациони материјали.

Троспратница у Штросмајеровој улици

На данашњој адреси Штросмајерова 14 тада је био празан улични део плаца. Био је рат када је запао за око инвеститору и када је направљен пројекат модерне зграде¹⁵ са приземљем и три спрата. Стамбена архитектура овог периода била је инспирисана формама интернационалног модерног покрета, функционализма и конструктивизма, па је у том маниру замишљена и ова троспратница равних фасада. Подухват никада није реализован. Тек 1957. године *Градска штампарија* је на том месту подигла стамбену зграду, препознатљиву по мозаицима суботичког сликара Густава Матковића, који се налазе на пољима између прозора.¹⁶

Евангелистичка црква и проширење Дома опатица

У Историјском архиву сачувана је молба реформаторске верске заједнице градским властима и одлука да се одобри изградња цркве.¹⁷ Како се може видети у приложеном нацрту, намера је била да се храм сагради на Тргу Сечењи који је данас пијаца (Трг Комора и Јакаба), на простору испред данашње ОШ Јован Јовановић Змај. Помену-та школа тада је била Самостанска школа часних сестара за коју су 1943. године такође постојали планови за проширење и надоградњу.¹⁸

¹¹ ИАСу, Ф. 60, XX 12040/1943.

¹² ИАСу, Ф. 60, mern 1091/1943.

¹³ ИАСу, Ф. 60, mern 584/1943.

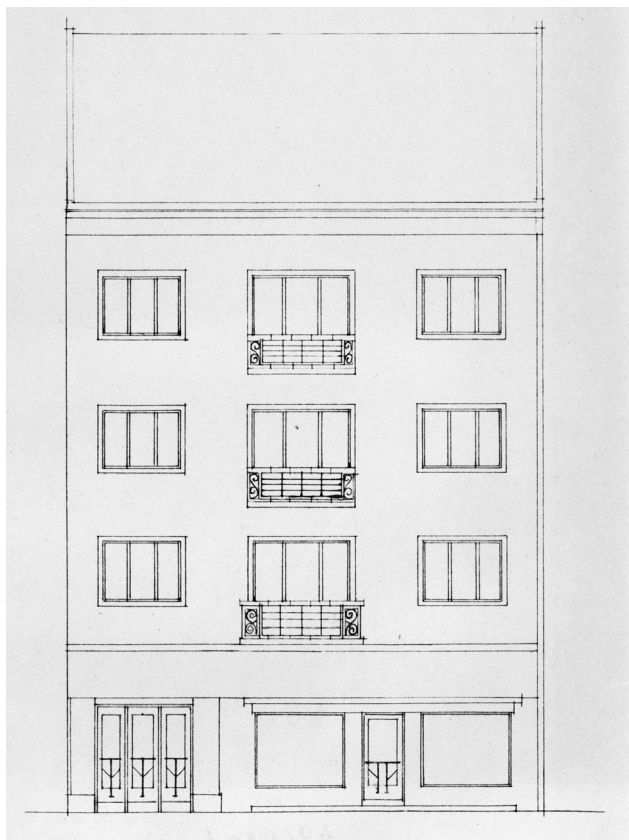
¹⁴ ИАСу, Ф. 60, mern 763/1943.

¹⁵ ИАСу, Ф. 60, XX 13392/1943.

¹⁶ *Prvi stanari do Nove godine*, u: Subotičke novine br. 49, 13.12.1957, 8.

¹⁷ ИАСу, Ф. 60, mern 909/1943.

¹⁸ ИАСу, Ф. 60, mern 460/1943.

Нацрт стамбене зграде за парцелу на данашњој адреси Штросмајерова 14

Планови за дотеривање околине Градског стадиона

Иза источне трибине и помоћних терена, предвиђен је олимпијски базен. Пројекат¹⁹ садржи и скакаоницу, мада се у документацији наводи да за њу у овом моменту нема новчаних средстава.

Прича о базену овим није завршена. По сведочењу старијих, после рата је постојао велики базен на простору иза северне трибине Градског стадиона.²⁰ Да ли је саграђен за време рата или касније, остаје да се истражи.²¹

Никад подигнути споменици

Суботица је, као многи наши градови након Другог светског рата, могла да у центру вароши добије споменик Народноослободилачкој борби и револуцији, којег је лако замислити, знајући тадашњи доминантни тренд у уметности, боље рећи диктат. Зашто до тога није дошло, можемо да зах-

валимо једном већ започетом монументу, на једном другом тргу, који се сам нудио за ову сврху. Располажући већ задатим контурама, уметници су могли да избегну обавезне соцреалистичке мотиве. Наиме, на данашњем Тргу жртава фашизма, за време рата, мађарска управа је сазидала масиван постамент за „Херојски споменик“. Крај рата зауставио је, не само те радове код цркве Св. Терезије, већ и планове за још неке споменике у центру града.

У архивској грађи је сачувана одлука мађарског Земаљског савета за књижевност и уметност²² од 2. јуна 1942. године, да се у Суботици подигну следећи споменици:

- Споменик Светом Иштвану на коњу поставити на тргу према позоришту;
- У парку испред свечаног улаза у Градску кућу формирати врт посвећен Хуњадијевима;
- На тргу испред цркве Св. Терезије подићи „Херојски споменик“;
- Споменик Балинту Тереку²³ поставити испред фрањевачке цркве, где је некада била тврђава.

Уз скицу скулптуре Балинту Тереку, која би стајала уз степениште фрањевачке цркве, постоји и план који је подразумевао преуређење целог парка који се простире испред тих степеница. Фигура Светог Флоријана, која се тада налазила у средишту парка, имала је бити премештена у једну нишу, за ту прилику направљену на зиду оближње куће која се сматра најстаријом у граду. На место Светог Флоријана би били постављени јарбол и чесма. Скулптура Балинта Терека, угарског племића и господара Суботице, стигла би из Будимпеште.

Најдаље се стигло са спомеником херојима рата. Градска управа је основала комисију којој је стигло више предлога,²⁴ али и примедби на попуњена решења. Од мишљења из Будимпеште, па до запажања суботичког сликара Шандора Олаха, да је предложени споменик превелик и да одудара од окружења. Једна од идеја биле су полукружне колонаде са фигурама, које пристају престоници, али не и приземним или једносpratним кућама Суботице.

И данас се могу чути приче да је овај објект требао да буде постављен у част несрећно страдао сина регента Хортија. Те гласине вероватно потичу још из тог времена, међутим, у писаним изворима нема ни наговештаја оваквој идеји. Замисао је била да на рељефу буде представљена „прича“ о монолитном јединству ратара и ратни-

¹⁹ ИАСу, Ф. 60, V 10452/1943.

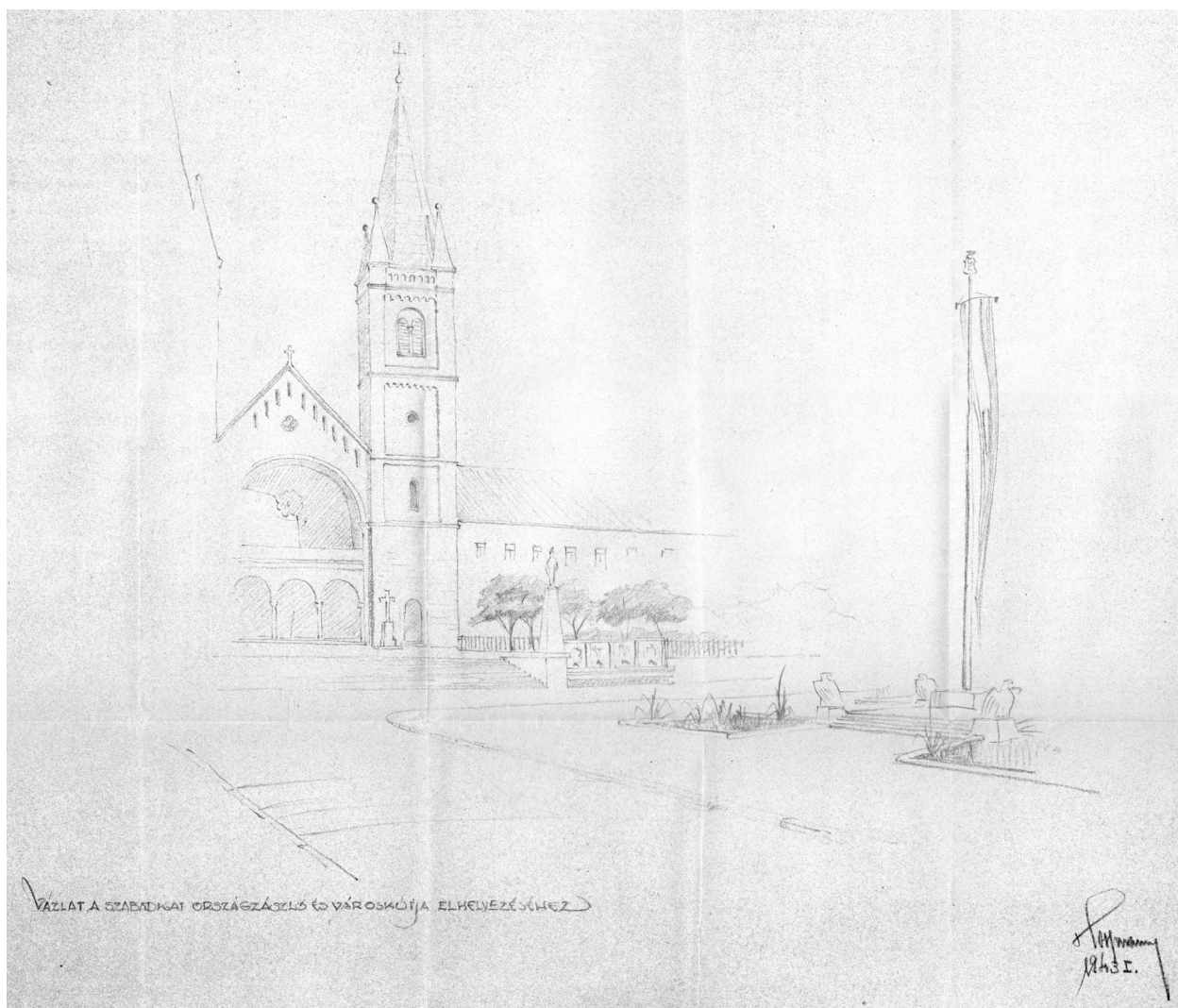
²⁰ Људевит Вујковић Ламић, усмено саопштење.

²¹ У кругу фабрике чипке на Сенћанском путу (*Mladost*) за време рата изграђен је базен за раднике, ИАСу, Ф.60, мегн 909/1944.

²² ИАСу, Ф.60, В 55039/1943.

²³ Валентин Терек (Török Bálint; 1502—1550) угарски племић, војни командант, бан Београда и господар Суботице и тврдог Чеснека (Csesznek).

²⁴ ИАСу, Ф.60, В 55039/1943.

Споменик Балинту Тереку и јарбол, замислијени испред Фрањевачке цркве

ка. Градњу, која је почела 1943. године, прекинуо је крај рата, али не заувек. Већ 1947. стављен је у функцију као маузолеј палим борцима и жртвама фашистичког терора. Након тога, споменик је обликовао југословенски скулптор Тома Росандић са својим ученицима.²⁵

Закључак

Уз пројекте изграђених суботичких палата, породичних кућа и других објеката, у Историјском архиву се чувају и они нацрти који су поднети инжењерском уреду града, али на крају нису реализовани.

И данас многи планови остану само на папиру, међутим, детаљно израђени пројекти и грађевинске дозволе сведоче о озбиљности намера и дају нам разлог да верујемо како је њихово остварење било близу.

Осим тога, из ове грађе може да се види у ком правцу су се кретали трендови у архитектури. Утицај стилског правца *Модерне* и школе

Vauhaus, у потпуности је освојио архитекте млађе и средње генерације. Неки од њих (Дулић, Хофман, Молцер, Де Негри...), већ су пре рата реализовали одређене пројекте у маниру модерне архитектуре, а свој печат оставише и после рата, када им буде поверено да учествују у изградњи нових кућа и блокова.

Извори из архивске грађе

Историјски архив Суботица (ИАСу), Ф. 60, Градско начелство Слободног краљевског града Суботица 1941–1944.

Литература и извори

- Bácsország, Subotica 2004.
- Délvidéki Magyarország, Subotica, 1941.
- Бела Дуранци, Вера Габрић Почуча, Јавни споменици општине Суботица, Суботица 2001.
- Žombor Sabo, Stepski grad, Subotica 2002.
- Subotičke novine, Subotica 1957.

²⁵ Бела Дуранци, Вера Габрић Почуча, Јавни споменици општине Суботица, Суботица 2001, 88.

Összefoglaló

Meg nem valósult építkezési tervek Szabadkán a második világháború idején

A rövid ideig tartó 1941-es áprilisi háború és az azt követő megszállás csak ideiglenesen állította le az építési tevékenységeket és terveket Szabadkán. Már ugyanebben az évben a városi önkormányzat műszaki osztályára érkezni kezdtek a építési engedélyek kiadására vonatkozó kérelmek. Lakások mellett köz-

épületek, emlékművek, turisztikai és sportlétesítmények tervezése is folyt... Ebből néhány megvalósult, de a többség csak tervrajz formájában maradt fenn.

Kulcsszavak: tervrajzok, második világháború, épületek, emlékművek

Resume

Unrealized construction plans in Subotica during The Second World War

The short April war in 1941 and the occupation, stopped the construction activities and plans for a short while in Subotica. The Technical Department of the government that same year received new requests for construction permits. Besides apartment buildings, there were also plans for the construction

of public buildings, monuments, tourist and sports facilities. Some of those plans were realized, but most of them remained just on paper.

Key words: construction projects, Second World War, buildings, monuments

Библиографија *Ex Pannonia* 22–26, 2018–2022. године

Први број историографско-архивистичког часописа у издању Историјског архива Суботица *Ex Pannonia* – гласник Историјског архива у Суботици, изашао је из штампе 1996. године.¹ У наредних 27 године излажења, од 1996. до 2022. године, мењало се уредништво, називи рубрика и формат издања, додаване су нове теме, проширено је поље у оквиру којег се може писати, у складу са развојем струке, технологије и потреба. Часопис традиционално објављује чланке колега, сарадника и аутора стручних или академских звања, објављивана је и грађа, аналитички и сумарни инвентари и прикази за струку релевантних и публикација локалне историографије. Четири пута се појавио као двоброј² и једном као троброј.³ До сада је објављено 26 бројева.

Године 2013. објављена је Библиографија *Ex Pannonia* 1–16, 1996–2012,⁴ где је библиографска грађа распоређена у четири целине: Садржај часописа по годинама издања и бројевима, Библиографски опис грађе приказан по ауторима и азбучном реду, Регистар имена и Предметни регистар. Године 2018. објављена је Библиографија *Ex Pannonia* 17–21, 2013–2017, у 22. броју *Ex Pannonia*,⁵ где је библиографска грађа распоређена у две целине: Садржај часописа по бројевима и годинама издања и Садржај часописа по ауторима, и садржи и Именски регистар.

***Ex Pannonia* 22–26, 2018–2022. године**

Редакција часописа *Ex Pannonia* је проширена од 22. броја, и њу чине Стеван Мачковић, Татјана Сегединчев, Золна Матијевић, др Золтан Месарош, Дијана Бореновић, др Золтан Девавари, доц. др Борис Стојковић, проф. др Светозар Бошков. Од наредног броја Дијана Бореновић је именована за уредника. Од броја 24. колегиница Золна Матијевић, архивски саветник, одлази у пензију, те је њено место у редакцији додељено Дејану Мркићу. Овај састав редакције се не мења ни у наредна два

броја.

Лектори за српски језик су Дијана Бореновић и у броју 23 Золна Матијевић. Золна Матијевић је и лектор за мађарски у хрватски језик у броју 22, док од броја 23 лекторат на мађарском потписује Марта Мачковић, у свим наредним бројевима.

Преводилац за мађарски језик је Золтан Месарош.

Тираж је 500 примерака, за свих 5 бројева.

Штампу је 2018. и 2019. године радила штампарија Reprint, 2020. и 2021. Сикош штампарија, а 2022. Printex штампарија из Суботице.

Рубрике су у броју 22 Студије (Завичајна историја; Историја), Архивистика, Из архивске грађе, Из рада Архива, Прикази. Такође су додате две нове ставке на крају часописа у свим бројевима, а то су Аутори у овом броју и Упутство сарадницима. Од броја 23, редакција уводи нову рубрику – Библиографије. У броју 22 и 24 налази се и In Memoriam. У броју 26 убачена је и једна гостујућа рубрика, а то је Интервју.

Прилози су писани на српском (ћириличним или латиничним писмом) и мађарском језику.

Библиографска грађа је распоређена у две целине: Садржај часописа по бројевима и годинама издања и Садржај часописа по ауторима.

Садржај часописа по бројевима и годинама издања распоређен је по Рубрикама, истим редоследом као у самом часопису, и садржи имена аутора, наслове прилога тих аутора и број странице у часопису на којој текст почиње. Наслови радова који нису изворно на српском језику, преведени су на српски али је оригинал наслова написан у гради.

Библиографски опис грађе по ауторима састављен је по азбучном реду где су имена аутора одреднице, а прилози наведени по такође по азбучном реду, чине библиографске јединице. У навођењу прилога, након азбучног принципа навођења, поштован је принцип примарног ауторства – прво су наведени прилози које је аутор

¹ Промоција је била одржана у Градској библиотеци Суботица 13. децембра исте године.

² *Ex Pannonia* 3-4, Суботица 2000. и *Ex Pannonia* 9-10, Суботица 2006.

³ *Ex Pannonia* 5-6-7, Суботица 2003.

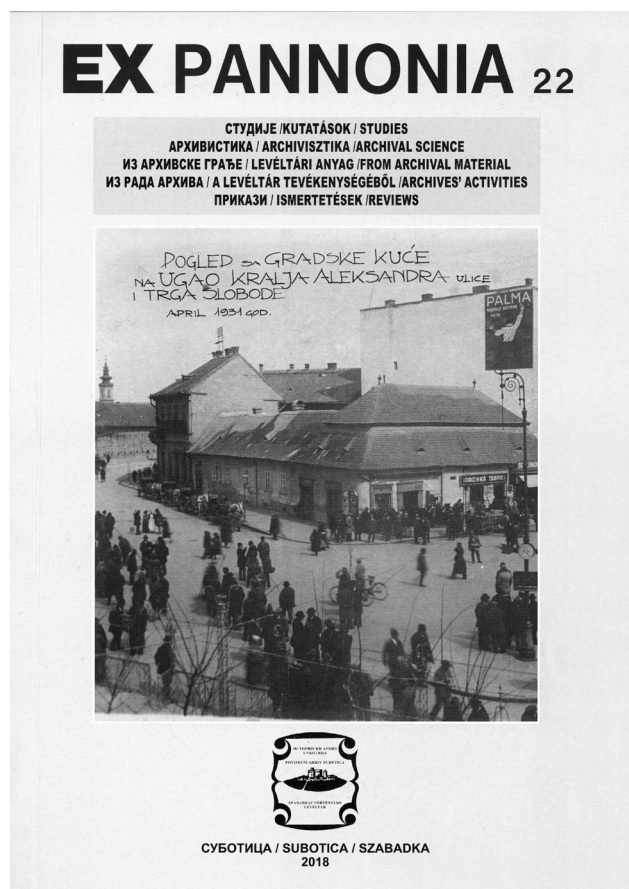
⁴ Издавачи су Мало историјско друштво, Нови Сад и Градска библиотека Нови Сад

⁵ Библиографија *Ex Pannonia* 17–21, 2013–2017, *Ex Pannonia* 22, 2018, 73–82.

писао самостално а затим коауторски прилози (поштован је редослед навођења аутора у наслову чланка, па је чланак наведен код оног аутора/одређенице који је наведен као први аутор). У опису библиографских јединица поштовано је писмо и језик чланка док је сам опис дат на ћирилици, писму саме библиографије. Превод наслова прилога који су написани на другом језику, стоји у загради на српском језику.

Садржај часописа *Ex Pannonia* по бројевима и годинама 2013–2017.

Година XVI, 2018.

Број 22

СТУДИЈЕ

ЗАВИЧАЈНА ИСТОРИЈА

Дејан Мркић, *Изградња новог подвожњака у Суботици 1958. године и догађаји који су томе претходили* (5); Емил Либман, Бранка Милисављевић, Зорица Либман, *Социјално-здравствена заштита новорођенчади и мале деце у Суботици током XX и почетком XXI века. Поводом 60 година оснивања и рада Службе за неонатологију у суботичкој болници (1958–2018)* (9); Карло Славић, *Оснивање Удружења Трговаца Суботице 1941. године (A Szabadkai Kereskedők Egyesületének magyar és zsidó tagjainak névsora 1941-ből)* (21).

ИСТОРИЈА

Золтан Месарош, *Биланс једног ратног губитника* (27).

АРХИВИСТИКА

Тијана Рупчић, *Спашавање грађе Грунтовог суда Велика Кикинда* (32).

ИЗ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

Зоран Вукелић, *Друштво Истра–Трст–Горица у Суботици* (37); Халас Тибор, *Суботица 1918. године у светлу скупштинских записника (Szabadka 1918-ban. A közgyűlési jegyzőkönyvek tükrében)* (42); Ана Штимас, *Država Slovenaca, Hrvata i Srba kroz Zbirku stampata Hrvatskog državnog arhiva* (62).

ИЗ РАДА АРХИВА

Дијана Бореновић, *Библиографија Ex Pannonia 17–21, 2013–2017.* (73); Золна Матијевић, Изабела Папди, *Magyar László Bibliográfiája / Bibliografija Lasla Mađara* (73); Тамара Петковић, *Летопис Историјског архива Суботица у 2017. години* (116); Татјана Сегединчев, *4. дани ICARUS-a и Хрватској и EURBICA конференција, European archival landscape: Reaching out for new horizons, Сплит–Трогир, 14–16. март 2018.* (119).

ПРИКАЗИ

Стеван Мачковић, *Приказ књиге Катарине Корпонаић Тајанствена Суботица – Породична и завичајна хроника. Суботица 2017, издавач Историјски архив Суботица* (121); Хелена Омеровић, *Приказ Изложбе Палић 1945–1985, у организацији Историјског архива Суботица и Градске библиотеке Суботица, Ноћ музеја 19. маја 2018, Градска библиотека Суботица на Палићу* (123).

IN MEMORIAM (125).

АУТОРИ У ОВОМ БРОЈУ (126).

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА (127).

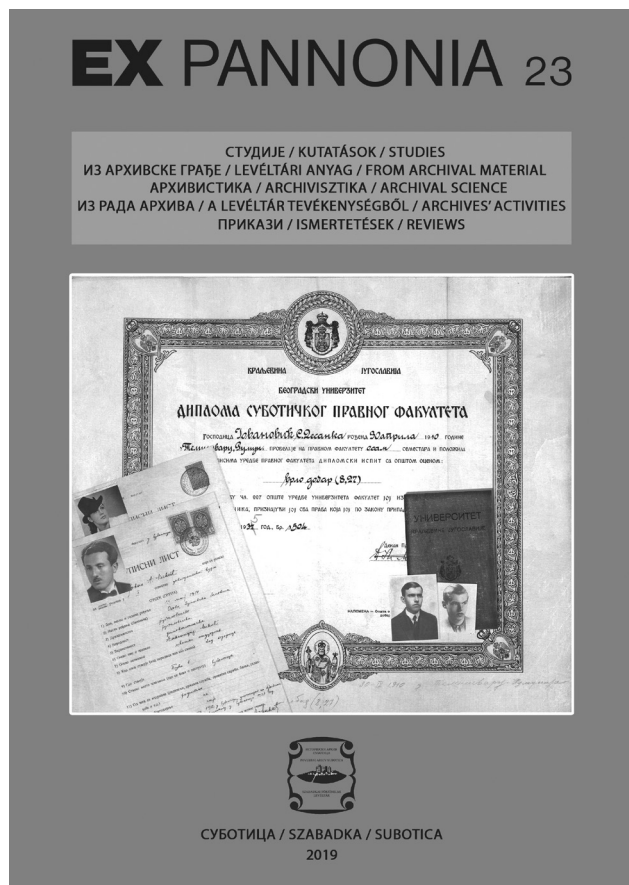
Година XVII, 2019.

Број 23

СТУДИЈЕ

ЗАВИЧАЈНА ИСТОРИЈА

Стеван Мачковић, *О првим студентима уписаним на Правни факултет у Суботици* (5); Дејан Мркић, *Стара царинарница и пасарела* (14); Тибор Халас, *Први Дечји дани у Суботици 1907. и 1908. године (Az első Szabadkai gyerteknapok 1907-ben és 1908-ban)* (19); Леонила Павловић, *Историјат и организација кудељаре Пролетерка у Бајмоку* (28); Марта Оноди Кефалви, *Суботичка хроника. Прилози историјату испостава самостана Калочких школских сестара од Наше Госпе у Бачкој, са посебним освртом на самостан у Суботици за време Другог светског рата* (36);

Деже Чусо, *Историјат Хитне помоћи у Суботици, сећање на др Антала Барту (Бухвалда) (A szabadkai mentőszolgálat története, Emlékezés dr. Bartha (Buchwald) Antalra)* (44); Карло Славић, *Пољопривредна школа Слободног краљевског града Суботице на Палићу* (55).

АРХИВИСТИКА

Тијана Рупчић, *Шта када нестану матичне књиге? Случај матичних књига јеврејских општинских заједница у северном Банату* (64).

ИЗ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

Зоран Вукелић, *Златко Балокковић – први почасни грађанин Суботице* (67); Золтан Месарош, *Прилог Биографији Јована Микића (Спартака)* (73).

БИБЛИОГРАФИЈЕ

Изабела Папди, Емил Либман, Зорица Либман, *Грађа за медицинску библиографију Суботице (2010–2018)* (78).

ИЗ РАДА АРХИВА

Тамара Петковић, *Летопис Историјског архива Суботица у 2018. години* (105); Татјана Сегединчев, *5. дани ICARUS-а у Хрватској и 23. ICARUS годишња конвенција: Interactive Archives: Digital Challenges & Collaborative Networks* (109); Дијана Бореновић, *Лаура Папо Бохорета и Хисторијски архив у Сарајеву* (111).

ПРИКАЗИ

Ненад Обрадовић, *Личност, доба и наслеђе Јова-*

на Ненада (Борис Стојковски, Цар Јован Ненад, живот, дело и наслеђе Црног Човека, Српски институт, Будимпешта 2018) (113).
АУТОРИ У ОВОМ БРОЈУ (118).

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА (119).

Година XVIII, 2020.

Број 24

СТУДИЈЕ ЗАВИЧАЈНА ИСТОРИЈА

Емил Либман, *Живот и рад др Петра Стојковића* (5); Дејан Мркић, *Постављање бисте Бозе Шарчевића (Некадашњи изглед једне суботичке пјачете)* (14); Тибор Халас, *Суботички коњички клуб и коњске трке 1907. године (A Szabadkai Lóverseny Egyesület és az 1907. évi verseny)* (19); Јована Калинић, *Мода између два светска рата и њен утицај на Суботицу* (28); Карло Славић, *Историјат воћног расадника града Суботице са посебним освртом на сортимент* (33); Деже Чусо, *Нови и стари мали сакрални споменици на Чантавирском путу и у Чантавиру (Új és régi szakrális kisémlékeink a Csantavéri úton és a településésen)* (47); Ласло Марк Неђела, *Иконографија синагоге на Тргу Јакаба и Комора у Суботици* (52).

АРХИВИСТИКА

Дијана Бореновић, *Општински савез друштава за негу и бригу о деци Суботица (1954)1960–1990. (Формирање фонда ИАСу, Ф. 504)* (62).

ИЗ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

Стеван Мачковић, *Инжењер Отон Томандл/Томанић и његово виђење „комуналне провалије“ између Немачке и Суботице 1930. године* (70); Татјана Сегединчев, *Школски дневник као сведочанство времена* (78); Зоран Вукелић, *Промене назива улица* (85); Золтан Месарош, *Додаци биографији Балинта Вујкова* (89).

БИБЛИОГРАФИЈЕ

Изабела Папди, *Библиографија издања Историјског архива Суботица. Монографске публикације и електронски извори 1947–2019.* (93).

ИЗ РАДА АРХИВА

Тамара Петковић, *Летопис Историјског архива Суботица у 2019. години* (109).

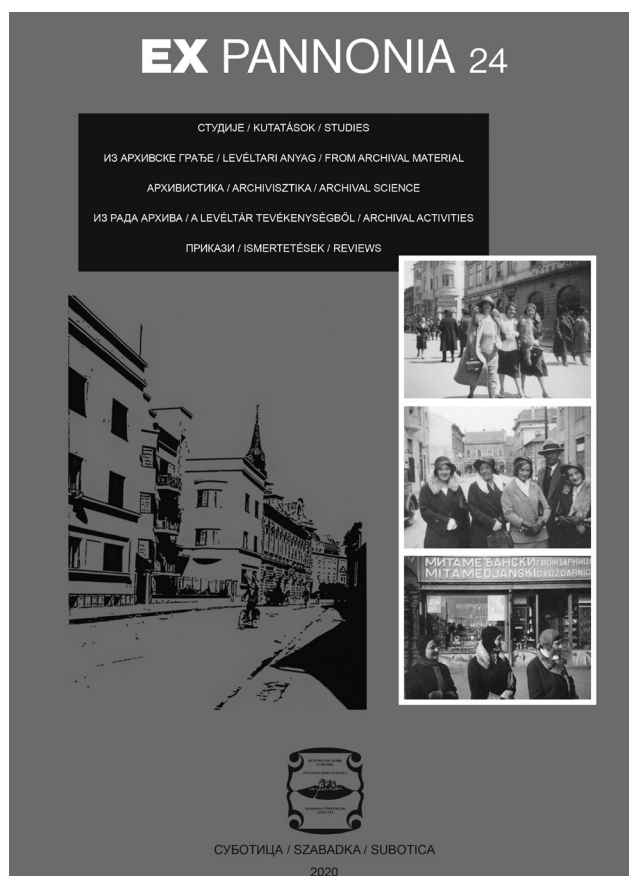
ПРИКАЗИ

Драган Роквић, *О феномену рок културе у граду (Тихомир Мишић: Пола века суботичке популарне музике, издавач Историјски архив Суботица)* (113).

IN MEMORIAM (115).

АУТОРИ У ОВОМ БРОЈУ (116).

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА (117).

Година XIX, 2021.

Број 25

СТУДИЈЕ
ЗАВИЧАЈНА ИСТОРИЈА

Емил Либман, *И били су Интернистички дани* (5); Тибор Халас, *Пијаристичка гимназија у Суботици (1942–1944) (A szabadkai piarista gimnázium (1942–1944))* (14); Карло Славић, *Сортимент винове лозе у велерасаднику Хирил Владислава, касније Хортус* (26).

АРХИВИСТИКА

Дејан Мркић, *Један стари фотоалбум Суботица (1929–1931)* (37).

ИЗ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

Зоран Вукелић, *Из грађе Историјског архива у Суботици: Хлеб у Суботици само два динара* (42).

БИБЛИОГРАФИЈЕ

Изабела Папди, Ивона Војнић Хајдук, *Библиографија издања ДО Монографија Суботица и гласила Pro tegeria (Грађа за монографију Суботице и околине)* (45); Марко Сенте, *Прим. др Пал Боза – библиографија и прилози* (75).

ИЗ РАДА АРХИВА

Тамара Петковић, *Летопис Историјског архива*

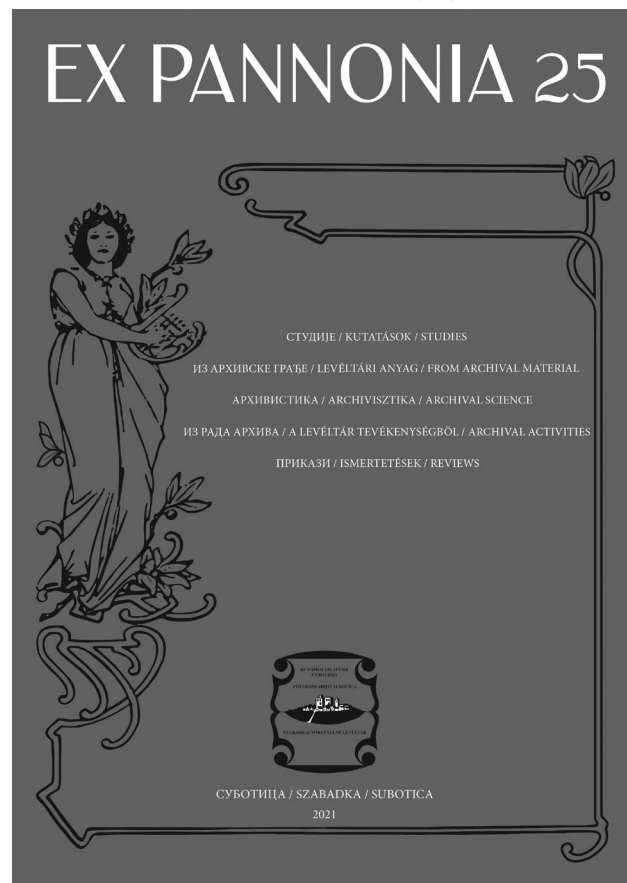
Суботица у 2020. години (81); Дијана Бореновић, *Дигитализација у Историјском архиву Суботица* (83); Јована Калинић, *Архиви и њихов утицај на савремено образовање* (86).

ПРИКАЗИ

Љубица Вуковић Дулић, *Приказ књиге Олге К. Нинков Уметност керамике Едите Немеш Фекеме* (92).

АУТОРИ У ОВОМ БРОЈУ (94)

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА (95)

Година XX, 2022.

Број 26

СТУДИЈЕ
ЗАВИЧАЈНА ИСТОРИЈА

Стеван Мачковић, *O izgonima iz Subotice u prvim godinama nakon oslobođenja (1919–1921)* (5); Емил Либман, *Прим. др Винко Перчић* (16); Жужана Корхеџ Пап, *Велика Госпа у Суботици (Magyarok Nagyasszonya Szabadkán. A szabadkai főgimnázium károlnájának egykori oltárképei)* (26); Дејан Мркић, *Lloyd – историја једног градског ћошка* (36); Карло Славић, *Вински подрум пољопривредне школе слободног краљевског града Суботица на Палићу у служби виноградарства региона* (41).

АРХИВИСТИКА

Слободан Мандић, *Коришћење архивских ризница*

у уметничком стваралаштву (51).

ИЗ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

Акош Кубичковић, *Трагом црне чарде (A hajdújárásí Fekete csárda nyomában)* (57).

БИБЛИОГРАФИЈЕ

Изабела Папди, Ивона Војнић Хајдук, *Библиографија Иве Попића (1952–2015)* (61).

ИНТЕРВЈУ

Смиљан Њагул, Горан Мартиновић, *Архитект – један човек, пуно идеја* (89).

ИЗ РАДА АРХИВА

Тамара Петковић, *Летопис Историјског архива Суботица у 2021. години* (109).

ПРИКАЗИ

Золтан Месарош, *Приказ књиге Frankl István: Harminc év a szabadkai életben 1890-1920 (Emlékezések)* (111); Золтан Месарош, *Приказ књиге Marko Protić: Szabadka aranykora (A felszabadulástól a békeszerződés aláírásáig)* (114).

АУТОРИ У ОВОМ БРОЈУ (118).

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА (119).

Садржај часописа *Ex Pannonia* по ауторима од броја 22 до броја 26

Б

БОРЕНОВИЋ, Дијана

1. Библиографија *Ex Pannonia* 17–21, 2013–2017. – XVI, 20 18, бр. 22, стр. 73–82. – Из рада архива.
2. Дигитализација у Историјском архиву Суботица. – XIX, 2021, бр. 25, стр. 83–85. – Из рада архива
3. Лаура Папо Бохорета и Хисторијски архив у Сарајеву – XVII, 2019, бр. 23, стр. 111–112. – Из рада архива
4. Општински савез друштва за негу и бригу о деци Суботица (1954)1960–1990. (Формирање фонда ИАСу, Ф. 504). – XVIII, 2020, бр. 24, стр. 73–82. – Архивистика

В

ВОЈНИЋ ХАЈДУК, Ивона

Види 41.

Види 42.

ВУКЕЛИЋ, Зоран

5. Друштво Истра–Трст–Горица у Суботици. – XVI, 2018, бр. 22, стр. 37–41. – Из архивске грађе.
6. Златко Балоковић – први почасни грађанин Суботице – XVII, 2019, бр. 23, стр. 67–72. – Из

архивске грађе

7. Из грађе Историјског архива у Суботици: Хлеб у Суботици само два динара. – XIX, 2021, бр. 25, стр. 42–44. – Из архивске грађе
8. Промене назива улица. – XVIII, 2020, бр. 24, стр. 85–88. – Из архивске грађе

ВУКОВИЋ ДУЛИЋ, Љубица

9. Приказ књиге Олге К. Нинков Уметност керамике Едите Немеш Фекете. – XIX, 2021, бр. 25, стр. 92–93. – Прикази

К

КАЛИНИЋ, Јована

10. Архиви и њихов утицај на савремено образовање. – XIX, 2021, бр. 25, стр. 86–91. – Из рада архива
11. Мода између два светска рата и њен утицај на Суботицу. – XVIII, 2020, бр. 24, стр. 28–32. – Студије (Завичајна историја)

КОРХЕЦ ПАП, Жужана (Korhecz Papp Zsuzsanna)

12. Велика Госпа у Суботици (Magyarok Nagyszonyu Szabadkán. A szabadkai főgimnázium károlnájának egykori oltárképei). – XX, 2022, бр. 26, стр. 26–35. – Студије (Завичајна историја)

КУБИЧКОВИЋ, Акош (Kubičković Ákos)

13. Трагом црне чарде (A hajdújárásí Fekete csárda nyomában). – XX, 2022, бр. 26, стр. 57–60. – Из архивске грађе

Л

ЛИБМАН, Емил

14. Живот и рад др Петра Стојковића. – XVIII, 2020, бр. 24, стр. 5–13. – Студије (Завичајна историја)
15. И били су Интернистички дани. – XIX, 2021, бр. 25, стр. 5–13. – Студије (Завичајна историја)
16. Прим. др Винко Перчић, познати интерниста–гастроентеролог, организатор историјских Интернистичких дана, колекционар дела чувених мајстора четкице и боја. – XX, 2022, бр. 26, стр. 16–25. – Студије (Завичајна историја) Види 43.

ЛИБМАН, Емил; МИЛИСАВЉЕВИЋ, Бранка, ЛИБМАН, Зорица

17. Социјално-здравствена заштита новорођенчади и мале деце у Суботици током XX и почетком XXI века. Поводом 60 година оснивања и рада Службе за неонатологију у суботичкој болници (1958–2018). – XVI, 2018, бр. 22, стр. 9–20. – Студије (Завичајна историја).

ЛИБМАН, Зорица

Види 17.

Види 43.

М

МАНДИЋ, Слободан

18. Коришћење архивских ризница у уметничком стваралаштву. – XX, 2022, бр. 26, стр. 51–56. – Архивистика

МАТИЈЕВИЋ, Золна; ПАПДИ, Изабела

19. Magyar László Bibliográfiája / Bibliografija László Madara. – XVI, 2018, бр. 22, стр. 83–115. – Из рада архива.

МАЧКОВИЋ, Стеван

20. Инжењер Отон Томандл/Томанић и његово виђење „комуналне провалије“ између Немачке и Суботице 1930. године. – XVIII, 2020, бр. 24, стр. 70–77. – Из архивске грађе
21. O izgonima iz Subotice u prvim godinama nakon oslobođenja (1919–1921). – XX, 2022, бр. 26, стр. 5–15. – Студије (Завичајна историја)
22. О првим студентима уписаним на Правни факултет у Суботици. – XVII, 2019, бр. 23, стр. 5–13. – Студије (Завичајна историја)
23. Приказ књиге Катарине Корпонаић Тајанственана Суботица – Породична и завичајна хроника. Суботица 2017, издавач Историјски архив Суботица. – XVI, 2018, бр. 22, стр. 121–122. – Прикази.

МЕСАРОШ, Золтан (Mészáros Zoltán)

24. Биланс једног ратног губитника. – XVI, 2018, бр. 22, стр. 27–31. – Студије (Историја).
25. Додаци биографији Балинта Вујкова. – XVIII, 2020, бр. 24, стр. 89–92. – Из архивске грађе
26. Приказ књиге Marko Protić: Szabadka aranykora (A felszabadulástól a békeszerződés aláírásáig). – XX, 2022, бр. 26, стр. 114–82. – Прикази
27. Приказ књиге Frankl István: Harminc év a szabadkai életben 1890-1920 (Emlékezések). – XX, 2022, бр. 26, стр. 111–117. – Прикази
28. Прилог Биографији Јована Микића (Спартак) – XVII, 2019, бр. 23, стр. 73–82. – Из архивске грађе

МИЛИСАВЉЕВИЋ, Бранка

Види 17.

МРКИЋ, Дејан

29. Изградња новог подвожњака у Суботици 1958. године и догађаји који су томе претходили – XVI, 2018, бр. 22, стр. 5–8. – Студије (Завичајна историја).
30. Један стари фотоалбум Суботица (1929–1931). – XIX, 2021, бр. 25, стр. 37–41. – Архивистика
31. Lloyd – историја једног градског ћошка. – XX, 2022, бр. 26, стр. 36–40. – Студије (Завичајна историја)
32. Постављање бисте Бозе Шарчевића (Некадашњи изглед једне суботичке пјачете). – XVIII, 2020, бр. 24, стр. 14–18. – Студије (Завичајна историја)
33. Стара царинарница и пасарела. – XVII, 2019,

Промоција 26. броја часописа *Ex Pannonia* у априлу 2023.

Промоција 26. броја часописа *Ex Pannonia* у априлу 2023.

бр. 23, стр. 14–18. – Студије (Завичајна историја)

Н

НЕЂЕЛА, Ласло

34. Иконографија синагоге на Тргу Јакаба и Комора у Суботици. – XVIII, 2020, бр. 24, стр. 52–61. – Студије (Завичајна историја)

Њ

ЊАГУЛ, Смиљан

35. Горан Мартиновић, Архитект – један човек, пуно идеја. Поводом педесетогодишњице стваралаштва. – XX, 2022, бр. 26, стр. 89–108. – Интервју

О

ОБРАДОВИЋ, Ненад

36. Личност, доба и наслеђе Јована Ненада (Борис Стојковски, Цар Јован Ненад, живот, дело и наслеђе Црног Човека, Српски институт, Будимпешта 2018) – XVII, 2019, бр. 23, стр. 113–117. – Прикази

ОМЕРОВИЋ, Хелена

37. Приказ Изложбе Палић 1945–1985, у организацији Историјског архива Суботица и Градске библиотеке Суботица, Ноћ музеја 19. маја 2018, Градска библиотека Суботица на Палићу. – XVI, 2018, бр. 22, стр. 123–124. – Прикази.

ОНОДИ КЕФАЛВИ, Марта (Kőfalviné Ónodi Márta)

38. Суботичка хроника. Прилози историјату испостава самостана Калочких школских сестара од Наше Госпе у Бачкој, са посебним освртом на самостан у Суботици за време Другог светског рата – XVII, 2019, бр. 23, стр. 36–43. – Студије (Завичајна историја)

П

ПАВЛОВИЋ, Леонила

39. Историјат и организација кудељаре Пролетерка у Бајмоку. – XVII, 2019, бр. 23, стр. 28–35. – Студије (Завичајна историја)

ПАПДИ, Изабела

40. Библиографија издања Историјског архива Суботица. Монографске публикације и електронски извори 1947–2019. – XVIII, 2020, бр. 24, стр. 93–108. – Библиографије
Види 19.

ПАПДИ, Изабела; ВОЈНИЋ ХАЈДУК, Ивона

41. Библиографија Иве Попића (1952–2015). – XX, 2022, бр. 26, стр. 61–88. – Библиографије

42. Библиографија издања ДО Монографија Суботица и гласила *Pro temoia* (Грађа за монографију Суботице и околине). – XIX, 2021, бр. 25, стр. 45–74. – Библиографије

ПАПДИ, Изабела; ЛИБМАН, Емил, ЛИБМАН, Зорица

43. Грађа за медицинску библиографију Суботице (2010–2018) – XVII, 2019, бр. 23, стр. 78–104. – Библиографије

ПЕТКОВИЋ, Тамара

44. Летопис Историјског архива Суботица у 2017. години. – XVI, 2018, бр. 22, стр. 116–118. – Из рада архива.
45. Летопис Историјског архива Суботица у 2018. години. – XVII, 2019, бр. 23, стр. 105–108. – Из рада архива.
46. Летопис Историјског архива Суботица у 2019. години. – XVIII, 2020, бр. 24, стр. 109–112. – Из рада архива
47. Летопис Историјског архива Суботица у 2020. години. – XIX, 2021, бр. 25, стр. 81–82. – Из рада архива
48. Летопис Историјског архива Суботица у 2021. години. – XX, 2022, бр. 26, стр. 109–82. – Студије (Завичајна историја)

Р

РОКВИЋ, Драган

49. О феномену рок културе у граду (Тихомир Мишић: Пола века суботичке популарне музике, издавач Историјски архив Суботица). – XVIII, 2020, бр. 24, стр. 113–114. – Прикази

РУПЧИЋ, Тијана

50. Спашавање грађе Грунтового суда Велика Кикинда. – XVI, 2018, бр. 22, стр. 32–36. – Архивистика.
51. Шта када нестану матичне књиге? Случај матичних књига јеврејских општинских заједница у северном Банату – XVII, 2019, бр. 23, стр. 64–66. – Архивистика

С

СЕГЕДИНЧЕВ, Татјана

52. 4. дани ICARUS-а у Хрватској и EURBICA конференција, European archival landscape: Reaching out for new horizons, Сплит–Трогир, 14–16. март 2018. – XVI, 2018, бр. 22, стр. 119–120. – Из рада архива
53. 5. дани ICARUS-а у Хрватској и 23. ICARUS годишња конвенција: Interactive Archives: Digital Challenges & Collaborative Networks. – XVII, 2019, бр. 23, стр. 109–110. – Из рада архива
54. Школски дневник као сведочанство времена. – XVIII, 2020, бр. 24, стр. 78–84. – Из архивске грађе

СЕНТЕ, Марко

55. Прим. др Пал Боза – библиографија и прилози. – XIX, 2021, бр. 25, стр. 75–80. – Библиографије

СЛАВИЋ, Карло

56. Вински подрум пољопривредне школе слободног краљевског града Суботица на Палићу у служби виноградарства региона. – XX, 2022,

бр. 26, стр. 41–50. – Студије (Завичајна историја)

57. Историјат воћног расадника града Суботице са посебним освртом на сортимент. – XVIII, 2020, бр. 24, стр. 33–46. – Студије (Завичајна историја)
58. Оснивање Удружења Трговаца Суботице 1941. године (A Szabadkai Kereskedők Egyesületének magyar és zsidó tagjainak névsora 1941-ből). – XVI, 2018, бр. 22, стр. 21–26. – Студије (Завичајна историја).
59. Пољопривредна школа Слободног краљевског града Суботице на Палићу – XVII, 2019, бр. 23, стр. 55–63. – Студије (Завичајна историја)
60. Сортимент винове лозе у велерасаднику Хиршл Владислава, касније Хортус. – XIX, 2021, бр. 25, стр. 26–36. – Студије (Завичајна историја)

Х

ХАЛАС, Тибор (Halász Tibor)

61. Пијаристичка гимназија у Суботици (1942–1944) (A szabadkai piarista gimnázium (1942–1944)). – XIX, 2021.бр. 25, стр. 14–25. – Студије (Завичајна историја)
62. Први Дечји дани у Суботици 1907. и 1908. године (Az első Szabadkai gyermeknapok 1907-ben és 1908-ban). – XVII, 2019, бр. 23, стр. 19–27. – Студије (Завичајна историја)
63. Суботица 1918. године у светлу скупштинских записника (Szabadka 1918-ban. A közgyűlési jegyzőkönyvek tükrében). – XVI, 2018, бр. 22, стр. 42–61. – Из архивске грађе.
64. Суботички коњички клуб и коњске трке 1907. године (A Szabadkai Lóverseny Egyesület és az 1907. évi verseny) – XVIII, 2020, бр. 24, стр. 19–27. – Студије (Завичајна историја)

Ч

ЧУСО, Деже (Csúszó Dezső)

65. Историјат Хитне помоћи у Суботици, сећање на др Антала Барту (Бухвалда) (A szabadkai mentőszolgálat története, Emlékezés dr. Bartha (Buchwald) Antalra) – XVII, 2019, бр. 23, стр. 44–54. – Студије (Завичајна историја)
66. Нови и стари мали сакрални споменици на Чантавирском путу и у Чантавиру (Új és régi szakrális kisemlékeink a Csantavéri úton és a településén) – XVIII, 2020, бр. 24, стр. 47–51. – Студије (Завичајна историја)

Ш

ШТИМАЦ, Ана (Ana Štimac)

67. Država Slovenaca, Hrvata i Srba kroz Zbirku stampata Hrvatskog državnog arhiva. – XVI, 2018, бр. 22, стр. 62–71. – Из архивске грађе

Одлазак ренесансног човека

Увод

Тридесетог марта 2023. године у Суботици је преминуо суботички архитект, рестауратор и конзерватор мр Антун Рудински.

Рођен је 1948. године у Суботици. Архитектонски факултет завршио је у Београду 1974, а године 1984. је и магистрирао.

Радио је као керамичар-декоратер, дизајнер намештаја у *Новој будућности*, као урбаниста планер у Бачкој Тополи, да би 1980. године прешао у Завод за урбанизам у Суботици, а потом 1983. године и у Међуопштински завод за заштиту споменика културе, где је од 1991. године радио и као в.д. директора.

Био је, како би се то данас рекло, ренесансни човек. Био је одличан архитекта, вансеријски рестауратор и конзерватор за шта је добио и Повељу Друштва конзерватора Србије 1994. године, у поводу 150 година заштите споменика културе у Србији.

Био је изузетан цртач, илустратор и сликар. Објавио је мноштво научних радова о архитектонско-културном наслеђу Паноније. Управо захваљујући њему и његовим аргументима Матица српска прихватила је израз панонска кућа, уместо до тада увреженог војвођанска кућа.

Рестаурација и конзервација унутрашњости Градске куће свакако је његово животно дело. И како рече историчар уметности Бела Дуранци на отварању обновљене Велике већнице у Градској кући: „Да ништа друго није урадио – Анте би остао упамћен по томе.“

Сахрањен је на Керском гробљу у Суботици 3. априла 2023. године.

Интервју који је пред вама настао је средином фебруара 2020. године на неколико места и у неколико наврата.

Шетња Градском кућом

Пошто сам сматрао да је за овакав тип интервјуа најбоље да се нађемо на месту о коме говоримо замолио сам мр Антуна Рудинског да дођемо у Велику већницу Градске куће. Разговор је почео врло брзо.

Читав поступак обнове, рестаурације и реконструкције вођен је 1991. године. Како је дошло до одлуке да се то уради и да ли је град заиста једнодушно као никада ни пре ни касније стајао иза те одлуке?

– Те 1991. године било је заправо 600 година од првог помена имена града Суботице, дакле 1391. И у част тог јубилеја, град је донео такву одлуку тако да се крајем 1990. приступило припремним радовима, да би се са стварним радовима почело 1991. године. Рок за завршетак је био 12. септембар, али смо имали само 9 месеци времена да ово вратимо у изворно стање, присећа се мр Рудински.

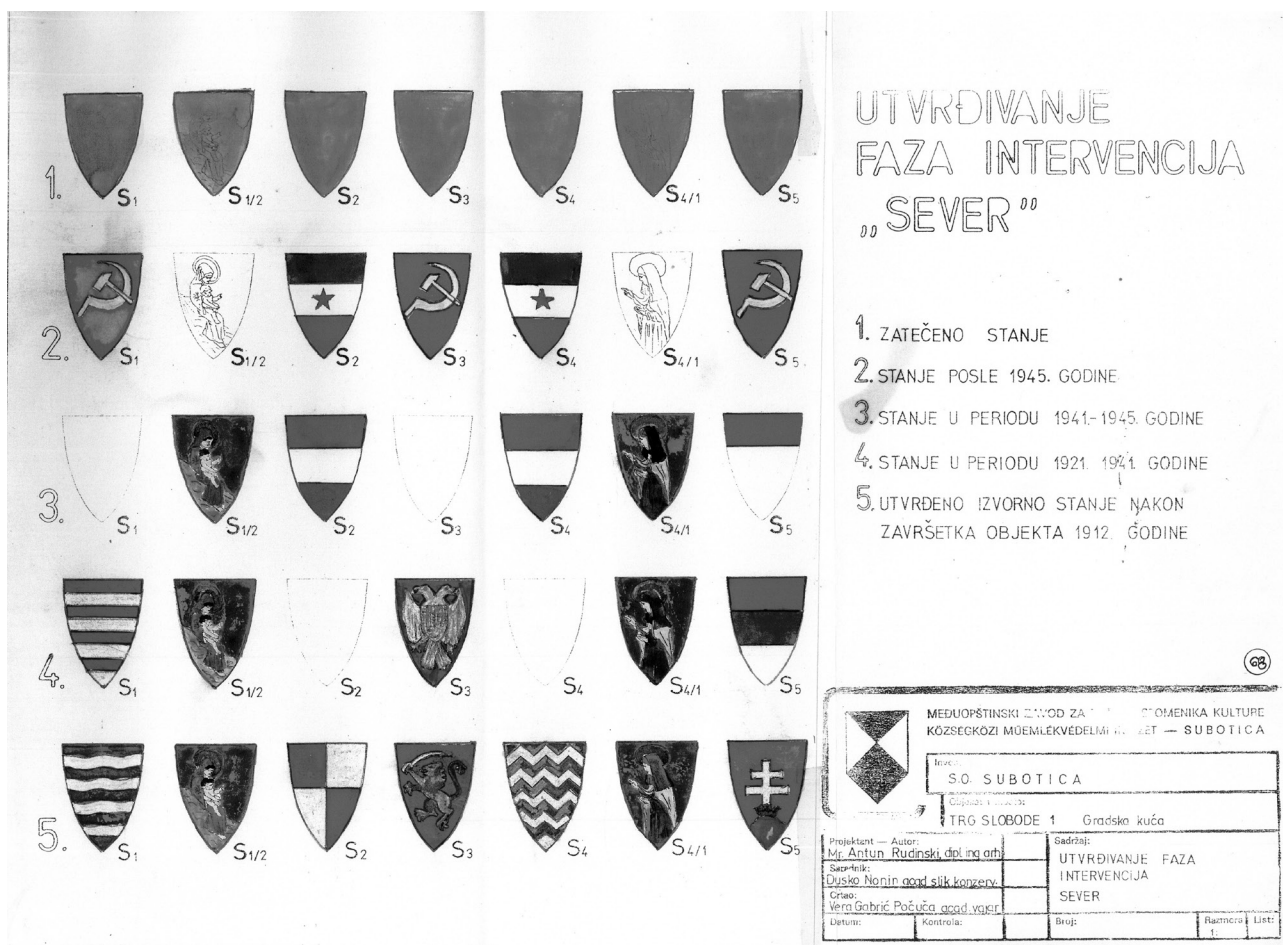
Ви сте се нашли пред најмање два велика проблема. Најпре је требало уклонити све старе наносе боја, а потом када сте испод наноса открили оригинал требало је препознати које су то праве боје и доћи до њих. Како је текао тај процес и са ким сте то радили?

– Тај процес је уистину сложен. Могао би се одвојити у две фазе. Једна је укупно обрада свих површина. То сам радио са радионицом мајстора Рихтера који је био врстан молер као и његов отац. И то смо радили у старој технологији, са оксидним бојама и зато су боје и дан данас, толико година после рестаурације свеже и зраче својим тоналитетом.

Господин Рудински потом подиже поглед према стропу и даље говори:

– Ови горе штитови који садрже рашчлањени грб града са Богородицом и дететом Исусом и светом Терезом Авиљском, када смо почели радове били су префарбани СМБ бојом. Када је скела била подигнута кроз горе видело се да се испод њих назире неки слојеви боје, тако да смо те штитове комплетно демонтирали и предали академском сликару Душану Нонину који је стварно врло успешно одрадио њихову рестаурацију. Он је радио и рестаурацију у Александровачкој цркви.

Кад сам већ споменуо штитове одмах да кажем по њима смо дошли до неког закључка у које доба су се мењали штитови. Ово је оригинално стање које сад видите и аутентично је из доба градње објекта. Затим су следиле промене у доба Краљевине Југославије, где су се видели њени симболи, а онда долази послератни период са српом и чекићем, тај комунистички историјски период, да би се вероватно, претпостављам, после оне фазе са Информбироом, вероватно премазало у СМБ боју. Тако да су сви били премазани, чак и Тереза Авиљска, заштитница града и мајка божија са дететом.

Касније ми је господин Рудински показао и свој приватни албум са фотографијама из тог времена на којим су забележени поједини тренуци у послу. Посебну пажњу ми привлачи најпре фотографија на којој се види Анте Рудински како седи уморан у великој столици у којој иначе седи градоначелник или председавајући Скупштине. Види се неизмеран умор и покушај да се прикупи снага за наставак тешког посла на висини.

На слику на којој се виде витражи са краљевима снимљени из вана указује ми мој саговорник наглашавајући:

— То је Јурига успео снимити. То је само те ноћи било. Вани је постављена расвета која је требало да осветљава витраже споља, али то никада после није заживело, за Божић или Нову годину.

Сарадња са мајстором Рихтером

Читао сам својевремено један интервју са Филипом Рихтером који је стајао на челу те молерске екипе. Рекао је да сте били врло захтевни, али да се на крају испоставило да је резултат био задовољавајући за све.

— Да. Имали смо заправо сретни стицај околности. То је последња генерација старих мајстора који су владали тим старим техникама: радионица Рихте-

ра за молерско фарбарске радове и Балинт за зидарске радове — гипсану орнаментику.

И ја млад новопечени заштитар који сам имао уграђене строге принципе како су мене моји професори — професор Ненадовић из заштите — учили да се придржавам принципа. Тако да је то било занимљиво искуство и за њих и за мене. То што сам ја научио од мајстора, то се не учи на факултету, а и они су били изненађени мојим строгим принципима заштите и рестаурације и враћања у изворно стање. Тако да смо се некако уклопили и читаво време смо поштовали једни друге. Ја не смем ни казати да неке ствари уопште нисам знао. Знао сам мешати боје као колорит сам по себи, али технику и технологију — то сам од њих учио. Само им нисам смео рећи то, каже мр Антун Рудински уз широки осмех.

Велики проблем су представљале нише у којима се налазе витражи Марије Терезије, Франца Јозефа и два пажа, али и делови који нису офарбани. У каквом сте стању затекли те нише?

— Те нише су посебна прича. Имам једну фотографију из времена рестаурације где се види како је изгледала. На једној страни види се како је то изгледало 1990. године. Просто невероватно, тај део нише је потпуно потамнео од дима. Ту се некад пушило.

Анте Рудински и мајстор Рихтер у атељеу Душана Нонина

А друга светлија страна је у ствари почетак реставрације и враћања у изворно стање како основне подлоге, тако и сликања декорације. Скрећем пажњу доле на ове црепове из којих излази та флорална орнаментика. И они су били премазани уљаном бојом, али када су мајстори стручно уклонили премаз дошло се до података и њиховог облика, а боја се реконструисала на основу ситних фрагмената пигмената. То је омогућило комплетно реконструисање орнаментике и боје- колорита.

Већ одавно се зна да је све у Градској кући урађено тако да ништа не штрчи, односно да делови и целина чине јединство. Вама је та спознаја била изузетно важна да схватите колико је битна једна боја у формирању читаве целине. О којој се боји ради и о ком се тренутку радило када сте то спознали?

– Видите, стварно одајем велико поштовање пројектантима Јакабу и Комору. Ту је прави рад кад је било доста боја, било је доста напорно доћи у том истраживачком поступку до правих тонова боја. Ту је увек у помоћ долазила присутна боја на витражима који се лепо виде када их сунце обасја.

Ту се сећам једне аксиоме за доба сецесије да се у различитим материјалима постизало јединство са орнаментиком и бојом. Тако значи витражи, зидна декорација, односно мотив на зидном платну потом је овде присутан и на керамичким плочица-

ма и на првом или другом спрату које ми не примећујемо зато што је то тако, тако смо ето затекли. Али то је та њихова креативност дошла до пуног изражаја у том сецесијском покрету у архитектури.

Наранџаста боја у овој причи има посебно место?

– Наранџаста боја ми је задавала пуно, пуно бриге јер је врло специфична. Наранџаста боја је изузетно топла боја и она је присутна тамо горе у куполи, долази највише до изражаја. О том сам нешто и писао касније. То је заправо боја шаргарепе.

И једном приликом током недељног ручка са породицом сам гледао у рижото који је моја супруга спремила, и тамо одједанпут видим шаргарепу и онда сам схватио која је то боја. Потом сам ту шаргарепу извадио, спаковао у лепљиви целофански папир и донео ту на градилиште и тамо горе залепио мајсторима и рекао: „Дотле ћете радити, мешати, док не постигнете ту боју“. И тако је било. Постигли су. Тек касније сам схватио да је заправо тај флорални орнамент заиста, уистину шаргарепа, али је она само стилизована шаргарепа која се налази у доњем фризу саме централне куполе Велике већнице. То је јако интересно. Значи они су стварно имали везу са природом и са стилизацијом тих флоралних елемената. То се свугде види. Присутно је и у цветовима и у тим

њиховима елегантним волутама црепова и листова, свега, закључује мр Антун Рудински.

Тужна прича са сретним крајем

Док смо причали Антун Рудински је стајао уз први ред клупа Велике већнице. На први поглед рекло би се ништа посебно – један у низу истих редова клупа и столица у већници. Али рестауратор се присетио како се први ред вратио на своје изворно место:

– Па то је тужна прича са сретним крајем. Пошто се радило о комплетној рестаурацији и ревитализацији овог простора, морао сам да преконтролишем и тавански простор и због усисних решетака за климатизацију. И горе сам пролазио те канале и уз пут сам на тавану затекао овај први ред јако запрљан од голубијег измета и прашине. И одмах смо га скинули и дали на рестаурацију, вратили га у постојеће стање и сад је ту, на велико задовољство свих нас.

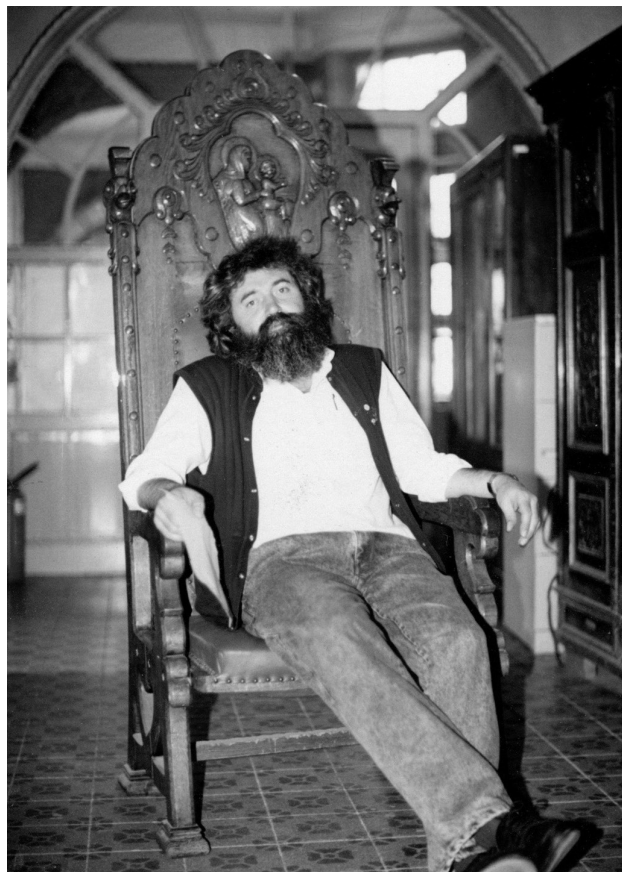
Када смо почели рестаурацију на свим овим наслонима су биле причвршћене пластичне и алуминијумске пепељаре, већ како где, за делегате. И отуда највероватније и потиче та запрљаност и тамноћа свих зидова од никотинског дима.

Исто тако, у вези са пушењем, читав овај свечани хол је био пун нагорелих трагова на паркету где су се гасиле цигарете. То је незамисливо. Најблаже бих могао рећи један некултуран чин угасити на паркету чик од цигарете, тако да смо посебну пажњу обратили на враћање паркета какво је сада и овог момента. Када је Већница свечано отворена донели смо одлуку о забрани пушења у фоајеу. То је било пре опште забране пушења.

Да ли је још неки део ентеријера одавде из Велике већнице накнадно пронађен или накнадно урађен према оригиналу?

– Није. Све столице су биле оригиналне. Сто је оригиналан. Сав мобилијар је оригиналан. Сва резбарија је била оригинална. Лустери нису – фалиле су им ове стаклене ресе. Све је обновљено и све је аутентично и оригинално. Само је обновљено и доведено у изворно стање.

Мр Антун Рудински објаснио је да је највећа столица са градским грбом била за градоначелника, нешто мање за најближе сараднике. За столом су се некада налазиле и мање столице са тордираним ослоњцима за рукодржаче које су сада смештене једна иза друге са леве и десне стране улаза у Велику већницу.

– И витражи су враћени поново, *наставља мр Рудински и додаје:* Бела Дуранци је већ почео писати о њима. Они имају своју судбину. У доба рестаураторских радова још није било сазрело време да се упишу имена владара и осталих присутних на витражима, али то се убрзо са Станишићем решило тако да је и то сад враћено у првобитно стање.

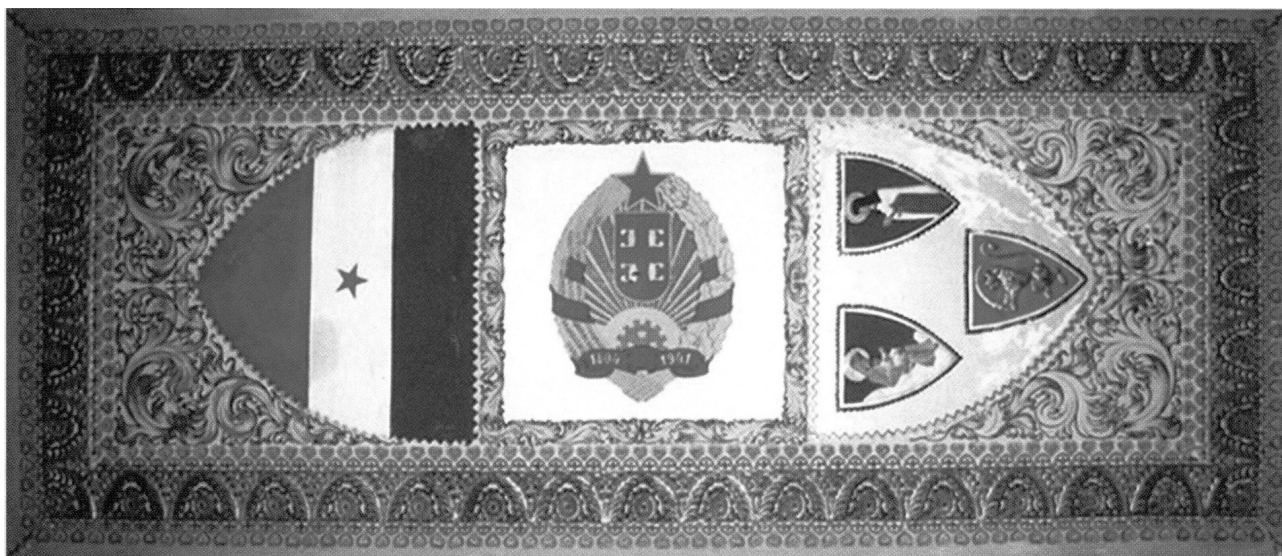
Но, вратио бих се на ове бочне нише, где пише 1391. на једној а на другој 1991.

Тај упис је додат по аналогiji да би се обележио јубилеј 600 година постојања града, а урађен је према аналогijaма декорација те нише.

Међутим, те плитке равне нише су биле потпуно премазане светло плавом бојом и тек након прања зида се установило да испод ње постоји сликана орнаментика исто тако са траговима пигмент, а и ту је урађена потпуна рестаурација читавог тог орнамента уз ето, да кажем, помоћ Моцартове Мале ноћне музике.¹

Дошло је до неког процеса синестезије, тако док сам гледајући опране трагове ове декорације и витраже, стопиле су се слике те боје и облика. И тако је све пажљиво рестаурирано. О свему постоји документација у Заводу.

¹ Док је радио под сводовима, Анте Рудински имао је у ушима слушалице и слушао музику која му је помагала да се боље концентрише. Прим. аут.

Тако је све испод година јубилеја потпуно враћено и рестаурирано у изворно стање као што су и штитови. Исти поступак је био, само што је оно радио Нонин, а ово сам радио ја са сарадницима из Завода.

Шта је по пројектима Јакаба и Комора било предвиђено да се нађе у нишама изнад витража?

– Те нише су у оно доба биле намењене градоначелницима, а ове две наспрамне, веће за жупане. Међутим, то по мом сазнању никад није реализовано по концепцијама архитеката,² а заправо убрзо је почео Први светски рат. *Мр Рудински додаје:* У документацији има запис, виде се и цртежи и њихова намена. Но, ми смо се определили за ово решење, неутрално, и дали смо од доле осветљење. Из кабине технике то се по потреби може осветлити да даје специјалан ефекат.

Тада је доведена у ред и вентилација?

– Да. Рекао сам да смо радили комплетну рестаурацију и ревитализацију, па смо урадили комплетну нову вентилацију која је на почетку одлично функционисала. Не знам зашто се након пар година то више не користи, не функционише, поготову када су оне летње врућине и венчања. А у тој ревитализацији објекта горе на галерији смо поставили да би могло да се одржава квалитетно у духу времена тада, две кабине. Једна је кабина технике којом се регулише и вентилација и грејање. Поставили смо и усмерену рефлекторску расвету на подијуму испред председничког стола и усмерену расвету на витраже тако да се и ноћу могу видети витражи осветљени изнутра. Поставили смо и кабину за преводиоце. Е сад, да ли је у функцији или није – не знам.

Исто је тако урађен и пројекат за постављање гледалишта на централној балконској галерији. Међутим, након завршетка ових радова то се више није питало хоће ли се изводити или неће. Можда је тако и боље, *каже уз благи осмех Антун*

² Историјски архив Суботица (ИАСу), Ф. 275, Збирка пројеката, 54.

Рудински.

Питам архитекту да ли је нешто властитом руком нацртао на зиду већнице и чиме је био вођен када је то урадио.

– Да, има. Изнад ових витража су испод лучног дела овај натпис 1391. и са друге стране 1991. То сам својеручно нацртао оловком на зиду и флоралне мотиве сам узео из централних ниша. Е сад, занимљив је детаљ да је преко мог цртежа оловком радила једна глухонема декоратерка која је после подне радила са мном, а пре подне била декоратер у Фабрици вагона *Братство*. Ја не знам како смо се ми успели споразумети, али она је то тако верно и пажљиво испртала и све тонове боја одрадила да сам ја био запањен, *смејући се саопштава реставратор*.

Спомињемо боје. С обзиром да је толико времена прошло, мислим да можемо и да саопштите јавности како сте долазили до тих боја. То су скупе боје којих овде нема, а тада је било време блокада када нису имали милости чак ни за овакве уметничке подухвате.

– Нашли смо начина. Вероватно су сви Суботичани у то доба блокаде, па и мајстор Рихтер, свој

део посла врло успешно одрадио. Њему треба захвалити. Те боје је он увезао, другим речима прошверцовао преко границе. Купио је боју у Бечу. То су оригиналне боје које се ни данас нигде не могу наћи осим тамо, и зато су оне тако трајне и интензивне. А свакако да је добио адекватну компензацију од града који је то финансирао. Нађен је начин да се дође до тих боја.

На тренутак застајемо и у фоајеу испред Свечане већнице:

– Сад кад гледам рефлекс и рефлексiju светлећих тела мислим, да би након толико година требало обновити паркет, поново га прелакирати два пута, јер онда када је отворана већница онда је одсејај био стварно предиван, сва трећа тела су се могла видети на површини паркета. Ипак пошто је после толико година стално у функцији тако би то ваљало учинити.

Улазимо потом у такозвану Жуту већницу у којој је некада седео жупан. Ту ми магистар Антун Рудински открива важан детаљ који је користио у такозваној Плавој већници. Показујући ми тордирани држач за рукохват каже ми да је то узимао за плаву салу као елемент у дизајнирању.

Жута већница, фото Аугустин Јурига

– И обрада овог залеђа, сасвим је другачија, али има елемената и асоцијација и инспирација у оним столицама, *каже мр Рудински.*

Говорећи о Жutoј већници каже:

– Ово је некад била жупанова канцеларија. Али, када гледаш свечану, прочеону фасаду објекта, онда је врло занимљива игра архитектата. Они су код жупана ставили мањи торањ. Жупан је директно из своје канцеларије директно излазио на балкон. Одавде, са балкона, снимљена је једна фотографија када се посветио крст и подигао 1912. или 1914. године. Још и онда је објекат био у скелама, тако да се жупан могао директно обратити на трг из своје канцеларије, али су изнад ставили мањи торањ. А за градоначелникову Зелену већницу – тамо су ставили велики торањ који је касније постао симбол града.

Господине Рудински, ево нас сада у такозваној Плавој већници за коју је везано ваше име. Ви сте у ствари пројектовали овај ентеријер користећи неке од елемената који су се већ налазили у појединим деловима Градске куће, дакле у неким другим просторијама.

– Да, јесам. Године 1997. сам радио ентеријер за Плаву већницу. Био сам ангажован од стране градске управе и основни мотив ми је био да пробам ускладити да се овде не ради само о већници, да

на неки начин мобилијар сам буде усаглашен са мобилијаром осталих већница, Зелене, Жуте и Велике па сам био слободан да за инспирацију у дизајнирању столица користим неке од мотива који су тамо присутни. Свакако не директно их копирајући, него само као аналогију или подсећање на онај мобилијар. Тако да су то ови руконаслони, предње ноге са тордираним деловима, исто тако и ноге наслона које подсећају на оне ердељске мотиве, као и сам наслон. Тако да мислим да се некако види и разлика шта је заправо ново, а шта аутентично, али ипак има неку асоцијацију у осталим већницама.

Да ли сте могли ући у траг како је изгледао оригинални ентеријер овог простора овде?

– Нашао сам у архивској документацији. Ово заправо није била Плава већница. Ово је заправо била сала за венчања којој се приступало директно од тадашњег службеног улаза у председништво, дакле са источне стране капије и то је степениште директно долазило овде, а канцеларије су се надовезивале, ту су били магичари. Када је добила назив Плава већница, стварно не знам. Али тако је наслеђено пошто имамо жуту, зелену, смислили су да ово буде плава и кад сам пројектовао ове плаве драперије и боје зидова да асоцира на плаво, у ентеријеру сам поред видео плаву драперију. Међутим, овај тапацирунг на седиштима нисам. Намерно нисам, да се што краће седи на њима.

Међутим, кад сам пре пар година свратио видим да је тапацирано што је вероватно по налогу градске управе, јер је условно било неугодно седети на дрвеној, можда хладној подлози. Но, не одудара јер су све остале столице у већницама тапациране, и исти је материјал који је кориштен за драперију, тако да је сад стварно Плава већница.

Тешки лустери којих овде има три, да ли су изворни или сте их ви пројектовали?

– Нису постојали нити изворно нити су мој пројекат. То је мимо мене. Мој је само удео у мобилијару и организацији простора. Што се тиче новинарских столица, некада је и Велика већница имала бочно новинарски сто, тако да сам овде применио тај елемент и максималан број столова који се могу различито постављати у зависности од потреба.

Да ли је председнички сто са столицама Ваша креација?

– Јесте. Председничке столице – исто је то по узору на Велику већницу. Зато је и наглашена она централна столица у прочељу самог стола. Иначе комплетан мобилијар је мој дизајн.

Овде има још неколико интересантних детаља: једна стара слика и стари сат, једно велико огледало, као и део који је направљен у кованом гвожђу који се својевремено налазио на врху Градске куће, иначе приказује градски грб. Прича о њему је веома интересантна, да ли га вратити горе или не?

– Да. Године 1992. водила се велика полемика у граду када је требало скинути звезду и како ставити нови симбол над градом. Ја сам нешто писао о томе, о симболизму и симболима над градом. Углавном, недвојбено је преовладало уверење да се направи нови крст јер се за претходни оригинални не зна где је, а од оригиналног симбола сачуван је грб од кованог гвожђа који је овде у Плавој већници на зиду и одустало се од дилеме да се он врати на своје изворно место испод крста, а на врх торња.

А овде опет даје посебну атмосферу читавој овој просторији.

– Па у сваком случају да, зато што овде припада. Припада овом објекту и историји самог објекта и града.

Репортерски извештаји из времена предаје Велике већнице граду на коришћење забележили су да је по завршетку радова уследила предаја кључева свечане већнице тадашњем градоначелнику Јожефу Каси. Градоначелник се обратио окупљенима. Међу званицама свакако посебно место при-

падало је историчару уметности Бели Дуранцију, који се деценијама борио за очување сецесијског наслеђа у овом граду. Управо он је, када је први пут након свечаног отварања ушао у Велику већницу, под утиском урађеног посла рекао: „Анте, да ништа друго у животу ниси урадио по овоме ћеш бити упамћен.“

Предају свечане већнице града обележио је и концерт Рите Кинке.

Радови на обнови свечане већнице завршени су дакле после пуних 9 месеци. Бошко Крстић је забележио у Суботичким новинама од 20. септембра 1991. године, да је том приликом Антун Рудински рекао: „Није лепша него што је била 1912. године када је завршена. Иста је таква.“

Ревитализација је коштала 8 милиона динара, а новац је обезбеђен закупом просторија у приземљу – саопштили су тада званичници.

Пошто смо завршили посао у згради излазимо из Градске куће на њеној источној капији. И док излазимо обраћам се мом саговорнику:

Једна од првих ствари коју сам чуо од Вас јесте да је на источној капији у ствари паунов реп који је искован у гвожђу. То је једна од првих ствари коју сте ме Ви научили, једна од првих ствари коју сам у ствари научио о Градској кући.

– Да, ја сам заборавио на то да сам рекао. Наиме 1994. године када сам се латио цртаћег пера и почео цртати суботичке минијатуре, свакако је Градска кућа, пошто сам везан за њу, била интересантна, неки елементи са фасаде на пример. Некако сам се закачио за ову капију и тек сам је из десетог пута успео нацртати. Одједанпут сам схватио да она представља симболички паунов реп јер све на то асоцира када се прате те линије. И то је још један доказ да су Јакаб и Комор све детаље решавали, као и елементе на фасади. Невероватно како су то успели.

У међувремену, након завршетка првог дела интервјуа, Градска кућа је у великој јавној медијској акцији изабрана за једно од седам градитељских чуда у овој земљи. Немерљив допринос томе свакако дао је мр Антун Рудински са стотинак мајстора који су 1991. године обновили унутрашњост Градске куће.

Како је постао архитект и рестауратор

Разговор са господином мр Антуном Рудинским наставио сам наредних дана код његовог радног стола где је и тада стварао. Ту сам сазнао интересантан детаљ из његове младости. Мало је фалило да наш познати архитекта, рестауратор и конзерватор постане драгуљар или можда

медаљар. О томе ми је испричао следеће:

– Па, то је још из мојих гимназијских дана када сам матурирао, онда сам хтео да студирам Академију примењених уметности. Међутим, мој отац није био сагласан са тим. Није желео да му син буде боем, како је рекао. Него, каже, ако ћеш, најбоље је да будеш златар јер златари увек имају пара, а имаш талента и смисла за цртање. Знаш неког златара где би ти могао да изучиш занат, саопштио му је отац.

Међутим, мени је тада младом, пуном амбиција била жеља да студирам и онда је отац ипак попустио и рекао: „Па добро, ако баш мораш, онда само можеш бити архитект јер ће ти се као архитекти признати све твоје надарености за цртање, за дизајнирање“, и тако сам се уписао на архитектуру и постао архитекта.

Шта је била тема дипломског рада, а шта магистарске тезе?

– Тема дипломског рада је био хотел А категорије за 200 особа на источној обали Палићког језера, где је сад једриличарски клуб. То је било предвиђено по тадашњем генералном плану Суботица–Палић. То је био план из 1964. године. А на постдипломском из заштите споменика културе и ревитализације, специјалистички рад је био „Суботичка гробља, надгробни споменици и њихово уклапање у градско ткиво“. Магистарски рад је носио назив „Архитектура и урбанизам Суботице до 1918. године“, јер се у то време осамдесетих година сматрало то да су до почетка 20. века објекти могли имати споменичко својство. Данас је већ друга ствар. У то већ улази и међуратна архитектура, а с обзиром на то мислим да ће и савремена архитектура краја 20. века већ моћи да се полако вреднује по тим димензијама. Јер по садашњим сазнањима савремена архитектура тадашње Југославије већ је призната као посебан правац у архитектури краја 20. века. Јер је она специфична и у односу на источни и на западни блок.

Мр Антун Рудински имао је изузетан таленат да уочи интересантан детаљ и да му на цртежу или у пројекту нађе адекватно место где ће иако величином у односу на укупан простор занемарљив постати незаобилазни део естетичког идентитета одређеног простора или његовог дела. То је можда најоучљивије у великој сали ХКЦ *Буњевачко коло*, где смо отишли како бисмо поново на лицу места обавили део интервјуа.

Овде сте били у специфичној ситуацији због тога што сте требали да преуредите један индустријски објект у вишенаменску свечану салу.

– Да. Ово је према мом сазнању била индустријска хала, простор неке текстилне индустрије. Жене су

ту радиле, не сећам се тачно, мислим до шездесетих година. После је то претворено у дворану *Буњевачког кола*, и направљена је ова позорница. Међутим, 1997. године су се указали услови да се и та већ дотрајала и нефункционална дворана преуреди и од хале претвори у функционалну и достојну салу. Финансирање посла је извршила градска управа. Негде у то време завршен је и ентеријер, доградња и адаптација *Непкера* (Népkör), па је тако и за хрватски корпус урађена ова сала Хрватског културног центра *Буњевачко коло*.

Програмски захтеви су били врло специфични. Ја се сећам неких дванаестак програмских захтева. Већи део сам успео да реализујем овим пројектом. Није заживело, мада је реализовано – испод ове бине налази се просценијум. Скидањем овог предњег дела може се добити оркестра. То је изведено, али није у функцији због више разлога, а један од озбиљнијих је и подизање подземне воде. Но, да не причамо даље о том, него да причамо о оном што је реализовано.

Да би се добила нека достојанственија позоришна дворана и универзална сала, морао сам променити неколико елемената. У сваком случају побољшање акустике, а то сам извео спуштањем плафона који је закошен као и галерију која је иза нас да би се добио повратни ефекат звука.

Што се тиче саме обраде зидних површина, ту сам применио уобичајену боју за позоришне дворане. Ја их зovem, овако оперативно, црвени данхил у комбинацији са златом. Поучен радом на ресторацији Велике већнице, где сам схватио да се могу користити елементи фолклора у декорацији, што је присутно и код Велике већнице, овде сам се некако досетио за буњевачки корпус уобичајеног белог шлинга и оних марама што су старе нане носиле преко леђа и рамена зими, које су код богатијих биле везене. Тако да сам дословце, где ми је помогла породица Пијуковић која је имала свој сакупљен фондус тих предмета, са њих применио један на један детаље са такве везене мараме.

Анте Рудински ми потом показује на зиду прелепо урађене декорације на којој су плави различак и класје жита, и понавља да је то директно пресликан вез са једне мараме. Све је допуњено основним мотивом једне беле шлинговане кошуље коју је такође пресликао, али је све увећао према потребној размери да би се поље на зиду затворило. Њеним понављањем добије се одговарајући ритам и та трака шлинга.

– Требало је свакако истаћи на зиду и знамење ХКЦ *Буњевачко коло* Суботица и тамо сам написао године 1970–1997, када је обновљено.

Лустере сам замислио као неке божићне, новогодишње јелке. То је исто урадила породица Мајлат

која је радила на обнови комплетне расвете у Великој већници, као и оне зидне лустере које сам дизајнирао у облику срца. Исто везано за Велику већницу, само транспоновано. Тако да сам успео на неки начин да дворану учиним достојанственијом и примеренијом неупоредиво више него што је била у време када сам приступио пројектовању.

На изласку из *Буњевачког кола*, у очи ми упада план грађевине који је постављен на зиду, велики и стари долаф на простору трема који је пројектовао Анте Рудински, а који је каснијим интервенцијама наткривен. Уз салу су наравно и све потребне пратеће просторије.

Ви нисте само давали услове за изградњу одређених објеката, чиме сте директно учествовали у обликовању одређених делова града, него сте и пројектовали поједине грађевине. Да ли можете да издвојите бар неколико оних које сматрате важнијим за себе?

– Могу да издвојим. Сад ту треба разликовати, што се тиче у заштити споменика културе оно што сам радио – то је Споменик црвеноармејцима. Затим сам био приватно ангажован, урадио сам једну капелу у Новом Жеднику осамдесетих година.

Урадио сам и санацију и рестаурацију Биковачке цркве. То је једина црква која је грађена од набоја у овом поднебљу. Код ње је пао дебели зид.

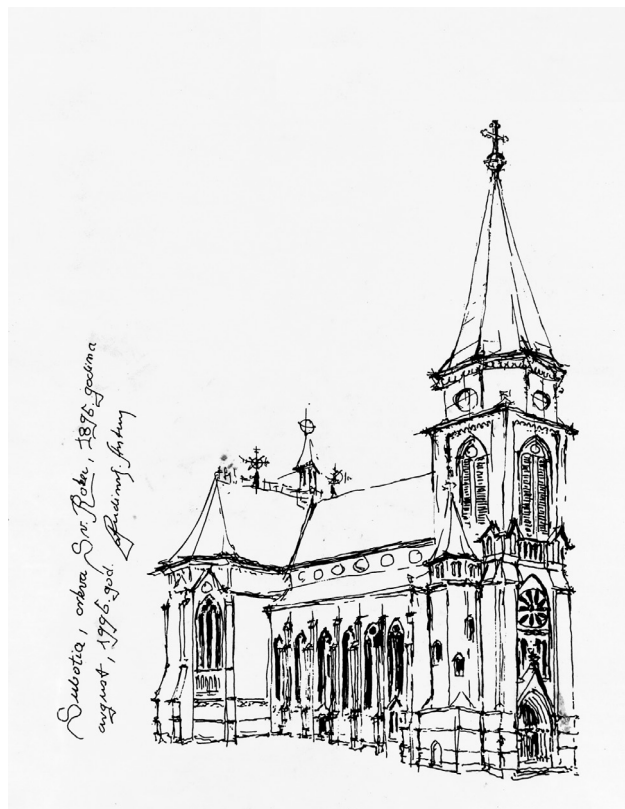
Радио сам неколико објеката – једну вилу на Палићу, преко пута виле Викторије, али она је у псеудо палићкој архитектури. То је што се објеката тиче.

Последње што сам радио као пројекат био је Споменик олимпијцима на Алеји маршала Тита. Ту сам водио рачуна о његовом постављању. Споменик је постављен на месту пресека две осе – од Дудове шуме и из улице Димитрија Туцовића, тако да је споменик видљив са обе стране.

Желите да споменете још два пројекта. Први је пројекат за цркву у Љутову, а други је пројекат који сте радили за Европску унију. Да кренемо од пројекта цркве Светог крижа за Љутово, за коју је постављен камен темељац. Шта је карактеристично за ову лепу малу цркву која је прављена за једно мање насеље?

– Тако како сте и рекли – то је једна црквица за педесет до 60 верника. Она је с обзиром на ограничавајући фактор парцеле – то је јавна површина на самом уласку у Љутово од стране Суботице, тамо је где и месна канцеларија. С обзиром на троугаону парцелу некако се наметнуло решење да и сама

црква буде смештена на том простору тако троугаоно, и прилагодио сам се тим датим условима. Једино што сам искористио погодност, с обзиром на њену величину, да јој у кровушту уместо слемена поставим лантерне тако да оне чине облик крста са бочним апсидама и подужно осовљеним, тако да је она изнутра осветљена латерално преко кровушта. Е сад, спроведено је све катастарски и постављен камен темељац, међутим стало се. Ја даље немам никакве информације.

Црква светог Роке, Анте Рудински

Један пројекат сте радили за Европску унију?

– Да. То је пројекат колегинице Тањевић, архитектице која је конкурисала код Европске уније за такозвану *Панонску осмицу* – бицикличку стазу која се повезује на пројекат бицикличких стаза, а овај сегмент чини бицикличка стаза Суботица–Кањижа. Пошто она има облик осмице, назвали смо је Панонска осмица. Тај пројекат је урађен, верификован од стране комисије, а за саме прелазе преко водотока сам за општину радио и пројекат одморишта где је могуће организовати разне програме. Ја сам се ту користио некаквом логиком како се то гради на подводном или мочварном и речном терену, па сам користио облик и форму сојенице, па сам тако и пројектовао те објекте. Ту се може видети како изгледају ти објекти.

Ви сте ставили Панијон (Papillon)³ под за-

³ Реч на француском језику која значи лептир. Прим. аут.

Штросмајерова улица током реконструкције

штиту, али десило се то што се десило (он више није тамо). Шта Вас је посебно одушевило у Папијону?

– Одушевио ме је пре свега тај маестрално изведен занатски рад у стилу неосецесије, до перфекције изведен са пуно маштовитости. Ја мислим да је то један од најуспешнијих ентеријера не само у Суботици и Војводини, него да је европског нивоа то било урађено. У то доба ја сам био ВД директор Завода и водио сам и госте из иностранства који су то са одушевљењем гледали и фотографисали. Понукао стварно изузетном вредношћу тог ентеријера, ја сам сматрао да га треба ставити под заштиту као неодвојиви елемент од објекта. Међутим, тим несретним стицајем околности, то је сасвим неоправдано уклоњено и то сумњам да ће се икад икако моћи вратити.

Рекосмо већ да сте са неколико људи маштали о граду. Једно од тих ваших виђења је и давање неког новог смисла и садржаја Штросмајеровој улици које је касније послужило као надахнуће вашим млађим колегама, чак и сламарима да направе визију тог вашег пројекта. И то је завршило на Венецијанском бијеналу чија је тема те године била Атлантида – дакле град који је живео на води и са водом. За ту улицу сте рекли да је специфична по томе што не води никуда.

– Па видите овако, то је релативно сложено. Наиме увек ми је сметало кад кажу какав је то град

Суботица који нема, који није на реци. Међутим, то није тачно.

Ја сам проучавајући урбанологију града, почев од прве карте коју сам донео из Будимпеште која директно показује саму територију града где је ту био један водоток који је протицао средином града, данашњом Штросмајеровом, заправо млечном пијавом, будућом Штросмајеровом и текао даље Првوماјском до малог Палића испод Александрова, даље из Александрова у велики Палић. С тим да је извориште тог тока горе северно. Данас је то у Мађарској, па преко Келебијског језера низводно кроз, ето, до Палића. Ту идеју да пустим поново воду и реку у град добио сам крајем деведесетих година прошлог века, па сам и припремио ту идеју. Наиме, та улица и када се радио конкурс за формирање пешачке зоне никада се није могла разрешити и ипак је кроз њу пуштен саобраћај. Међутим, она никако није за проточни саобраћај. И што је истина, то је једина улица у граду која ни где не води. А ипак се зове и даље улица. Анализирајући то, утврдио сам да се на Трг републике и Трг слободе где је била зелена фонтана, сустиче 12 улица на једном месту. Данас кад се гледа заправо, то остаје само као машта и визија. Најлепша су у њој та четири дрвореда засађена 1910. године. Године 1912. када је завршена градња Градске куће, гелегуње данас са њом и својим крошњама чине веома лепу, готово парковску линију. Е сад, кад би се кроз то пустио водоток са малим мостовима и около цвеће, то би била стварно једна парковска

улица где би се укинуо сваки саобраћај осим оног законски прописаног.

О неким од тих – ја се усуђујем да их назовем сновима о граду, знам да смо разговарали испред Фрањевачке цркве кад су тамо биле само посађене гелегуње, када сте Ви говорили о томе како би тамо требало поставити клупе и сећам се реченице: „Ку’ ћеш лепшег ‘лада него овде испод гелегуња“. Дакле, много касније су урбанисти и архитекти урадили део оног о чему сте Ви говорили. Јер, у то време када смо разговарали, могло је то бити пре двадесетак година тамо осим гелегуња није било никаквих клупа. Јесте било хлада, али апсолутно ништа осим тога. Даље, био сам задивљен када сам откривао Суботицу за себе, рецимо, пролазећи кроз улицу Димитрија Туцовића откривао сам та лепа дворишта и чудило ме је како, а свако је имало по неколико радњи, нису међусобно повезана. А Ви сте још раније разрадили неколико планова за повезивање тих дворишта. Било је ту још неких захвата које сте Ви на неки начин што планирали, што предвидели, а тек се то касније почело остваривати. Како то коментаришете?

– Неке идеје заживе одмах из прве, неке делимично а неке уопште не заживе. Једна од тих која је заживела из прве када се приступило уређењу пешачке зоне је срећом успела после доста велике вербалне дискусије – то су липе на Корзоу. То је био тако један незамислив потез тадашњих колега из СИЗ-а стамбено-комуналног, који су имали средства и били задужени за спровођење плана, тако да су липе успешан захват. Колико су оне значајне потврдило се и сад скоро кад се десило њихово вађење и замена, с тим што морам мало кориговати изјаву која је дата. Оне нису посађене 1995/1996. него 1985/1986. године. Тада се радило уређење центра града и формирала та пешачка зона. Важно је да је та идеја прихваћена у целисти и види се и по расположењу грађана и ажурности градске управе која је то заменила одмах новим садницама. И то ће заживети.

А што се тиче атријумских дворишта, постоји план и за Бориса Кидрича, рађена студија од стране Завода за заштиту споменика културе. Рађена је и за Димитрија Туцовића, али од тог се ништа на жалост није могло остварити пре свега због имовинско-правних односа, јер унутра су бројни станари. Све су то са улице најамне палате које су биле грађене на прекретници векова, које су завршиле како су завршиле, а унутрашња дворишта су увек остала недоречена, тако да се то само може спорадично решавати. Зато би вероватно требало радити и ревизију. Ево, видео сам сад скоро, неки атријуми су се отворили у Бориса Кидрича, преко пута Савине чесме – у дворишту је један врло леп локал.

Ви сте познати као архитект који је давао како се то стручно каже урбанистичке услове за одређене захвате, пројекте. Ево ја ћу споменути рецимо Трг жртава фашизма и мали трг испред Евангелистичке цркве у улици Браће Радић. Да кажемо најпре шта то значи давати урбанистичке услове?

– То најкраће речено значи дати услове за уређење простора што подразумева како његову супраструктуру, тако и његову инфраструктуру, и прилагодити га датим потребама. То је уопштено речено. Е сад, у зависности од тематике и проблематике, разликују се и по прецизности и по детаљности упутстава за пројектанте.

А то што се тиче Трга жртава фашизма, то је мени посебно драга прича зато што сам у Заводу сву зону као заштитар радио санацију, рестаурацију и реконструкцију споменик Томе Росандића. Споменик је осамдесетих година био јако дотрајао и било је неопходно то урадити, јер камен којим је тада био обложен – био је то неки далматински пешчар, био је порозан и пропадао је због мрза. Било је питање избора па смо се определили за аранђеловачки бели мермер и то са ваздушном изолацијом, тако да има специјални плафон причвршћен и то је успешно обављено.

Двадесет година касније сам као урбаниста имао ту срећу и задовољство да сам радио урбанистичко решење трга испред Катедрале и споменика. Ти услови су били врло прецизни, почев од идејне концепције уређења, па до детаља да се инфраструктурно опреми, тако да је цирка 80 центиметара тла које је у ствари био шут, тада однешено и замењено плодном црницом и да се постави и дренажни систем и систем за наводњавање. И ту треба тражити разлог зашто је успешно уређена та површина.

Сећам се, када смо тада тамо разговарали да сте рекли да сте пружили црвени саг и према споменику жртава фашизма и према цркви, тако да свако може на неки начин да слави оне за које је опредељен. На неки начин сте желели да помиришете, ако сам добро схватио, све оно о чему се расправљало у прошлости?

– Добро сте схватили. То су за мене споменици културе и једно и друго и по добу настанка и по своме значају и имају условно речено, једнаки репрезентативни приступ. С тим да сам управо тако и попличање разрешио: главно попличање трга у осовини према Споменику жртава фашизма и погречно према осовини катедрале Терезе Авиљске. И на њиховој укрсници сам поставио чесму и то је по мени успешно решење. Увек сам се трудио да оплеменим те површине са водом.

Међутим, наша култура живљења у тим просто-

рима и мене запањује. Сутрадан, после отварања тог трга, та чесма је била разбијена што је мене посебно дирнуло. А то би требало наставити и поставити лепу фонтану. Да то може успешно да делује у простору то су примери ћупице Калмаркине и Савина чесма у Бориса Кидрича које окупљају људе. То су та успешна решења и потврда да треба на одређене просторе ставити воду као симбол.

*Анте Рудински и Душко Нонин,
фото Аугустин Јурига*

То исто сам предвидео и на оном тргу код Евангелистичке цркве где су се некада сретала два стара пута: сенћански и петроварадински и укрштали су се баш пре уласка у центар града, тамо где је почетком 20. века саграђена Евангелистичка црква. Поред биста које су тамо постављене, предвиђен је био и простор за воду, за чесму која никад није постављена и не верујем да ће бити постављена, мада би требала бити јер је то предвиђено. А тај ободни зид је тако подигнут да се на њему може седети. И код једног и код другог трга сам предвидео ободну расвету, партерну код Трга жртва фашизма која не функционише, малтене месец дана након пуштања трга 2007. године у промет. А код Трга код Евангелистичке цркве у парпетном зиду предвиђена је лед расвета да осветљава тај трав-

нати простор преко ноћи, али то није постављено, никад и не верујем да ће бити. Наиме, има једна горчина, да се до задатог рока отварања датог простора, након откривања бисти или пуштања трга у промет, поштује рок и сви радови који су дотле завршени да се заврше да се може отворити, а после тог се заборави за оно што се још није урадило а требало је урадити. Такав је случај са тргом испред Евангелистичке цркве, а то се још увек може урадити. И то би био врло племенит простор поготову што је срећен предпростор испред бивше зграде *Интеграла*, тако да се то онда може повезати у једну јединствену целину.

Посебну причу заслужује Габрић ћуприја. Прозивка је била једна спаваоница на којој је био само један споменик са ледином која је била остављена за неке касније захвате. Ви сте покушали да дате одређени допринос оживљавању и уношењу више људскости у бетонско насеље.

– Ја сам урадио услове, утврдио сам тачне локације на основу геодетских и катастарских података који су и сад задржани овим новим урбанистичким решењем. Усвојено је паркирање, прилаз и одлазак, а уз сам мост – тамо је била предвиђена водена површина. Ту локацију моста сам утврдио у тим условима, међутим, даље од тога се није отишло.

Једном сам на захтев Драгице Павловић за *Суботичке новине* направио једну скицу, али која је више маштовита него реална, за извођење, али ето тако. А ова садашња, мислим да је све у реду сем што мост није смео бити у благом луку. Мислим да је требао бити раван.

О писању

Ви сте оставили и прилично велики траг кроз писану реч о историјату архитектуре, настајању Суботице, али и многих других насеља.

– Можемо почети од салаша. Они су један од мојих последњих истраживачких радова у заштити где сам проучавао насеља и водотокове у Северној Бачкој на Телечкој висоравни, значи Дунав, Тиса, повезница Велики бачки канал и сад ови горњи токови који се сливају у канал. То су Мостонга, Плазовић, Криваја и Чикер – све те речице су углавном пресахнуле. Међутим, изучавајући проблематику салаша сам уочио и то сам објаснио у ПЧЕСА⁴ 1994. године која је посебно била посвећена салашима. Између бројних радова, мој се односио на просторно плански, заправо то је био историјски осврт на просторно плански процес настанка и нестанка салаша и салашких агломера-

⁴ ПЧЕСА је часопис, а назив је скраћеница од Пролеће на ченејским салашима. Године 1994. издавач је Културно историјско друштво Пролеће на Ченејским салашима. Године 1985. помиње се да је издавач часописа била месна заједница Ченеј, Нови Сад.

ција на територији севера Бачке у протекла 3 века. Обилазећи са Јуригом терен, читаве територије које сам дефинисао, уочио сам специфичности салаша, салашарских агломерација и то сам обрадио научно-стручно, и то сам публикувао.

Углавном сам дефинисао њихове појавне облике: ушорене и неушорене... сви су они настајали у различитим периодима и нормално њихов нестанак је био неминовност због промене економско-политичких услова, тако да је немогуће говорити о њиховој заштити, нити у смислу ревитализације укупног простора, пошто су агломерацијске мере које су уследиле нарочито после Другог светског рата потпуно пореметиле структуру дотадашње парцелације. Остале су велике агломерације површина, а и технолошки и друштвено-економски услови су се знатно променили тако да остаје само траг записа да су били, да су постојали, изнедрили на прекретници 19. и 20. века, на овом подручју били су главни привредни потенцијал.

Видим испред Вас још једну књигу.

– Да, то је моја преокупација. То је исто ПЧЕСА. То је панонска кућа, заправо типична, како ми кажемо, сеоска кућа или салашарска. Она је настала за време Јосипа II 1780. и неке године – типски пројекат који се градио од аутохтоног материјала. То су жута земља и набој. Покривала се трском док је овде било довољно мочварног терена и трстика. Тако да сам устројио и тај термин. Па сам објавио у Матици српској *панонске куће*, као такав термин.

Она се типски задржала за дивно чудо као објекат, примењиван и у насељима. То сам и у архиви нашао готове исцртане основе где је само инжењер, техничар или административни службеник који је радио требало да уцрта отворе, прозоре, врата и пећ, огњиште. Тако да је 1985. године Матица српска и објавила да се води као панонска кућа. То ми је тако, била стручна преокупација. Мој приступ њој је био архитектонско историјски за разлику од етнолога, који то другачије посматрају од нас архитеката.

Које су специфичности панонске куће? Ви сте прокрстарили различите крајеве Паноније, сваки крај има неке своје специфичности.

– Ја сам је назвао панонска кућа. Код нас у литератури није позната као таква. Моји професори су је третирали само као војвођанску кућу. У ствари има ушорена. Међутим, она је у правилу троделна или се наставља даље у дубину поседа. Простекла је планским насељавањем. Формирана је карактеристична парцела у три дела: стамбени, економски део и повртњак. А сама кућа рађена је од приручног и јефтиног материјала. Она је заправо колонизаторска, јер је изум колонизације и

просветитељства диљем данашње Војводине, тадашње јужне Аустроугарске и Баната, Румуније, а исто тако и северније. Међутим, типична је за Панонију, посебно њен јужни део. А обзиром на бројност, свугде носи исте карактеристике. Чак сам срео и код Балатона исти тип кућа – зидови су грађени од камена, али функционални распоред је исти. Као и кровни покривач. Међутим, овде код нас у јужном делу Паноније само сам успео издиференцирати баш везано за етникум насељавања, тако да се своје етничке особине углавном примењују и појављују се на забатима.

Тако је за мађарску националност карактеристичан сунчани забат. За западни део у Подунављу, где је било доста немачког становништва, тамо је присутан барокни кибла забат. За ове овдашње крајеве, забат је или дашчани или од прућа, или од сламе, само умазан блатом. А исто тако нашао сам у Руском Крстуру још осамдесетих година прошлог века, да су тамо Словаци на забатима постављали своје цветове и своје боје. Тако да је сваки етникум истицао своје обележје на прочеоној фасади, пошто је она оскудна, а забат је увек био мотив и драгоцен простор на објекту са којим се изражавала етничка припадност.

Долазимо до данашње ситуацији у којој се одједном појави зграда са 6 спратова између малих приземних кућа. Негде је већ евидентно да ће за пет година квартови тих малих кућа са баштама нестати, а на њиховом месту ће настати квартови високих зграда. Како на све то гледате?

– Проблем је Суботице у ширењу настао већ почетком 20. века. Онда је тадашњи баштенски град Керт варош, који је топоним још задржан, претворен у грађевинске реоне, а баште и елитно становање се преселило на обалу Палића. Углавном, Суботица се без обзира на урбанистичку покривеност плановима стихијски ширила и градила. Успостављањем граница рејона града, такозваних шанчева – то је прва граница постављена крајем 19. века, попуњавало се и попуњавало, и почетком 20. века те границе су се пробиле. И то је све везано за промене низа пре свега друштвено-економских разлога. Па је после Другог светског рата посебно дошло до појаве дивље градње, стихијске градње, дуж главних путева према Келебији, Палићу и Сомбору.

Тај тренд мора да се прекине. У том смислу, ја сам написао један есеј о одрживости града Суботице, којим се предвиђа регенерација градског ткива по фазама. Међутим, то ће се тешко спроводити јер је Суботица данас јако скуп град инфраструктурно, јер свако би – сад да идем по насељима, сви би да имају струју и воду, канализацију. Зато је скуп јер не могу на тако разуђеној површини малих густина добити комфор као што се може добити у

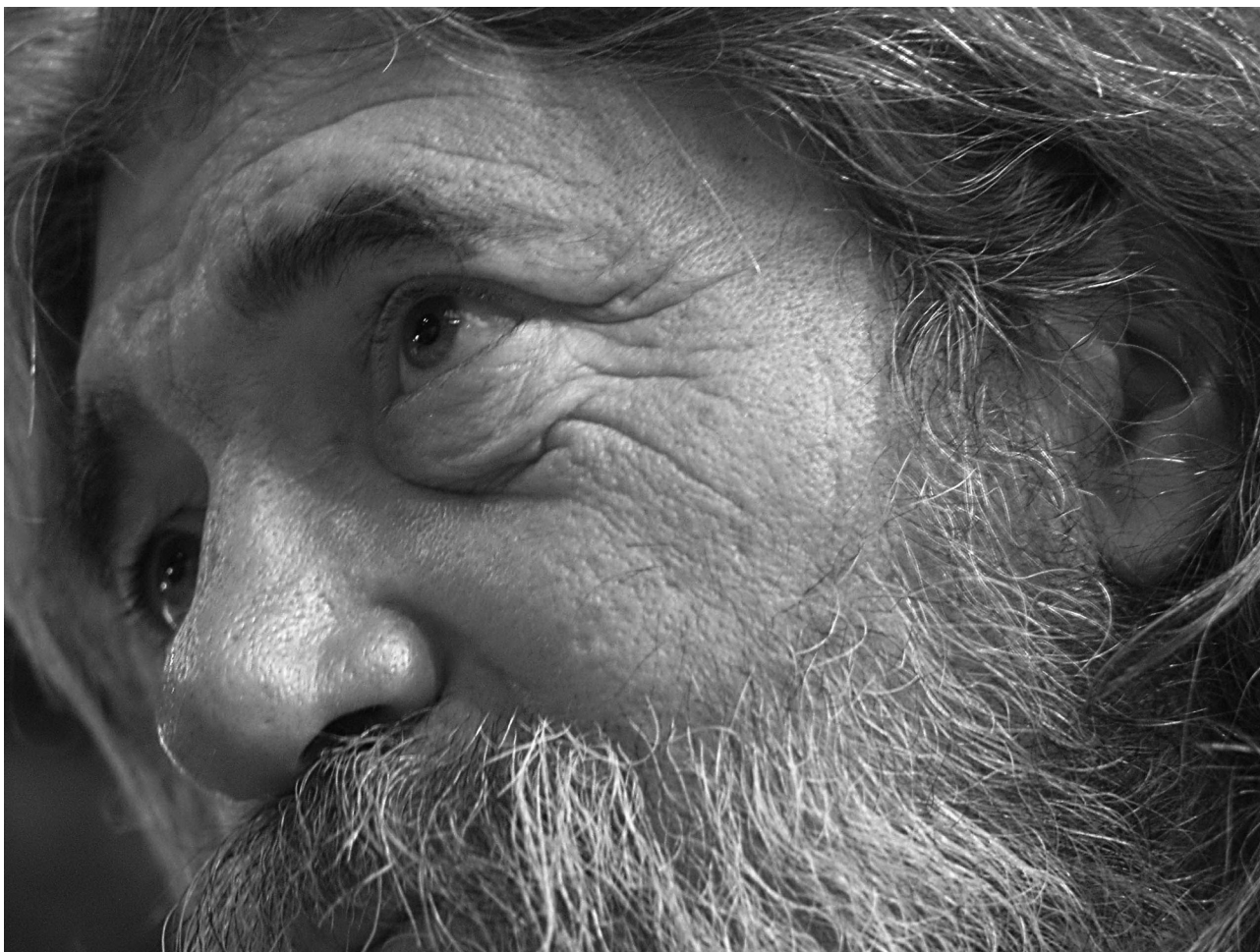
центру града са великом изграђеношћу. Е сад, то би требало радити по зонама, зонирати територију града, чија је граница, мислим сасвим неоправдано и последњим Генералним урбанистичким планом проширена, да би се ускладила са законским регулативама и успела легализовати та изградња, тај процес. Дошло се до једне супротности. Нека нова насеља по ободу града су грађена плански, нека неплански, тако да је градско ткиво које је вековима грађено плански заправо сада застарело јер је већина старих објеката од лошег грађевинског материјала посебно по ободима града. Тако да ће се сада та замена тешко спровести да би се могло доћи до квалитетног стандарда живљења на територији и градској урбаној основи, посебно на сателитским насељима која су настала око града. То је један дуготрајни процес и тешко је замислити како ће се то реализовати. Сад се полако

и потпуно ту реализује правац од Прозивке према граду где се те застареле физичке урбане структуре уклањају. Истина, замењују их спратни нови објекти, можда мало веће спратности него што би требало бити, али ипак требају да се економски оправдају та улагања, посебно инфраструктурно.

На крају ћемо додати још два факта.

Мр Антун Рудински радио је са једним од највећих југословенских архитеката професором Ивом Антићем на Дому војске када је био задужен за изглед фронталне фасаде.

Добитник је Повеље Друштва конзерватора Србије за допринос очувању културног наслеђа која му је уручена у поводу 150 година заштите споменика културе у Србији.

Анте Рудински, фото Аугустин Јурига

Историјски архив Суботица

15 година *Суботичких архивских дана*

Сажетак: Суботички Историјски архив већ петнаест година приређује архивску конференцију под називом *Суботички архивски дан*. Пројекат је замишљен како би окупио архивисте и учеснике из сродних установа културе из земље и иностранства, где би они презентovali своја искуства у раду на заштити архивске грађе као културног добра, и при томе се упознали, повезали и међусобно сарађивали. Увек актуелне теме чине подстицај превазилажењу традиционалног начина рада и презентовања архивске баштине. На једном месту учесници скупа разговарајући о моделима, начину рада, повезивању, дигитализацији промовишу своју локалну културну баштину и уједно упознају наслеђе и знаменитости града у којем бораве. Одржавање овога скупа показало се као добра пракса презентације испреплетене прошлости и уједно разноликости у мултиетничким и мултинационалним срединама чије је наслеђе записано у многобројним архивским документима које баштинимо. Само одржавање скупа се одвија под сводовима зграде Градске куће, споменика културе изграђеног у стилу сецесије, који своју прошлост исписује догађајима дужим од једнога столећа и представља незаобилазно место туристичких рута на мапи овога простора.

Кључне речи: Архив, пројекат, културно наслеђе, сарадња, презентовање

Увод

Петнаести суботички архивски дан се одржао у Суботици од 29. до 30. септембра 2022. године. Тема овога стручнога скупа је била *Архиви установе културе или ...?*

До рата па и за време њега, градска архива у Суботици је била похрањена у просторије ондашње и данашње Градске куће грађене од 1908. до 1910. године. Китњаста грађевина стила мађарске варијанте сецесије, састоји се од централног и више малих, споредних торњева. У једном од њих на северној страни града налазила се градска

архива која је у овом простору брижно чувала и крила списе који су сведочили о итекако важним догађајима који су стварали историју града. Архив је у раздобљу до стварања првих архивских подручја, сакупљао архивску документацију везану за рад градске управе, без обзира да ли се она односила на период Магистрата повлашћено Краљевске коморе вароши Сент-Марија 1743–1778; Магистрата слободног краљевског града Марија Тересиопел 1779–1849; Градског начелства Марија Тересиополис 1849–1860; Градског већа Слободног Краљевског града 1861–1918 или Сената града Суботице 1918–1941. године.

У просторима Градске куће архивалије помених периода чувају се дуже од једног века.¹

Конференција под називом *Суботички архивски дан* потекла је од идеје и потребе за сарадњом и разменом искуства у стручном архивистичком раду, као и проблематици са којом се архивске установе у савременом друштву и окружењу сусрећу. Нови миленијум је изнедрио нове методе, принципе и поступке у раду који су настали у теорији и пракси кроз свакодневни рад. Самим тим настала је и потреба за чешћом разменом искустава у раду, као и сталним праћењем потреба корисника архивских докумената. Време у коме живимо намеће другачије тенденције и приступ документима где више није довољно пописати докуменат и архивирати га за даље коришћење. Савремени корисници и истраживачи потражују информације у дигиталном облику, путем интернет или веб портала. Постојећи капацитети и прописи у архивској струци нису у потпуности у складу са савременим тенденцијама, те се архивисти сусрећу са многим недоумицама, потешкоћама и дилемама. Због тога се на *Суботичким архивским данима* акценат даје актуелним темама у архивистици, као и излагању различитих искустава и како их превазићи.

Историјски архив Суботице је 2007. године славио шездесет година свога постојања.² Тада је одржан свечани скуп после којег се почело раз-

¹ Суботичка Градска кућа је изграђена у периоду 1908–1910. године, а свечано је отворена 1912. године. Ова китњаста грађевина стила мађарске варијанте сецесије састоји се од централног и више мањих споредних торњева, а у једном од њих је смештен и простор Историјског архива.

² Историјски архив Суботица, Из архиве Историјског архива у Суботици списи уз деловодник, предмет бр. 6/1947. године: Одлуком коју је донео Главни извршни одбор Народне скупштине АПВ 2. новембра 1946. године било је девет архивских подручја у Војводини: Нови Сад, Сомбор, Суботица, Сента, Велика Кикинда, Зрењанин, Вршац, Панчево и Сремска Митровица. У овом привременом организовању музеја, службе заштите споменика културе, архива и библиотека, предвиђено је да све ове установе имају јединствену управу са седиштима у

мишљати како би требало да се организује архивски дан, што је иначе била пракса у Архивима у иностранству.³

Тако је већ наредне године 23. септембра 2008. одржан *Први архивски дан* у организацији суботичког архива, чија је тема окупљања била *Статус архива и архивске актуелна пракса и теорија* са десет изложених реферата. Архивисти из земље и иностранства одржали су излагања о стручним питањима која су била заједничка свим архивима у региону. Колеге из Мађарске су се највише бавиле питањем промене функције архива, док је код нас најинтересантније питање било како реаговати на изазове које је донела транзиција. Гости из Хрватске и Босне и Херцеговине су говорили о стању архивске мреже и о стручним проблемима који се јављају код њих. Следећих година су се низале теме које су увек наилазиле на одазивање како архивиста тако и стручњака из установа културе. Теме саветовања су биле:

- * Статус архива и архивске службе, актуелна пракса и теорија – 2008. године
- * Архиви и дигитализација, проблеми и перспективе – 2009. године
- * Културно-образовна делатност архива – 2010. године
- * Локална-завичајна историографија и архиви – 2011. године
- * Архиви и регистратуре – заштита архивске грађе у настајању – 2012. године
- * Јавност и архив – 2013. године
- * Збирке у архивима – 2014. године
- * Архиви и њихова међународна сарадња – 2015. године
- * Архиви и културно просветна делатност – 2016. године
- * Архиви између културе, науке и управе – 2017. године
- * О промени империума 1918. године кроз архивску грађу – 2018. године
- * Матичне књиге (црквене и државне) као архивска грађа – 2019. године
- * О епидемијама у Суботици кроз архивску грађу – 2020. године (конференција је одржана *online*)

због познатих околности изазваних пандемијом согона вируса)⁴

- * Ко ме треба архив? – 2021. године
- * Архиви установе културе или ...? – 2022. године.

Библиографија радова из подручја архивистике који су излагани на скуповима протеклих петнаест година прате теме скупова. То су научно-истраживачки радови, студије, радови настали на основу праксе као и прикази. Радови представљају анализе или представљају нове стандарде и њихову примену у свакодневном раду у архивима. Радови су доступни за читање у електронском облику на сајту архива Суботице.

Приказ тема одржаних радова на конференцијама, представља допринос разрешавању многобројних тема, недоумица и проблема који се јављају пред архивистима у свакодневном раду. Број учесника на конференцијама протеклих петнаест година одражава потребу стручних радника за већом разменом знања и искустава као и потребу за унапређењем рада и применом, као и коришћењем нових технологија рада у Архивима. У попису радова је назначен број конференције, година одржавања, тема, број реферата и наслови.

Библиографија радова са Суботичких архивских дана 2008–2022.

Архивски дан 1, 2008, са темом *Статус архива и архивске службе, актуелна пракса и теорија*

1. Др Стјепан Сршан, Државни архив Осиек, Хрватска, *Статус архива и архивске службе у Републици Хрватској*
2. Др Изет Шаботић, Архив Тузланског кантона Тузла, Босна и Херцеговина, *Статус архивске службе Босне и Херцеговине у време транзиције*
3. Др Иштван Кењереш (Dr. Kenyeres István), Архив града Будимпеште, Мађарска, *Услужна делатност архива у Мађарској*
4. Др Јожеф Ђенеши (Dr. Gyenesi József), Архив

поменути градовима. Такође је предвиђено да оне по могућности буду смештене у једној згради и тако представљају у сваком граду један „културно-научни завод“. Именовање и постављање руководиоца архивског средишта подручја за град Суботицу и срезове Суботице и Бачке Тополе, уследило је 16. јула 1947. године, па тек тим чином можемо сматрати тај датум као почетак делатности архивске службе на овој територији.

³ Архивисти Историјског архива Суботице су били гости и учесници архивских дана код колега у Кечкемету, Печују, Будимпешти и Сегедину у Мађарској, као и Архива у Осиеку у више наврата.

⁴ Историјски архив Суботице, на сајту поставља обавештење: „У пролеће ове 2020. године, са самим избијањем пандемије и проглашавањем ванредног стања у земљи, Архив је, из разумљивих разлога, морао да прилагођава целокупну своју активност, па и ону на пољу културно просветне делатности. У складу са тим одлучио је да откаже припреме за одржавање 13. архивског дана – наше међународне архивистичке конференције. Но, како би одржали одређени континуитет уз наду да ће се идуће године конференција одржати у пуном формату, припремили смо виртуелно обележавање 13. архивског дана уз пригодну тему – О епидемијама у Суботици кроз архивску грађу. Начинили смо одабир од већ написаних и објављених радова на ту тему, допунили их са избором архивске грађе која сведочи о здравству и епидемиолошком стању у ранијим временима и поставили их на наш сајт.“

Бач Кишкун жупаније Кечкемет, Мађарска, *Предлози за реформу организације архива и архивске службе у Мађарској*

5. Др Имре Одор (Dr. Ódor Imre), Архив Барањске жупаније Печуј, Мађарска, *Прошлост и садашњост архивског истраживања у Барањи*
6. Санела Плетикосић, Историјски архив Суботица, *Пракса и статус Историјског архива Суботица у периоду транзиције*
7. Никола Петричић, Историјски архив Зрењанин, *Заштита архивске грађе по регистратурама у процесу транзиције нашег друштва*
8. Југослав Вељковски и Милорад Бешлин, Историјски архив Новог Сада, *Неки проблеми у преузимању стечајне архивске грађе*
9. Нада Борош, Историјски архив Зрењанин, *Статусни стратешки проблеми наших архива у насталим друштвеним и економским условима*
10. Др Тибор Берта (Dr. Berta Tibor), Архив Чонградске жупаније Сегедин, Мађарска, *Актуелни положај и будућност архива у самоуправама у Мађарској*
4. Дејан Маодуш, Архив Војводине, Нови Сад, *Методолошки приступ дигитализације архивске грађе*
5. Др Габор Брејних (Dr. Breinich Gábor), Архив града Будимпеште, Мађарска, *Десетогодишње искуство на дигитализацији у Архиву*
6. Љиљана Доминковић, Државни архив Осијек, Хрватска, *Дигитализација у Државном архиву Осијек*
7. Ференц Сиђи (Szűgyi Ferenc), Историјски архив Сента, *Дигитализација црквених матичних књига*
8. Др сц. Изет Шаботић, Архив Тузланског кантона Тузла, Босна и Херцеговина, *Предност и недостаци дигитализације архивске грађе – босанскохерцеговачко искуство*
9. Андор Мудри (Mudri Andor), Архив Жупаније Бач-Кишкун Кечкемет, Мађарска, *Искусва дигитализације техничке документације у Архиву жупаније Бач-Кишкун*
10. Југослав Вељковски, Историјски архив Новог Сада, *Дигитализација у Архиву Новог Сада*
11. Жофија Т. Пап (T. Papp Zsófia), Архив Барањске жупаније Печуј, Мађарска, *Програм за дигитализацију планова и карата у Архиву Барањске жупаније у Печују*
12. Татјана Стеванчев, Историјски архив Сомбор, *Дигитализација грађе фонда Среске комисије за конфискацију Сомбор*

Архивски дан 2, 2009, са темом Архиви и дигитализација, проблем и перспективе

1. Стеван Мачковић, Историјски архив Суботица, *Пракса дигитализације у ИАСу*
2. Зоран Вукелић, Историјски архив Суботица, *Веб странице архива у Војводини*
3. Славица Наранџић, Архив Србије, Београд, *Стање архивске грађе у Србији и дигитализација*

Архивски дан 3, 2010, са темом Културно-образовна делатност архива

1. Зоран Вукелић, Историјски архив Суботица, *Изложба о суботичким градским кућама*

2. Золтан Месарош (Dr. Mészáros Zoltán), Историјски архив Суботица, *Архив и школа (сарадња Историјског архива Суботица са Гимназијом за талентоване ученике Деже Костолањи)*
3. Љубица Будаћ, Архив Војводине, Нови Сад, *Културно-образовна делатност Архива Војводине*
4. Др Габор Брејних (Dr. Breinich Gábor), Архив града Будимпеште, Мађарска, *Пиши историју! Ванредне комплексне историографске студије у Архиву града Будимпеште*
5. Зита Јукић, Државни архив Осиек, Хрватска, *Културно-образовна дијелатност Архива*
6. Др сц. Изет Шаботић, Архив Тузланског кантона Тузла, Босна и Херцеговина, *Допринос културно-образовне дијелатности развоја архива на примјеру Архива Тузланског кантона*
7. Агота Танцош Сабо (Tánczos Szabó Ágota), Архив жупаније Бач-Кишкун, Кечкемет, Мађарска, *Културно-просветна делатност Бач-Кишкун жупаније*
8. Југослав Вељковски, Историјски архив Нови Сад, *Културно-просветна делатност Историјског архива града Новог Сада*
9. Аранка Балинт, Историјски архив Зрењанин, *Културно-просветна делатност Историјског архива Зрењанин*
10. Тибор Берта (Berta Tibor), Архив Чонградске жупаније Сегедин, Мађарска, *Културно-просветна делатност Архива Чонградске жупаније*
11. Милан Јакшић, Историјски архив Панчево, *Културно-образовна делатност архива*

Архивски дан 4, 2011 са темом Локална-завичајна историографија и архиви

1. Др Золтан Месарош (Dr. Mészáros Zoltán), Зоран Вукелић, Историјски архив Суботица, *Како користити архивску грађу у истраживању локалне историје – с освртом на управне фондове*
2. Др Арпад Пап (Dr. Pap Árpád), Градски музеј Суботица, *Шта тражи етнолог у Архиву?*
3. Петар Елез, Државни архив Вуковара, Хрватска, *Архивско градиво из подручја управе Државног архива у Вуковару*
4. Др Андор Лакатош (Dr. Lakatos Andor), Архив Калочке бискупије, Калоча, Мађарска, *Комунио-пројекти у Калочи – истраживање локалне историје преко интернета*
5. Др сц. Стјепан Сршан, Државни архив Осиек, Хрватска, *Архиви – извори локалне повјести*
6. Др Јожеф Ђенеси (Dr. Gyenesi József), Архив жупаније Бач-Кишкун Кечкемет, Мађарска, *Актуелна питања завичајне историографије*
7. Др Габор Брејних (Dr. Breinich Gábor), Архив града Будимпеште, Мађарска, *Градски архив и чувари завичајног сећања*

8. Валерија Беседеш (Beszédes Valéria), етнолог у пензији, *Почеци завичајне историографије у Суботици*
9. Југослав Вељковски, Архив града Новог Сада, *Историјски архив града Новог Сада и завичајна историја*
10. Атила Варшањи (Varsányi Attila), Архив Чонградске жупаније Сегедин, Мађарска, *Спона између архива и завичајне историографије Ходмезевашархеља*
11. Нада Борош, Историјски архив Зрењанин, *Регионални архиви – завичајне воде прошлости*
12. Др Ласло Сеги (Dr. Szögi László), потпредседник Друштва архивиста Мађарске, *Архивски извори о студирању у иностранству и њихово коришћење у завичајној историографији*
13. Габор Нађ Имре (Nagy Imre Gábor), Архив Барањске жупаније Печуј, Мађарска, *Архив Барањске жупаније и завичајна историографија*

Архивски дан 5, 2012, са темом Архиви и регистратуре

1. Зоран Вељановић, Николета Чернек, Историјски архив Суботица, *Архиви у процесу стечајног поступка – Законодавство, поступци, пракса*
2. Адриен П. Хол (P. Holl Adrien), Архив града Будимпеште, Мађарска, *Превентивна заштита архивског и регистратурског материјала у пракси*
3. Југослав Вељковски, Историјски архив града Новог Сада, *Искусства Историјског архива града Новог Сада у заштити архивске грађе у настајању*
4. Мелита Рончевић, Државни архив Осиек, Хрватска, *Земљишне књиге – преузимање оштећених књига те њихова рестаурација у ДАО*
5. Др сц. Изет Шаботић, Архив Тузланског кантона Тузла, Босна и Херцеговина, *Категоризација регистратура као битан фактор заштите архивске грађе у настајању*
6. Бенце Сабо (Szabó Bençe), Архив жупаније Бач-Кишкун Кечкемет, Мађарска, *Искусства Архива Бач-Кишкун жупаније са обрадом и руковањем јавних списа*
7. Олга Килибарда, Историјски архив Београда, *Проблеми, искуства везани за рад „спољне службе“ Архива Београда*
8. Др Имре Одор (Dr. Ódor Imre), Архив Барањске жупаније Печуј, Мађарска, *Регистратуре – складишта докумената – депои у Барањи*
9. Жељко Марковић, Историјски архив Ужице, *Преузимање техничке документације од регистратура у стечају*
10. Стјепан Прутки, Државни архив Вуковар, Хрватска, *Заштита архивског градива у писмохранама у контексту информатизације архив-*

ске службе у Републици Хрватској

11. Јасмина Латиновић, Историјски архив Кикинда, *Заштита архивске грађе и регистратурског материјала у настајању код А.Д. Млин Нови Кнежевац у стечају*
12. Бојан Чолак, Историјски архив Кикинда, *Заштита архивске грађе и регистратурског материјала у настајању код општинске управе Чока*
13. Жолт Урбанчок (Urbancsok Zsolt), Архив Чонградске жупаније у Макоу, Мађарска, *Пракса складиштења списа на подручју архива у Макоу Архива Чонградске жупаније*

Архивски дан 6, 2013, са темом Јавност и архив

1. Др Золтан Месарош (Dr. Mészáros Zoltán), Историјски архив Суботица, *Истраживачи и Архив – како истраживачи перципирају архив, на темељу статистика Историјског архива Суботица из 2012. године*
2. Марта Кефалвине Оноди (Kőfalviné Ónodi Márta), Архив жупаније Баш-Кишкун, Кишкунфелеђхаза, Мађарска, *Улога архива Кишкунфелеђхаза у просвећивању завичајне јавности*
3. Група аутора, Историјски архив Бела Црква, *„Дискретни шарм Архива“ – филм*
4. Др Габор Бреиних (Dr. Breinich Gábor), Архив града Будимпеште, Мађарска, *Отворена врата, широм отворене очи...*
5. Петар Елез, Државни архив Вуковар, Хрватска, *Улога архива и архивског градива у настави повјести основних и средњих школа у Вуковарско-сријемској жупанији-стање, могућност и перспективе*

6. Омер Зулић, Архив Тузланског кантона Тузла, Босна и Херцеговина, *Утицај културно-стручних садржаја архива на отвореност према јавности/Искусства Архива Тузланског кантона*
7. Др Одор Имре (Dr. Ódor Imre), Архив Барањске жупаније Печуј, Мађарска, *Традиција и квалитет – отвореност за јавност Архива у Печују*
8. Југослав Вељковски, Архив града Новог Сада, *Перцепција архива у широј јавности путем модерних информатичких технологија – Фејсбук (Facebook) страница Историјски архив града Новог Сада*

Архивски дан 7, 2014, са темом Збирке у архивима

1. Татјана Сегединчев, Историјски архив Суботице, *О збиркама у Историјском архиву Суботице*
2. Тамаш Чаки (Csáki Tamás), Архив града Будимпеште, Мађарска, *Збирка пројеката и карата у Архиву главног града Будимпеште*
3. Зита Јукић, Ивана Чурик, Државни архив Осиек, Хрватска, *Збирка матичних књига Државног архива у Осиеку*
4. Југослав Вељковски, Архив града Новог Сада,

Архивске збирке у Историјском архиву града Новог Сада

5. Санета Адровић, Архив Тузланског кантона Тузла, Босна и Херцеговина, *Проблематика преузимања и формирања личних и породичних збирки докумената*
6. Ванда Војводић Мицова, Историјски архив Зрењанин, *Збирке у Историјском архиву Зрењанин са посебним освртом на Збирку Завичајног музеја у Светом Хуберту, Шарлевилу и Солтуру – Свети Хуберт, Шарлевил и Солтур (Банатско Велико село) (1931–1944), 1797–1997*
7. Марија Петерне Фехер (Péterné Fehér Mária), Архив жупаније Бач-Кишкун Кечкемет, Мађарска, *Занимљивости из збирки Архива жупаније Бач-Кишкун*
8. Сања Гавриловић, Архив Војводине, Нови Сад, *Збирка доктора Јована Милекића – Сага о исконској прошлости*
9. Дарио Млинаревић, Државни архив Осиек, Хрватска, *Модел архивистичке обраде збирке меморандума у Државном архиву у Осиеку – пример из праксе*
10. Петер Елез, Државни архив Вуковара, Хрватска, *Збирка плаката Државног архива у Вуковару као огледало политичког, друштвеног и културног живота у Винковцима и Вуковару у I. половини 20. стољећа*
11. Анастасија Мако, Историјски архив Сомбор, *Најчешће коришћене Збирке у Историјском архиву Сомбор*

Архивски дан 8, 2015, са темом *Архиви и њихова међународна сарадња*

1. Стеван Мачковић, Историјски архив Суботица, *Међународна сарадња ИАСу некад и сад*
2. Санета Адровић, Архив Тузланског кантона Тузла, Босна и Херцеговина, *Архивске изложбе као облик међународне сарадње архива*
3. Агнеш Варгане Санто (Vargháné Szántó Ágnes), Архив у жупанији Барања Мађарског националног архива, Печуј, Мађарска, *Међународне везе Архива у Жупанији Барања Мађарског националног архива*
4. Влатка Лемић, Хрватски државни архив, Загреб, *Хрватски државни архив у међународним пројектима – искуства и перспективе*
5. Јожеф Ђенеси (Gyenesi József), Архив у жупанији Бач-Кишкун Мађарског националног архива, Кечкемет, Мађарска, *Један несвакидашњи извештај о једном научном путу у Југославију*
6. Бранимир Андрић, Архив Војводине, Нови Сад, *Међународна сарадња Архива Војводине*
7. Виктор Хараст (Haraszt Viktor), Архив града Будимпеште, Мађарска, *Искуства из сарадње између Архива главног града Будимпеште и Архива у Бергсасу*
8. Весна Прљевић, Жељко Марковић, Исто-

ријски архив Ужице, Сарадња Историјског архива Ужице са архивима у окружењу

9. Стјепан Прутки, Државни архив у Вуковару, Хрватска, *Пројекти међународне сарадње хрватских архива*

Архивски дан 9, 2016 са темом *Архиви и културно-просветна делатност*

1. Тајјана Сегединчев, Историјски архив Суботица, *Искуства ИАСу на пољу културно-просветне делатности*
2. Петер Терек (Tölgök Péter), Архив града Будимпеште, Мађарска, *PR и Архив, културно-просветна делатност Архива главног града Будимпеште*
3. Др сц. Влатка Лемић, Хрватски Државни архив, Загреб, *Јавни програми и културно-просветне активности ХДА*
4. Норберт Хлбочањи (Hlbocsányi Norbert), Архив Бач-Кишкун жупаније Кечкемет, Мађарска, *Културно-просветна делатност Архива жупаније Бач-Кишкун*
5. Миљана Ђорђевић, Историјски архив Ниш, *Историјски архив Ниш – Изазови и специфичност културно-просветне делатности*
6. Мр. сц. Алма Хасукић, мр мц. Јасмин Јајчевић, Архив Тузланског кантона Тузла, Босна и Херцеговина, *Значај образовне делатности архива у функцији популаризације архивске дјелатности – Искуства Архива Тузланског кантона*
7. Светлана Ђукић, Историјски архив Зрењанин, *Културно-просветна делатност Историјског*

архива Зрењанин

8. Мр сц. Данијел Јелаш, Државни архив Осијек, Хрватска, *Архивска педагогија у Државном архиву у Осијеку: пракса и искуства*
9. Петар Елез, Ирена Милобара, Државни архив у Вуковару, Хрватска, *Образовна и културно-просветна дјелатност Државног архива у Вуковару*
10. Агнеш Варгане Санто (Vargháné Szántó Ágnes), Архив жупаније Барања Мађарског националног архива, Печуј, Мађарска, *Образовна и културно-просветна дјелатност Архива жупаније Барања*

Архивски дан 10, 2017, са темом *Архиви између културе, науке и управе*

1. Тијана Рупчић, Срђан Сивчев, Историјски архив Кикинда, *Сређивање фондова привредно-индустријских предузећа на територији северног Баната – искуства Историјског архива у Кикинди*
2. Др Иштван Кењереш (Dr. Kenyeres István) председник Мађарског друштва архивиста, Архив града Будимпеште, Мађарска, *Културно-просветни и научни пројекти Архива града Будимпеште 2013–2017.*
3. Др Балинт Радо (Dr. Radó Bálint), Архив Барањске жупаније, Мађарски национални архив, Печуј, Мађарска, *Делатност архива Барањске жупаније на пољу науке и управе*
4. Др Александра Колаковић, Институт за политичке студије Београд, *Архив и епоха нових технологија – праксе, изазови и могућности презентовања прошлости*
5. Агота Танцош Сабо (Tánczos-Szabó Ágota),

Архив жупаније Бач-Кишкун, Мађарски национални архив, Кечкемет, Мађарска, *На трагу несталом Кечкемету. Актуелности културно-просветне дјелатности Архива жупаније Бач-Кишкун*

6. Мр сц. Иван Медвед, маг. едуц. хис. Јоаким Чићић, Државни архив Славонски Брод, Хрватска, *Државни архив у Славонском Броду између културе, знаности и управе 1990–2017. године*
7. Андреа Фаркаш (Farkas Andrea), Национални архив Будимпешта, Мађарска, *О улози културно-просветне дјелатности у животу архива*
8. Ванда Војводић Мицова, Историјски архив Зрењанин, *Историјски архив Зрењанин између културе, науке и управе*
9. Јелена Ковачевић, Марко Радовановић, Архив Југославије, Београд, *Културно-научна дјелатност Архива Југославије 2006–2017.*
10. Драган Теодосић, Архив Југославије, Београд, *Публиковање архивске грађе Архива Југославије са културно-научног аспекта 2006–2017.*
11. Др сц. Влатка Лемич, Хрватски државни архив, Загреб, Хрватска, *Стручне и знанствене активности ХДА*

Архивски дан 11, 2018, *О промени империума 1918. године кроз архивску грађу*

1. Др Золтан Месарош (Dr. Mészáros Zoltán), Историјски архив Суботица, *Промена суверенитета у Суботици 1918–1920.*
2. Др Иштван Кењереш (Dr. Kenyeres István), Архив града Будимпеште, Мађарска, *Дигитализација архивске грађе из периода Првог светског рата у Архиву главног града Будимпеште*

3. Др Драго Његован, Зоран Вељановић, др Александар Хорват, Музеј Војводине, Нови Сад, *Изабрана документа о промени империума 1918. године у Банату, Бачкој и Барањи*
4. Др Јожеф Ђенеси (Dr. Gyenesi József), Архив Мађарског националног архива у жупанији Бач-Кишкун, Кечкемет, Мађарска, *О српском преузимању Баје*
5. Ана Штимац, Хрватски државни архив, Загреб, Хрватска, *Држава СХС кроз Збирку штампа Хрватског државног архива*
6. Иштван Ђанти (Gyánti István), Архив Мађарског националног архива у жупанији Барања, Печуј, Мађарска, *Промена суверена у жупанији Барања (новембар 1918 – март 1919)*
7. Тибор Молнар, Историјски архив Сента, *Погинули припадници аустроугарских оружаних снага, који су у периоду 1914–1920. уведени у суботичке матичне књиге*
8. Југослав Вељковски, Архив града Новог Сада, *Стрепње и ишчекивања – новембарски дани 1918. у Новом Саду и околини кроз историјске изворе*
9. Слободан Милин, Историјски архив Зрењанин, *Дезинтеграција Аустро-Угарске 1918. године, у очима житеља Великог Бечкереча*
10. Светлана Перовић Ивовић, Архив Југославије, Београд, *Заштита споменика културе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевини Југославији*
11. Шаролта Картаг, Жужана Мезеи, Архив Војводине, Нови Сад, *Стање управе и просвете за време промене власти у светлу београдске војне конвенције*
12. Јелена Ковачевић, Марко Радовановић, Архив Југославије, Београд, *Образовање Краљевине СХС кроз фондове Архива Југославије*
13. Драган Теодосић, Архив Југославије, Београд, *Успостављање власти Краљевине СХС на територији Бачке, Баната и Барање 1918–1922. у фондовима Архива Југославије*
14. *Архиву Бачкишкунске жупаније са посебним освртом на пројекат истраживања родослова у Мађарском националном архиву*
15. Срђан Сивчев, Историјски архив Кикинда, *Матичне књиге у фондовима Историјског архива Кикинда*
16. Ванда Војводић Мицова, Никола Петричић, Историјски архив Зрењанин, *Матичне књиге (црквене и државне) као архивска грађа у Историјском архиву Зрењанин*
17. Славко Степановић, Историјски архив Шумадије Крагујевац, *Велики рат 1914–1918. кроз протоколе умрлих цркава крагујевачких*
18. Др сц. Влатка Лемпић, Свеучилиште у Загребу, Загреб, Хрватска, *ICARUS portal MONASTERIUM*
19. Владимир Мијатовић, Јелена Николић, Историјски архив града Београда, *Црквене матичне књиге Историјског архива Београда у дигиталном окружењу*
20. Радован Сремац, Музеј Наивне уметности „Илијанум“ Шид, *Матичне књиге на простору Срема и проблематика генеалогije у Срему*
21. Анастасија Мако, Историјски архив Сомбор, *Матичне књиге Јеврејске општине Кула као специфичан историјски извор првог реда*
22. Саша Сабадош, Историјски архив Сомбор, *Преузимање матичних књига од стране Историјског архива Сомбор*
23. Слободанка Цветковић, Историјски архив Пожаревац, *Црквене матичне књиге у Историјском архиву Пожаревац – преузимање, смештај, обрада и коришћење*
24. Илдико Мергеш, Архив Војводине, Нови Сад, *Упис личних имена у матичним књигама по Закону о државним матичним књигама по Закону о државним матичним књигама из 1894. године*
25. Милена Поповић Субић, Архив Војводине, Нови Сад, *Регистар матичних књига – електронска база података*
26. Др Михаљ Бодор (Dr. Bodor Mihály), *Црквене и државне матичне књиге Архива Барањске жупаније, историјски поглед 1827–2019.*

Архивски дан 12, 2019, са темом *Матичне књиге (црквене и државне) као архивска грађа*

1. Др Андор Лакатош (Dr. Lakatos Andor), Архив Калочке надбискупије, Калоча, Мађарска, *Е-истраживање у Калочи (Matricula-Historija-online). Извештај о искуствима у протеклој деценији 2009–2019.*
2. Др Борис Стојковски, Филозофски факултет Универзитет Нови Сад, *Матичне књиге европских универзитета као извор за културну и друштвену историју средњовековне Јужне Угарске*
3. Ержебет Апро (Apró Erzsébet), архивски саветник у пензији, *Црквене матичне књиге у војвођанским архивима.*
4. Др Јожеф Ђенеси (Dr. Gyenesi József), Архив жупаније Бач-Кишкун Кечкемет, Мађарска, *Начин коришћења матичних књига у*

Архивски дан 13, новембар 2020. година, са темом *О епидемијама кроз архивску грађу*, одржали смо конференцију виртуелно само са учесницима из нашег Архива.

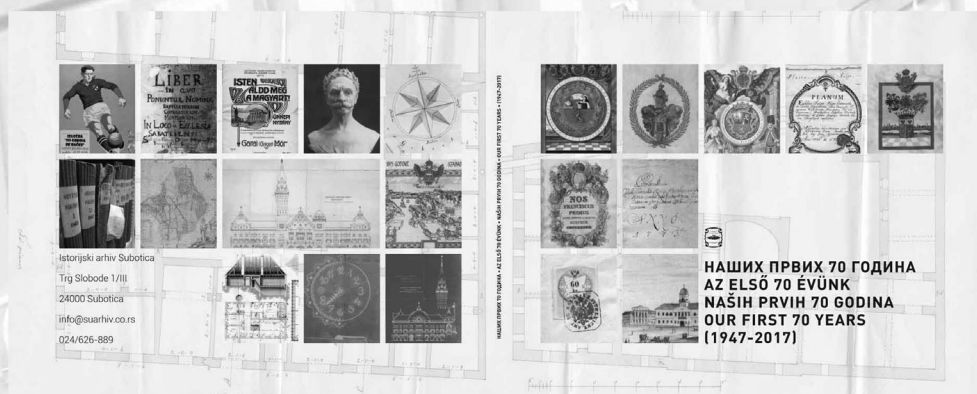
Архивски дан 14, 2021, са темом *Коме треба Архив?*

1. Оливера Митровић, Историјски архив Зрењанин, *Архив – место учења деце и младих*
2. Др Андор Лакатош (Dr. Lakatos Andor), Архив Калочке надбискупије, Калоча, Мађарска, *Ко долази у Архив?*
3. Ванда Војводић Мицова, Историјски архив Зрењанин, *Коме треба архив?*
4. Весна Прљевић, Душан Жугић, Историјски

ISTORIJSKI ARHIV SUBOTICA
ORGANIZUJE 21.09.2017.
MEĐUNARODNI ARHIVISTIČKI SKUP
DESETI SUBOTIČKI ARHIVSKI DAN

U okviru programa se obeležava i 70 godina delovanja Arhiva

Tema:
ARHIVI IZMEĐU KULTURE, NAUKE I UPRAVE
PROGRAM

Vreme i mesto održavanja skupa:

21.09.2017. Velika većnica Gradske kuće

- prijem i registracija učesnika i gostiju 10,30
- otvaranje, muzička tačka i pozdravne reči 11,00
- promocija publikacije i virtuelne izložbe „Naših prvih 70 godina“
- podnošenje referata (uz video prezentacije i simultani prevod)

Република Србија
Министарство културе
и информисања

Суботица
Szabadka
Subotica

Magyar Nemzeti Tanács

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

- архив Ужице, *Историјски архив Ужица као потреба свакоме или никоме?*
5. Југослав Вељковски, Историјски архив града Новог Сада, *Архиви у 21. веку и дигиталне архиве или место сусрета адвоката, пензионера и историчара*
 6. Стојанка Бојовић, Архив Косова и Метохије (ангажована у Историјском архиву Ниш), Ниш, *Архив наш насушни – отворена врата Историјског архива Ниш*
 7. Др Балинт Терновац (Dr. Ternovác Válint), Архив града Будимпеште, Мађарска, *Визуализација података као нова метода у научноистраживачком раду*
 8. Снежана Радовић, Душан Андрејевић, Историјски архив Ниш, *Поглед у прошлост апликација „Прозори Историјског архива“ – нове технологије у служби архива*
 9. Др Золтан Хабил Гежи (Dr. Habil Gözsy Zoltán), Архив Барањске жупаније, Печуј, Мађарска, *Архив и настава националне историје*
 10. Славко Степановић, Историјски архив Шумадије, Крагујевац, *Мogućност истраживања прошлости ромске националне мањине у Архивима, пример Историјског архива Шумадије у Крагујевцу*
 11. Дијана Бореновић, Историјски архив Суботица, *Архив и истраживачи и ми*

Архивски дан 15, 2022, са темом *Архиви установе културе или...?*

1. Др сц. Иво Орешковић, Државни архив у Дубровнику, Архивски сабирни центар Метковић-Опузен-Плоче, Хрватска, *Архиви на маргинама (не)културе који живот (не)значе!*
2. Др Маријана Т. Мраовић, пп Зоран Вигњевић, Марина Илић, Војни архив Министарства одбране, Београд, *Улога, значај и место Војног архива у Министарству/систему одбране*
3. Др сц. Влатка Лемић, ICARUS Хрватска, *От-*

ворени архиви – глобални и стручни трендови у дигиталном окружењу

4. Др Иштван Кењереш (Dr. Kenyeres István), Архив града Будимпеште, Мађарска, *Културни и стручни задаци Архива града Будимпеште*
5. Петар Елез, Државни архив у Осиеку, Хрватска, *Улога и допринос Државног архива у Вуковару културном развоју Вуковарско-сријемске жупаније (2007–2022)*
6. Силард Тот (Tóth Szilárd), Архив Бач-Кишкун жупаније, Кечкемет, Мађарска, *Културна посредничка делатност Архива жупаније Бач-Кишкун*
7. Др Хабил Золтан Гежи (Dr. Habil Gözsi Zoltán), Архив Барањске жупаније, Печуј, Мађарска, *Улога жупанијских архива у Мађарској*
8. Зоран Стевановић, Архив Војводине, Нови Сад, *Архиви – чувари памћења.*

Закључак

Овај догађај традиционално крајем септембра окупља архивисте и стручне сараднике са циљем размене знања и искустава из подручја стручног рада.

Циљ саме конференције и окупљања је да флексибилним приступом на изазове данашњице, отвореношћу према новим начинима и приступима архивирању и тумачењу у архивирању што боље остваримо улогу чувара архивског културног наслеђа.

Презентовањем радова организатори ове Конференције желе побудити интересовање учесника и гостију да на прави начин процене догађаје, појмове, чињенице што су надживеле „ветрометине токова историје“ кроз архивске документе. Тако замишљени над подацима из докумената, можемо упоређивати културно наслеђе, традицију других градова и Суботице, упознати Суботицу и о њој судити у историјском континуитету.

Összefoglaló

A Szabadkai Levéltári Napok 15 éve

A Szabadkai Történelmi Levéltár immár 15 éve rendezi meg konferenciáját Szabadkai Levéltári Nap címmel. A rendezvény azzal a céllal jött létre, hogy összehozza a levéltárosokat és más kulturális intézményekből érkező résztvevőket az országból és külföldről is. A rendezvényen az előadók bemutatják tapasztalataikat a levéltárak iratanyagának, mint kulturális örökségnek a védelmét. Közben megismerkedhetnek, kapcsolatot építhetnek és együttműködhetnek. Az évenként kiválasztott témák mindig ösztönzik a hagyományos munkamódszerek és a levéltári örökség bemutatásának újragondolását. A résztvevők a működési modellekről, az együttműködésről, a munkamódszerekről, a digitalizációról be-

szélgetnek, előmozdítva saját, helyi kulturális örökségük védelmét. Közben a vendégek megismerik a várost, és annak történelmi örökségét és hírességeit. A rendezvény megtartása jó gyakorlatnak bizonyult a szövevényes múlt, a kulturális örökség sokszínűsége, a multietnikus és multikulturális közeg bemutatására, amelynek örökségét őrzik a számos sok levéltári iratban. Az esemény a Városháza épületében zajlik, amely maga is egy szecessziós stílusú műemlék. Felépülése óta tanúja immár a több mint egy évszázad eseményeinek, és egyben elengedhetetlen turisztikai célpont is a térségünkben.

Kulcsszavak: levéltár/archívum, projekt, kulturális örökség, együttműködés, bemutatás.

Resume

Fifteen Years of *Subotica Archive Day* conference

The Historical Archives of Subotica has been organizing an archival conference called the Subotica Archive Day for fifteen years. The project was conceived in order to gather archivists and participants from relevant cultural institutions from the country and abroad, where they would present their work experiences and at the same time get to know each other, connect and cooperate with each other. Current topics are an incentive to overcome the traditional ways of working and presenting archival heritage. This conference is a place where participants discuss models, ways of working, connectivity, digitization, promote their local cultural heritage and at the same

time get to know the heritage and sights of the city where the conference is held. This gathering proved to be a good practice of presenting the intertwined past and at the same time diversity in multi-ethnic and multinational environments, whose legacy is recorded in the many archival documents that we inherit. The event itself takes place under the arches of the City Hall building, a cultural monument built in the art nouveau style, which has a past longer than a century and is an unavoidable place on tourist routes of this area.

Keywords: Historical Archives, project, cultural heritage, cooperation, presentation

Летопис Историјског архива у 2022. години

Увод

Чланови колектива Историјског архива Суботица током 2022. године били су организатори стручних састанака архивиста и учествовали су у активностима које су организовали други архиви у земљи и иностранству. Најзначајнији догађај који је одржан у организацији нашег архива је међународна архивска конференција *Петнаести суботички архивски дан* и издање броја 26 часописа *Ex Rannonia*.

Културно-пропагандна и образовна делатност

6. април

Посета ученика III разреда Основне школе „Иван Горан Ковачић“. Упознавање са архивом и шетњу кроз депое приредила је Татјана Сегединчев, архивски саветник.

26. мај

Архив је посетио др Тамаш Ковач, директор Холокауст спомен-центра из Будимпеште.

10. јун

Колектив архива је након завршетка радног дана прославио Међународни дан архива уз ручак у ресторану *Абрахам* на Палићу.

26. јул

Потписан је Споразум између Историјског архива Суботице и Учитељског факултета на мађарском језику у Суботици, Универзитета у Новом Саду. Споразумом је дефинисана сарадња у областима високог образовања и науке, међусобне подршке у областима развијања образовних и научних пројеката, семинара, инфраструктуре и обезбеђивање људских ресурса у складу са развојном стратегијом обе институције; истраживања могућности заједничког наступања на конкурсима и пројектима, међусобне подршке на програмима од културног, образовног и научног значаја и друго.

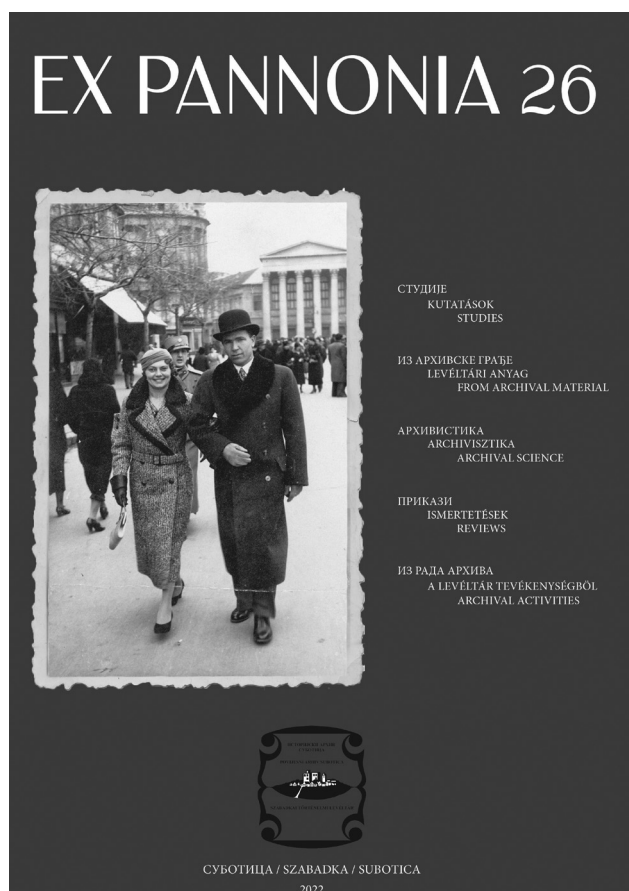

29. септембар

Историјски архив је организовао међународну архивистичку конференцију под називом *15. суботички архивски дан*. Тема овогодишњег скупа је била *Архиви установе културе или...* Конференција се одржавала у Великој већници градске куће. Уводну реч и поздрав, након кратке музичке тачке ученице Музичке школе из Суботице, одржао је Стеван Мачковић, директор Историјског архива Суботице. Након тога је уследио радни део са излагањем 10 реферата. Излагачи су били:

- др сц. Иво Орешковић, виши архивист, државни архив у Дубровнику, Хрватска;
- др Маријана Т. Мраовић, архивски саветник, пп Зоран Вигњевић, Марина Илић, МА правница, архивиста, Војни архив Министарства одбране;
- др сц. Влатка Лемић, свеучилиште у Загребу,

- Хрватска;
- др Кењереш Иштван, ген. директор Будимпештанског градског архива (БГА) Мађарска;
 - Петар Елез, директор Државног архива у Вуковару, Хрватска;
 - Силард Тот, МНА Архив жупаније Бач Кишкун, Мађарска;
 - Југослав Вељковски, архивски саветник, Архив града Новог Сада;
 - др Золтан Гежи, виши архивист, директор архива Барањске жупаније, Мађарска; Зоран Стевановић, виши архивист, Архив Војводине;
 - Слободан Мандић, дипл. историчар, виши архивист, помоћник директора Историјског архива Београда.

Након вишесатног радног дела уследио је пригодан ручак уз дружење.

28. октобар

Посета групе од петнаест историчара са универзитета из Будимпеште (ЕЛТЕ), Мађарска. Предавање и упознавање са архивом је одржао Тибор Халас, виши архивист.

8. новембар

Архив су посетили ученици III Б разреда Гимназије „Светозар Марковић” из Суботице са професорицом географије Адријаном Тешић. Тема посете је била попис становништва и демографски подаци у архиву. Предавање на тему као

и познавање са радом архива и шетњу кроз депое приредила је Татјана Сегединчев, архивски саветник. У просторијама Гимназије две недеље након посете изложен је пројекат Пописа становништва од стране ученика. Пројекту је исред ИАСу присуствовала Тамара Петковић, архивист.

22. новембар

Из штампе излази часопис Историјског архива Суботица *Ex Pannonia*, број 26. Часопис обрађује тематику завичајне историографије и садржи следеће рубрике: Студије, Архивистика, Из архивске грађе, Библиографије, Интервју, Из рада архива и Приказе. Часопис има 120 страна. Издавање часописа је помогао Град Суботица.

Међуархивска и институционална сарадња

29. март

Састанку Извршног одбора Архивистичког друштва Србије који је одржан у Државном архиву Србије присуствовала је Татјана Сегединчев, архивски саветник. На консултацији у Државном архиву Србије су били Санела Плетикосић, секретар установе и Дејан Мркић, архивски помоћник I врсте. Тема су била стручна архивистичка питања из свакодневне праксе.

31. март – 1. април

7. Дани ICARUS-а у Хрватској су одржани у Плетерници, Хрватска. Предавања је одржао Стеван Мачковић на тему *Шта нама значи дигитализација?* Конференцији је присуствовао и Зоран Вукелић, архивски саветник.

11–13. мај

На позив Архива Марибор, делегација Историјског архива Суботице у саставу Татјана Сегединчев, Стеван Мачковић и Зоран Вукелић присуствовали су стручној конференцији у Раденцима, Словенија.

1–3. јун

Саветовању архивских радника Босне и Херцеговине одржаном у Бихаћу, присуствовали су Татјана Сегединчев са темом *Архивске збирке у архиву Суботице и коришћење збирки путем онлајн портала Е-архива и у читаоници* и Зоран Вукелић са темом *Архивски депо-место заштите културне баштине или „сигурна кућа“ за документарни материјал*.

10. јун

Татјана Сегединчев је присуствовала састанку Архивистичког друштва Србије, који је одржан у Архиву Србије у Београду.

11–13. јула

Друштво мађарских архивиста је одржало своју годишњу конференцију у Секешфехервару, Мађарска, којој је присуствовао је Стеван Мачковић, директор.

5–7. октобар

Архивистичко друштво Србије је одржало Међународно архивистичко саветовање у Туристичком насељу Међавник, Мокра Гора. Архив су представљали Татјана Сегединчев и Зоран Вукелић. На панелу саветовања је изложен рад на тему *Заштита архивске грађе у установама културе – валоризација и критеријуми* ауторке Татјане Сегединчев.

4–6. октобра

IX курс архивиста верских општина Мађарске и мађарских архивиста ван граница Мађарске, одржан је у Архиву града Будимпеште, Мађарска. Стручном усавршавању присуствовао је Золтан Месарош, виши архивиста.

26–28. октобра

Одржано је 53. саветовање хрватских архивиста на тему *Дигитализација у Штригову*, Хрватска. Саветовању су присуствовали Санела Плетикосић, Татјана Сегединчев и Стеван Мачковић.

18. новембар

Стручни надзор над радом архива је обавила

комисија из Архива Војводине коју је предводила Милена Поповић Субић. Надзор је извршен над свим областима рада које архив обавља.

4–6. новембар

За чланове колектива је организован тродневни стручни излет у Аустрију и Словачку. Колектив је обишао историјске и културне знаменитости Беча и Братиславе.

16. децембар

Одржан је састанак Извршног одбора Архивистичког друштва Србије у Државном архиву Србије у Београду. Састанку су присуствовали Татјана Сегединчев, Дејан Мркић и Бојан Самарџија, администратор информационих система и технологија.

Звања

Стручно звање вишег архивисте стакла је Дијана Бореновић, звање архивски помоћник прве врсте стекли су Невенка Бeroња и Дејан Мркић, док је стручно звање виши архивски помоћник стекао Бојан Самарџија.

У 2022. години стручни радници архива су објављивали своје радове, студије и приказе у више стручних часописа из архивистике и завичајне историографије. Путем штампе, радио и ТВ емисија (Политика, РТВ 2, Радио Суботица и др.), популарисали су архивистичку струку и давали информације поводом разних јубилеја или догађаја који су се збивали. Рад са странкама и истраживачима се обављао на веома високом професионалном нивоу.

Золтан Месарош

Историјски архив Суботица

Приказ књиге Гезе Чата

О лепотама Суботице

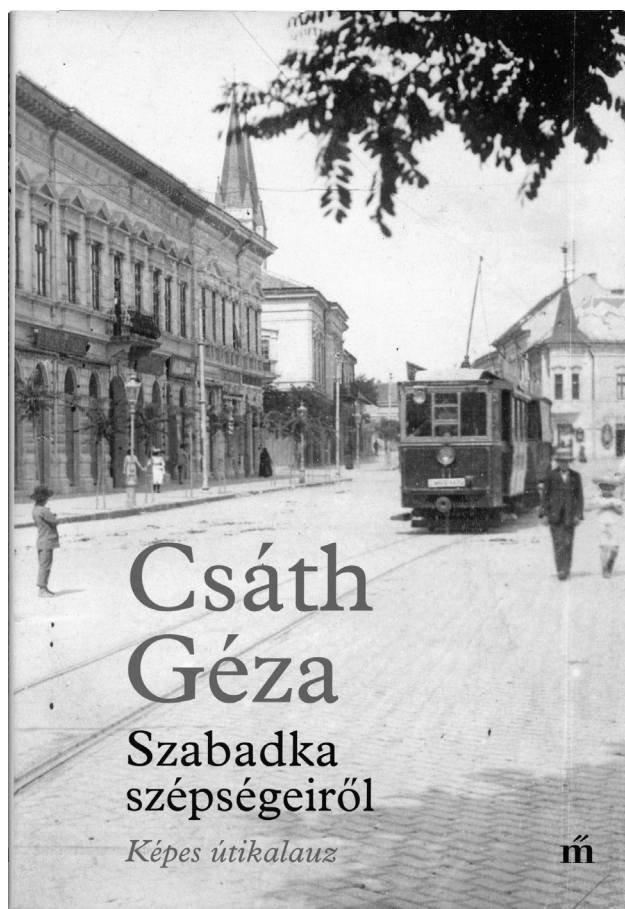
(Hicsik Dóra és Szajbély Mihály szerk. Csáth Géza: Szabadka szépségeiről (Képes útikalauz). Magvető, Budapest, Szabadkai Városi Múzeum 2022.)

Геза Чат (Јожеф Бренер) је био суботички грађанин трагичне судбине, али значајног удела у литератури која је настала у Суботици, а која и описује Суботицу. Дора Хичик, библиотекар Градског Музеја Суботица и Михаљ Сајбели историчар књижевности са Универзитета Јожеф Етвеш (Eötvös Loránd Tudományegyetem) и Универзитета у Сегедину (Szegedi Tudományegyetem), искусни професор и експерт за медије и предавач у филозофској докторској школи, сачинили су ову књигу. Сајбели је такође писац монографије о Чату.

Ова књига је настала тако што су користили дела аутора *Лепоте Суботице* (*Szabadka szépségei*), *Башта чаробњака* (*A varázsló kertje*), *Мемоар мог лутања* (*Emlékirat eltévedésemről*) и *Сећања, снови и уписи у дневник са Палића* (*Emlékezések, álmok, parlójegyzetek Palicsról*). Објављивање књиге је помогао и Историјски архив Суботица са више фотографија и једном мапом, коју су аутори искористили на унутрашњем делу корица како би означили места где се Геза Чат кретао у својим приповеткама. Један од важних сегмената књиге је и њено визуално опремање са пуно слика.

У првом тексту *Лепоте Суботице*, аутор се оградио од тога што је написао, јер је под насловом навео да је текст писан у стилу Дежеа Соморија (*Szomogi Dezső-stílusban*). Он је писац из Будимпеште, који се бавио социјалним питањима. Аутор је писао текст у првом лицу једине. Тема текста је шетња кроз град са лордом Лоренсом (*Lord Lawrence*), који стиже експресним возом из, како аутор каже, Константинопоља. О лорду писац није дао никакве конкретне податке, па се може сумњати да је фиктивно лице. Он је истраживао Роме, како аутор пише, питање („*Cigányok*”), и пошто је завршио посао почео је да истражује грађевинарство тачније речено куће од Вестмистера до Сиднеја. Цео текст одише неком чудном атмосфером, што се види из нпр. реченице на 8. страници: „Немамо прошлост, млади смо, и ружни као новорођенче”. Каже још о граду, да људи нису хтели да граде скупе куће, радије су трошили новце на картање или су их чували скривене код куће.

Прва кућа коју је похвалио је кућа Луке Вој-

нића (Vojnich Lukács). О фрањевачкој цркви каже да је лепа приликом заласка сунца или магле, али је током дана сиромашног изгледа и сувише светла. О Градској кући која се гради, каже да ће бити гломазна и да ће оптеретити трг. Затим је похвалио Милиновићеву кућу. За зграду поште је рекао да „иако јефтина, има отменост у себи” и могла би се наћи и у Бриселу. После је лорду Лоренсу показао синагогу, која је по њему налик једној теракота скулптури, а за гимназију је рекао да је главна фасада пуна свакојаких неукуса. Од црква је издвојио цркву Свете Терезије, која је по њему једино добра да се у њој моли Свевишњем. По њему је вредна пажње само фрањевачка (ау-

тор их назива: karisínus) црква недељом, када је пуна младих жена (ово се није свиђало Лоренсу). Али иначе, не вреди ући јер ентеријер није леп. Градско позориште је добило добру оцену од лорда Лоренса, због сразмера, али његов водич критикује зграду због боје, коју је недавно добила. Водич је пажњу лорда Лоренса одмах скренуо на *Златно јагње* (аутор га назива само „Јагње”), која има инвенцију и карактер. Водич лорда Лоренса је још показао кућу на крају корзоа, и рекао је да је то све. Растали су се на железничкој станици, одакле је лорд радосно кренуо возом, пошто га је очекивала Будимпешта.

Приповетка *Башта чаробњака* је пуна надрелних описа онога што вероватно није ни постојало. И овог пута аутор пише у првом лицу једнине, а у причи два младића, браћа Ваш (Vass), желе да погледају башту чаробњака, која је на крају једне следе улице у центру града а коју аутор тј. њихов водич не познаје. У башти чаробњака су биле фантастичне биљке и по величини и по мирису. У кући живе разбојници о којима аутор пише бизарне ствари, које немају везе са лепотом и архитектуром Суботице. Стајали су још код баште, када су браћа Ваш схватили да имају 25 минута да стигну на воз, тако се прича нагло завршава. Цео текст ове приповетке лебди између стварности и фикције. Стварност даје причи што приповедач пише као да стварно постоје биљке и разбојници, али то не може бити истина. Тако нас приповедач води у нестварност, али је то део карактера лите-

ратуре.

Мемоари мог лутања је новела на чијем почетку значајну улогу има бања Батиз, која се не налази на картама државе, само на карти жупаније. Место Батиз не постоји око Суботице, иако постоји једно такво место у данашњој Румунији, али аутор није повезао место дешавања са реалним местом. Аутор у овој новели има четири и по године. Описује како га је понела знатижеља, док су остали спавали. Пошто је прошетао непознатим деловима, није знао пут назад до куће. Међутим, неко га је препознао и вратио га. Аутор каже је да написао ову причу због своје мајке и њене љубави и разумевања.

Последњи текст је заправо збирка текстова који се односе на живот аутора на Палићу. Текстови су настали између 1892. и 1919. године када су тамо живели краће или дуже време, и пошто се аутор враћао на Палић. По свему судећи, овај текст је релативно објективан опис Палића.

Књига је веома добро опремљена. Уредно је наведен извор текстова. Извор слика којих има пуно, и означени су по томе на којој се страни налазе. Уз фотографије се налази и извор, а то је ретко збирка Историјског архива Суботице, фонд 180. Сва места која су реална и појављују се у текстовима, такође су означена од 1 до 16. Неки споменути објекти су срушени, и на њиховом месту су изграђене нове грађевине, што је такође означено.

Аутори у овом броју

Бореновић, ма Дијана, филолог, архивиста, Историјски архив Суботица

Либман, прим. др Емил, специјалиста интерне медицине, супспецијалиста гастроентерологије,
Научно друштво за историју здравствене културе Војводине, Суботица

Мачковић, Стеван, историчар, архивски саветник, директор Историјског архива Суботица

Месарош, Phd Золтан, историчар, виши архивиста, Историјски архив Суботица

Мркић, Дејан, архивски помоћник, Историјски архив Суботица

Њагул, Смиљан, новинар, независни истраживач

Петковић, Тамара, дипломирани економиста, архивиста, Историјски архив Суботица

Сегединчев, Татјана, историчар, архивски саветник, Историјски архив Суботица

Сенте, прим. др Марко, специјалиста оториноларингологије, супспецијалиста аудиологије,
независни истраживач

Славић, мр Карло, магистар пољопривредних наука, независни истраживач

Халас, Тибор, историчар, виши архивиста, Историјски архив Суботица

Упутство сарадницима

Прилози за часопис *Ex Pannonia* достављају се на адресу redakcija@suarhiv.co.rs до 30. јуна за број који ће бити објављен у текућој години.

Радови се прилажу као e-mail прилог (Attachment).

Рад може бити на српском језику писан ћириличним писмом, мађарском или хрватском језику.

Структура радова за рубрике **Студије**, **Архивистика**, **Из архивске грађе** је следећа:

- име и презиме аутора;
- установа у којој ради;
- Наслов рада;
- Сажетак (50–100 речи);
- Кључне речи (3–10);
- текст (напомене се у тексту наводе преко *Footnote* у непрекидном низу од 1);
- Извори и литература;
- Резиме (200–400 речи);
- Наслова рада, Кључне речи и Резиме на енглеском језику.

За радове у осталим рубрикама Сажетак, Кључне речи и Резиме нису неопходни, док су остали елементи чланка обавезни.

Форма текста:

- текст MS Word;
- стил Normal;
- фонт *Times New Roman*, 16pt наслов, 14pt поднаслови, 12pt основни текст, 10pt напомене;
- проред *Single*,
- напомене преко *Footnote* у непрекидном низу од 1.

Илустрације које се прилажу уз рад морају бити адекватно скениране (довољно велике резолуције и јасно читљивог текста, уколико га има). Све илустрација морају бити означене бројем, морају имати легенду написану у посебном MS Word документу и назначено место унутар текста где ће се наћи, ако је њихов редослед од значаја.

УДК:
Библиотека Матице српске

Прелом и припрема за штампу:
Бојан Самарџија

Штампа:
Grafoprodukt d.o.o., Суботица

Тираж:
250 примерака

Слике на корицама:
ИАСу, Ф. 47, 1493 1047/1921 fol. 3, Зграда Аустроугарске банке
ИАСу, Ф. 180, Збирка фотографија, насеље Радијалац 1960-их
ИАСу, Ф. 18, 441, Збирка плаката

У финансирању овог броја часописа учествовао је Град Суботица

CIP - Каталогизација у публикацији Библиотеке
Матице српске, Нови Сад

930.25 (497.113)

Ex Pannonia / redakcija Stevan Mačković, Tatjana
Segedinčev, Zolna Matijević, - 1996, Br. 1. - Subotica:
Istorijski arhiv Subotica, 1996-.; 30 cm

Godišnje
ISSN 0345 - 9151

COBISS.SR-ID 74467596

KOMANDA MJESTA SUBOTICA

Br. 1 18-X-1944.

Gradjanima Subotice!

Posle trogodišnjeg ropstva, stradanja i žrtava oslobođena je Subotica. Naša bratska Crvena Armija vršeci svoju oslobodilačku misiju zajedno sa našim hrabrim partizanima oslobodila je i ovaj naš grad. Prvi put u istoriji naši narodi svojom borbom osvojili su i pravu slobodu. Narodno Oslobodilačka vojska pune tri godine borila se u svim krajevima naše zemlje, dala ogromne žrtve i postala je uzor svim porobljenim narodima kako se treba boriti za rodnu grudu i narodnu slobodu. Narodno Oslobodilačka Vojska jeste i ostaje najčvršći oslonac i najjača snaga naših naroda u borbi za ostvarenje nove i srećne federativne demokratske Jugoslavije.

Subotica je doskora oslobođena. Tragovi fašističkog ropstva i ugnjetavanja vide se na svakom koraku. Neprijatelji naših naroda: Nemci, Hortijeve slugе, ustaše, Nedićevci i četnici Draže Mihajlovića, iako razbijeni, i posle zločina koji su počinili nad našim narodima ne miruju, već se spremaju da ometu sredjivanje naše otadžbine. Oni pokušavaju lažima i klevetama da ruše ugled naše proslavljene vojske, naše narodne vlasti, naše bratske Crvene Armije povezujući se sa najgorim ološom pljačkaju narodnu imovinu i ometaju rad naših vlasti i organizacija.

Preuzimajući Komandu Mesta u gradu Subotici, u cilju da se zaštite interesi naše vojske i našega naroda, zavede mir i sigurnost lična i imovinska bezbednost gradjana

NAREDJUJEM:

1. Ograničava se kretanje svima bez razlike i to: **od 20 časova u večę do 6 časova ujutru.**
2. Zabranjuje se nošenje oružja svima **gradjanskim licima.** Pravo na nošenje oružja imaju samo vojnici N.O.V.J. i pripadnici gradske milicije koji će biti snabdeveni vojničkim legitimacijama.
3. Saobraćaj, pošta, telegraf i telefon prelazi pod Vojnu Komandu.
4. Sve oružje, vojnička sprema kao i prisvojeni predmeti državni ili privatni, za vreme okupacije ili u toku oslobodjenja moraju se predati ili prijaviti u roku od 48 sati Komandi Gradske Narodne Milicije. Posle ovoga roka neizvršavanje ove naredbe, kažnjavaće vojni sud.
5. Sva motorna vozila (kamioni, automobili, motor bicikli) i bicikli imaju se prijaviti i registrovati kod Saobraćajnog odseka Komande Mesta.
6. Sve molbe ili žalbe naših gradjana treba upućivati preko Gradskog Narodnog Oslobodilačkog Odbora, a prijave slati preko Gradske Milicije ili Oseka Komande Mesta pismeno.

Smrt fašizmu! — Sloboda narodu!

Komandant

Major P. Gerencęvić

